

Tartalom

Szépirodalom

Lanczkor Gábor – János (2019. 06. 03.)	3
Térey János – Anyakönyvi kivonatra / „Csendes elhunytá”	4
Szilasi László – Kései házasság	12
Vörös István – München / Az nem vigasz / Nehéz báj	19
Bozsik Péter – Jövőkép / Három haiku	23
Bartók Imre – Ukrajna	25
Áfra János – Ellenállás	28
Lengyel Zoltán – Argo Navis	30
Bíró József – Jim Morrison... – , hogy / Rabindranath Tagore... – , hogy / Katharine Hepburn... – , hogy / Octavio Paz... – , hogy / Mahalia Jackson... – , hogy / Yves Tanguy... – , hogy / Bohumil Hrabal... – , hogy / Andrei Tarkovsky... – , hogy / Henry Moore... – , hogy	37
Oláh András – ennyi maradt / visszajött pillanat / végzet	42

Szépvsölgyi Aliz

Németh Zsófia – „Magamra zártan”	45
Szépvsölgyi Aliz – Viadal Ahmed kánnal	48

Szilasi László

Amíg másokkal voltunk – Szilasi Lászlóval Ladányi István beszélget	59
--	----

Gyerekirodalom

Vojnics-Rogics Réka – A „gyermekszoba” rejtelsei	73
Nagy Gabriella Ágnes – Összeillesztések: Gimesi Dóra tündérmeséi sorsról és szerelemről	96

Fenyvesi Ottó

Orcsik Roland – Autoinferno	117
--	-----

Lőrincz Zsigmond másképp

civilek hátat fordítanak

HORMONPÓTLÁS DILEMMÁI

Elveszik a motiváció

Kakasok bográcsban

MÉG MINDIG JÓK

Áltozik az éghajlat

erőmű helyett „filléres” megoldás

újraélesztették a hagyományt

A HELY HATALMA

újítás helyett ráncfelvarrás

szerelemek katalógusa?

enyeteg feszültség keletkezik a családon belül

lapkolektor és medence

Mindenhová kiszállítják

Órága az olaj, itt az atom

varázslat nélküli sziget

Drogozott a sofőr

ampány a kisebb fogyasztásért

A jövő látomását idézi

hopin és Liszt varázsa

Gyilkolt a gyerek

Szupererők

TÁNC szakma

HARMÓNIA **MATRIX**

Cé Miért jó, ha tovább vergődik

A TULÉLÉS TÖRVÉNYEI

KOZMIKUS KILÁTÁSOK **LEMENT**

d A végső

Gs, ÚJRAINDÍTÁSA

M **Esőember!**

Fj ...MEGELÉZETŐ

G **LEKVÁR**

z **megszorító**

z **Berlin kitart**

Bontják a cserépkályhát

Balaton

szabadság:

B **Angol divat**

N **skizofréniája**

Ujabb halpusztulás fenyeget

Gyerekek és a média

Jól vizsgáztak a

S **Visszaesett a gépkocsigyártás**

Elérhetetlen

Rejtelmes

A Ben Hur és a brácsahúr

Átment a görög

N **a vakcina**

nemzetiségiek

Bezsuppólva

Lanczkor Gábor

János

(2019. 06. 03.)

Vértelen változás, alá-
Bukik, akár a Hold
A Nap alá,
Akár a Nap a Hold
Alá, teljes fogyatkozás, mely a fogyatkozás halál-
A: előbújik, elkezd kikerekedni megint a Hold,
A Nap.

Alá?

A Hold
A Nap mögé bukik, és nem alá,
A Nap mögé bújik a Hold,
És nem alá –
És akkor csak a *holt*.
És akkor nincs rímként *halál*.

Térey János

Anyakönyvi kivonatra

Amikor a tervrajz túléli a házat.

„Csendes elhunytá”

Egy cívis vallomása

(részlet)

Toth Mihály földhaszonbérlő, akinek a rokonságában *talán* hortobágyi pásztorok is akadtak, és aki *jó eséllyel* a Péterfián lakott, ha nem is pont a 28. szám alatt, hanem egy másik tornácos, fehérre meszelt házban, *alighanem* túlélte feleségét, szépanyámat, a *valószínűleg* nyírmeggyesi származású Szondi Klárát, aki 1819. szept. 24-én hunyt el, mindössze huszonhét évesen, a halál oka: forró betegség. Rendkívül korán árván hagyta családját: alig kilenc és fél év házasság után. Elhunytakor a legkisebb fiúcska, II. István mindössze két és fél hónapos volt, s hogy egyáltalán megmaradt-e, nem tudható. Ahogy ma mondanák, mindezeket Mihály egyedül csinálta végig, nem örült bele, és papírforma szerint nem is keresett pótyanyát a gyermekeinek. Egy esőverte délután, hazatérve a piacról, nekitámasztotta a hátát a szépen meszelt boglyakemencének, és lehunyt a szemét. Érzett még elegendő erőt az izmaiban. Lesz, ami lesz. Utolsó előtti gyermekük, az első ismert (I.) János, későbbi ükapám 1817. március 5-én látta meg a napvilágot.

Ez a János, akinek életéről a földhöz fűződő viszonyán és családi viszonyain kívül nem sokat tudunk, 1855. május 7-én elvette Bozsó Sárát, akinek ez volt a második házassága, ő évekkkel ezelőtt Kiss Józsefet temette el. János maga harmincnégy éves, esküdni az Úrasztala előtt már nem olyan fiatal, viszont – ahogy András kisvártatva kiderítette – neki szintén nem ez volt az első házassága, mivel már kötött egyet tíz évvel a forradalom előtt, 1839-ben Nagyházi Erzsébettel. Első gyermekei, Ferkó, Juliska és Miska is tőle születtek, ám Erzsébet 1855 márciusában meghalt tüdővészben. Milyen korán halnak ezek a feleségek! A partecédulákat vizsgálva első pillantásra nem akarom elhinni, pedig színgáz: ükapám nem töltötte ki a gyászévét, mert a márciusi tragédiához képest májusban, jegyezzük meg: *májusban* már újraházasodott. Ami elképesztő. Elképesztőnek számítana

ma is – ámde minden bizonyíték ezt támasztja alá, bajosan lehet ennyire egybevágó adatokat találni: a lakáscímek, a gyász, az esküvő, a gyermekáldások évszáma. János sem lett félőrült a fájdalomtól. Remegő kézzel előkereste okmányait a komódból, először a keresztlevelét, aztán Bözsike halotti anyakönyvi kivonatát, esetleg a katonaságtól való, végleges *Abschiedot*, igazolván, hogy házasságának törvényes akadálya nincs. Felöltötte öngombú, bársonymellényét, sötétkék posztódolmányát, pantallóját meg a kordován csizmáját azzal a hegyes taréjú, gombos sarkantyúval,¹ amellyel a cívis polgárok ékeskedtek akkoriban, és hajrá, irány a Nagytemplom. Megáll az eszem.

Biztosan elírták.

Reménykedjünk, írtam másod-unokaöcsémnek, hátha.

Aha, elírták. Még a tintával kitöltött anyakönyvet is? Nem úgy megy az.

Úgy törte föl Mihály a gyászdőt, durván, mint egy kemény kagylót? Vagy fásultan, mint egy korhadt dióhéjat?

Ha nem, én nem mentem föl a szaporán nősülgető ükapámat, nem én. Esetleg, kezdem védeni, okult sokat szenvedett apja példájából. Apa, képzeljük így, miután megözvegyült, házvezetőnőt, egyben szeretőt tartott, a fiú látta mindezt, és mivel ugyanígy járt, özvegyként ő már legalizálni szeretne volna a második kapcsolatát? Esetleg lehetett ez a váratlanul fölbukkanó Sára a betegeskedő Erzsébet legjobb barátnője is, és a haldokló feleség kérhette, hogy ő gondoskodjon félárván maradó gyermekeiről? Igen, ő nem jöhetett valami ismeretlen tartományból, ő közel, eleve közel kellett legyen Erzséhez, ő lehetett a szomszéd lány, a padtárs, a gyermekkori játszópajtás.

Alszom rá egyet, közben pótlólag megérkeznek a halotti anyakönyvi kivonatok, sorban. Nézem őket. Nézem, nem kapok levegőt. Nagyon fájdalmas, alig viselhető. Másról van szó. Nem az az érdekes, hogy én 2019-ben fölmentem-e vagy sem a kegyelet törekeny héját feltörő ükapámat. Bár azt fontos lenne tudnom, milyen állapotban volt. Most azt nyomozzuk, maradtak-e egyáltalán életben gyermekeik az anyjuk halálának idejéig? A válasz keményen koppan: igen, maradtak, hatból kettő. Minden együttérzésem az övé, mert most már tudom, hogy mielőtt az első felesége meghalt, *majdnem* minden kisbabájukat elveszítették. I. Ferenc nem élte meg a kétéves kort, bélgyulladás végzett vele. II. Ferenc két és fél évesen halt meg skarlátban, Julianna egyévesen torokgyíkban, kisöccsük, III. Mihály pedig pokolvarban, azaz lépfenében kéthetesen. Egyikük sem háztartási vagy utcai balesetben, nem tűzben, nem vízben, nem sárban, se nem a bába ügyetlensége, se nem a dajka gondatlansága miatt. Az Úr adta, az Úr elvette, vigasztaljon a tudat, hogy – mi vigasztaljon? Az, hogy járványok ellen szérum nélkül, füstölőt lóbálva nem sokat lehet tenni? Vagy számítsuk balesetnek a Semmelweis előtti magyarországi higiénét? És, volt annak a maga korában alternatívája? Mondjuk, a vízforralás? „Olyan gyöngécske volt szegénykém, én megmondtam előre, édes lányom.” (Én láttam, tudtam, szoltam, megmondtam előre: mind elhangzottak ezek a számomra százharminc évvel későbből, a nővérem koporsója mellől ismerős mondatok, a kései önigazolás bukdácsoló keresgetése.) Néprajzi faktum, hogy akkoriban egy csecsemő elvesztése egy sokgyermekes családban nem okozott akkora traumát, mint manapság. Majd lesz helyette más. „Ágy lábában van a másik”, szokták volt mondani például a Jászságban, olvasom Kókai Magdolna etnográfus tanulmányában,² nem véletlenül hozom a példát az anyai ág szülőföldjéről. „Mink asszonyok azt

1 Viseletükről ld. még BALOGH István könyvét: *A cívisek világa. Debrecen néprajza*, Bp., Gondolat, 1973, 112–113.

2 KÓKAI Magdolna, *Ágy lábában van a másik... Születés körüli szokások és hiedelmek a Jászságban*, Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány, 2010.

tartjuk, hogy a kisgyerök olyan, mint a pohár. Könnyen törik, de nincs könnyebb, mint másikat vönni helyötte.” Én is úgy gondolom, hogy némi rutint a fájdalom elviselésében is lehet szerezni, amennyiben az periodikusan és kiismerhetően tér vissza, természetét tekintve többé-kevésbé változatlan formában: ilyen minden elválás, szakítás utáni krízis, ilyen egy-egy komoly munkahelyi kudarc, ilyen egy szeretett, ám távoli hozzátartozó vagy barát elhunytja. Valamelyest föl lehet készülni a soron következő tolóhullámra. A saját magzatunk halálának gondolatához azonban nem lehet hozzászokni csak azért, mert a trauma minduntalan előfordul, s ilyen módon elveszíti a maga tragikus exkluzivitását: hiszen mindig másík alannyal, máshogyan fordul elő, mindegyik gyermek érkezése teljes mértékben lefoglalja a gondolatainkat, mindegyikük elvesztése önálló tragédia, és az esemény irgalmatlan brutalitásával minduntalan a földre tipor.

Anyjuk már terhes volt (III.) Ferencce, amikor Julianna lányukat temették 1848 novemberében; ezzel egy időben szorultak ki a szabadságharcos magyar csapatok Észak-Erdélyből, december másodikán nevezte ki Kossuth vezérőrnaggyá Bem Józsefet. Debrecenbe januárban költözött át a kormány. Februárban a szabadság örvárosába született III. Ferenc, aki 1849-től 1911-ig élt apja házában, a (mai) 30. szám alatt, és nyolc egészséges gyermeke született, nyolc, nyolc, nyolc! Mindegyikük életben is maradt. Az unokák jöttét öregapjuk is végigkísérhette: hintáztatta őket a térdén, kikérdezte tőlük a leckét, vitte őket kocsin a tanyára meg a Nagyerdőre, Pallagra, Bánkra, legeslegszebb helyeinkre. Milyen érzés lehetett növekedni látni az aprónépet a régi házban, aztán más falak között, elhagyva a csapásoktól üszkös falakat? Nagy boldogság, azt hiszem. 1852-ben pedig megszületett az a (II.) Mihály, aki aztán 1928-ig lakott ugyanitt, és neki is lett két lánya, halleluja!

És ezzel lassan már sikerül kitörnünk a viharos 1855-ből. Egy följegyzés szerint a halál és a második esküvő évében kapott új szárnyat a család régi otthona, a föltételezett ősapai ház, a mai múzeum; lehetett-e ez a számtalan halállal és az új násszal bármiféle összefüggésben? Aligha, mivel azt több, mint száz évvel azelőtt, 1730-ban eladták a városnak. Ők már régen másík házban laktak, Erzsébettel költöztek a Péterfia 720. szám alá, amely a mai Busi utca 13-nak felel meg. Akkor körzetek szerint számozták a házakat is. Ma: szép, zöld vaskapu mögött félig üres telek, rajta egy csonka, falusias kulipintyó, félbetört zsömleként. Mindenesetre a pusztító futótűzek abbamaradtak, majd a csatornázás, a vízvezeték, a tűzoltóság mint intézmény és a modern tűzvédelmi előírások megjelenésével, a kiegyezés tájékára el is tűntek a följegyzésekből. A katasztrófák esetén kelepécét képező, középkori nyomvonalú zsákutcákat és közöket a város igyekezett végleg fölszámolni, a tömböket felnyitni, legyen egy kis friss levegő.

Azon gondolkozom, ugyanúgy állnak-e a tömzsi, vállas Ferkó és a nyúlánk Miska a Péterfia-temető szomorúciprusai alatt, mint én álltam anyámékkal Anikó sírjánál? Akinek legalább a nevét *nem* örököltem, ha már a babakelengyjét és a mackóját igen. Hiszen az előbb kárhoztattam az emberi identitást, nem mellesleg a kegyelet érzését is teljesen kioltó, rettenetes szokást, amikor a szülők ugyanazt a nevet adják a soron következő utódjuknak, mint ami a korábban elhunyt gyermeküké volt. Mintha az a baba soha nem is lett volna, mintha nem örült volna senki a kismama domborodó pocakjának, mintha nem folyt volna el a magzatvíz, mintha nem kellett volna a természet törvényei szerint az anyának tízpercenkénti görcsöket és tolófájásokat szenvednie, érzéstelenítés pedig nyista. Mintha mindenki el lenne (nem parentálva, hanem) törölve. Eszébe jutott-e úkapámnak a harmadik Ferkó mosolyát látva az első Ferike arcocskája, gügyögése, vagy a másodiké, aki már érthető szavakat is mondott, és átfordult a hímzett takarón heverve. Egyikük álmában aludt el, de eszébe jutott-e Jánosnak a másik három kisgyermeke közvetlen közölről végignézett haláltusája? Az, hogy

milyen volt eloltani a méceszt a lobogó homlokú, lázas kislány mellett átvirrasztott éjszaka után. És egy hét múlva, de akkor már nélküle. Akkoriban azt volt szokás mondani, ha kislány született, hogy *gyöngébb edény*, lemondóan idézve Péter apostol első levelét („A férfiak hasonlóképen, együtt lakjanak értelmes módon feleségükkel, az asszonyi nemnek, mint gyöngébb edénynek, tisztességet tévén, mint a kik örökös társaik az élet kegyelmében; hogy a ti imádságaitok meg ne hiúsuljanak”, 1Péter 3:7), s bár ez a „gyöngé-edényezés” akkoriban nem számított dehonesztáló kifejezésnek a női nemre nézve, az életkedvet aligha növelte.

És vajon tudtak-e ezek a serdülő vagy nagykamasz gyerekek eleget vagy bármit a kistestvéreikről, akik születésük előtt ugyanazt a nevet viselték, mint ők? Szinte biztosan nem. El tudjuk-e képzelni, hogy a temetőben váratlanul megtorpan az apjuk, és mesébe fog: „Nem akármilyen sírnál állunk most, gyerekek. Hanem a bátyáitokénál meg a nővéretekénél. Amikor az első Ferikét szülte anyátok, sose feledem...”

Kétlem, hogy így történt volna. Az első meg a második Ferikét, ha nem is letagadták, mindenestre elrejtették a harmadik elől.

Ha sejtenek is valamit, sohasem tudatosul bennük, hogy ők élőlényként voltaképpen biológiai ismétlődések, reprodukciók, nemcsak szemek a láncban, hanem pótlások, tartalékosok – a nevük és a státuszuk miatt –, nem tudják, hogy személyükben lett a szüleiknek egy másik, egy végleges, egy *ultimate* Miskája és egy végleges Ferkója. Édesanyjukra emlékeznek-e a túlélő gyerekek? Hogyne emlékeznének. Emlékezniük kell, hiszen hat-, illetve négyévesek voltak a halálának idején. Ha nem is beszéltek róla sokat, szüleiknek jócskán kijutott a válogatott csapásokból. Akik viszont nem adták föl, nem nyugodtak bele, makacsul ragaszkodtak az álmukhoz, hogy mindenképpen, mindenképpen egy Ferkó és egy Miska ugrabugrál, sivalkodik, hancúrozik a lábuk alatt ebben a szép, nagy házban.

Mentek a télben, egymásba karolva, az asszony kisbundában, a férfi gubában.

Tudom, akkor sem volna könnyebb viselni mindezt a veszteséget, ha fiaikat Benjáminnak vagy Zoltánnak keresztelték volna.

Nem adták föl, de az anya belehalt; ha nem is a szülésekbe, hanem a tüdőbajba.

Mélyre jutottak. És János pedig igen messzire az ifjonti álmaitól.

Menjünk vissza oda, hogy eltemették Erzsébetet. Sára lett a kis Ferkó és Miska mostohaanyja. Ő maga bizonyosan szült öt fiút a rá következő években, lányt 1870-ig egyet sem. János elköltözött a befeketült Busi utcai címről, s legkésőbb a házasság évétől kezdve a Péterfia 966., vagyis a mai 30. számú portán laktak, nem kevesebben, mint tizenegyen. János Bozsó Sárával érkezett ide; a ház, gondoltam először, a feleség hozománya volt, de Sára végrendeletéből kiderült, hogy nem: közös szerzeményük. A telekkönyvi kataszter lakónévsora csakis az elevenekről tud, az anyakönyv vet számot a halál aratásával. III. Ferkó és IV. Miska tehát élnek, igenis élnek, éppen szemérmetlenül kamaszodnak, huszonegy és tizenhét évesek ekkor, büszkék a pelyhedző bajszukra, erős állukon serked a szakáll. Sárának és férjének éppen elég cseperedő gyermekről kellett gondoskodnia: Andrásról, Jánosról, Gergelyről és Istvánról, az én későbbi dédapámról bizonyosan, később született egy Róza lányuk is, egy Jánoskájuk pedig nekik is meghalt, mert az 1861-es születésű fiúcska már a második (a családfán III.) János az 1856-os, az apja keresztnevét viselő baba után. Nem várt fejleményként befogadták a már korábban is fölbukkant rokon nőt, Burai Zsuzsánnát – aki talán megözvegyült az esküvője óta eltelt huszonkilenc év folyamán, ez lehet a magyarázata annak, miért nem élt még mindig együtt férjével, Boldogh Sándorral –, valamint velük lakott Kis Mihály szolgálójuk és Csórián József bérlőjük is; a hosszú telken, besárgítva, gazdasági épületeket, az

feuilletone

utcafronton egy „Mészáros-széket”, szürkével pingálva, szép számban gyümölcsfákat és egy ápolt, hátsó veteményeskertet is jelöl a színpompás térképlap. Csórián volt a mészáros, nem tartozott a családhoz, így ő az utolsó a névsorban. (Előkerült az ő fiának, „néhai polgár ifjú Csórián Józsefnek” a gyászjelentése 1901. decemberéből, „szomorodott szívvel tudatjuk ... hosszú szenvedés után történt csendes elhunytát”, ez általános formula ugyan, de szép, milyen szép! Úgy vélem, egy adott kor életminőségét a formák, a keretek kidolgozottsága, a beszéd hangoltsága is tükrözi. A Honvéd utca 9-ben laktak, két háztömbbel arrébb. Anyja neve Harsányi Zsuzsanna. Ami meg azért érdekes, mert a Harsányi- és a macsi Tóth-család között a későbbiekben több házasság is kötöttet, az 1849-es születésű III. Ferenc például Harsányi Juliannát vette el 1873-ban, de ennek most nem fogok utánamenni.) A 30-as szám vaskos, széles homlokzatú, lecsupaszítva máig meglévő épület (egy pillantás a Google Mapsre: jól emlékeztem, a mészárszék jelenleg ingatlaniroda, de ingatlanosé a ház másik bolthelyisége is). Márványtábla figyelmeztet rá, hogy itt született 1895-ben Zsindelyné Tüdős Klára textiltervező és néprajkutató, a Református Nőszövetség első elnöke, a menekültek, a szegények és az árvák gyámolítója, később, államtitkár-feleségként, egy Istenhegyi úti villa lakója a Svábhegyen (egészen az elkerülhetetlen kitelepítésig).

Ahogy az imént rögzítettük, a 28. szám már réges-régen nem volt az „enyéimé”, igen: „Debreczen városé” lett, és pont. Látva, hogy visszaköltözött a család a Péterfiára, érdekelni kezdett, milyen lehetett a két ház viszonya, és amíg nem voltam a pontos adatok birtokában, úgy is el tudtam képzelni a sorozatos címváltozást mint szerves fejlődést, amelynek során Tóthék hozzávásárolták a 28-hoz a hasonló méretű 30-at; azzal a gondolattal is meg tudtam volna barátkozni, hogy ükapám fűtyült

a becses múltra, és egyszerűen lecserélte a kinőtt és éppen korszerűtlenné vált népi barokkot egy tágasabb tisztaszobájú és nagyobb belmagasságú, napfényes verandájú, klasszicista polgárháza közvetlenül a szomszédban, ez azonban kizárt, hiszen több emberöltőnyi különbséggel lakott a család az egyikben és a másikban. Űkapám előzőleg egy sokkal szerényebb Busi utcai házikóba nősült, oda születtek a gyerekek Nagyházi Erzsébettől, s az lett őseim számára a szenvedések, a válogatott kínok tárháza. Kezdetben nemigen magyarázhattam mással, miért és hogyan került egy módos gazda utódainak jó fekvésű és közismert háza közvetlenül városi kezelésbe, mint azzal, hogy azt elkobozták az utódoktól, esetleg egy főbenjáró vétség miatt önként kellett följajnlaniuk a városnak (de csak nem, az lehetetlen, biztattam magam, nem csöppenhattünk máris 1950-be ...). És mint láttuk, nem így történt, maguk az utódok tették pénzzé, és azt sem tartom valószínűnek, hogy kényszerű helyzetükben.

A tizenkilencedik század vége felé azonban újra tragikus fordulatot vett az életük, és ez immár nem csak a sorozatos halálokból és ingatlancserékből látható. Innen is továbbköltözött a két szülő egy sokkal szerényebb portára, de ennek lehetett más oka is, mint egy nagyszabású havária. Szintén a központban helyezkedett el, de e forgalmas főúthoz képest eldugott helyen, a Mester utca háta mögött feküdt. A csendes Cserepes utcába, a 10. szám alá mentek. Kisebb volt, alacsonyabb, nyomott tetejű városi parasztházikó szűk udvarral. Én úgy gondolom, a nagy házat, vagyis az újrakezdés házát a lombos Péterfián átadták a két nagyfiuknak. (A korábban született gyermekek, I. Ferenc, Julianna és I. Mihály neve mellett, továbbá az első feleség halálakor még a sötét emlékü Péterfia 720. szám bukkan föl az anyakönyvben, vagyis a mai Busi utca 13. szám). János űkapám, és felesége, Sára ellen a *Pénzügyi Közlöny*³ tanúsága szerint 1881. február 5-én csődeljárás indult a Debreceni Királyi Törvényszéken („elhívatnak mindazok, kik bukkottak ellen bármiféle követelést érvényesíteni akarnak”, elég félelmetesen hangzik, „ideiglenes tömeggondnokul Komlóssy Arthur, perügyelőül Hegedűs István debreczeni ügyvédek nevezettek ki”). Dermesztően tárgyilagos közlés. A *Budapesti Közlöny*nek külön csődrovata volt, alighanem szolidáris és kaján törzsolvasókkal egyaránt, ebben is szerepelnek. Április 7-éig adtak helyet a követeléseknek.⁴ Az eljárást a csődtörvény 198. paragrafusa alapján két év múlva, 1883. július 10-én szüntették meg,⁵ űkapám pedig nyolc évvel élte túl a meghurcoltatását. Micsoda élet, állni a gyerekkoporsók mellett a debreceni fagyban, aztán újrakezdeni, megint embernek és polgárnak érezni magunkat, mert nemcsak emberek, hanem ráadásul virilista debreceni polgárok is vagyunk, akiknek szolgálói, cselédjei vannak, s aztán ihaj, becsap a mennykő, itt a csőd. Mást nem tudni, a Törvényszék iratai részben elégték a háborúban, ezek biztosan. Űkapám, I. János ilyen körülmények között élt szép kort, nyolcvannégy évet. A Cserepes utcából küldte a család a gyászjelentését 1901 januárjában: „A legmélyebb fájdalom lesújtó érzésével tudatjuk felejthetetlen jó atyánk, nagyatyánk, nagybácsi, nász és áldott emlékü jó rokon, néhai id. Polgár M. Tóth Jánosnak folyó hó 3-án, éjjel 1 óraker, életének 84. évében történt csendes elhunytát.” Mindenki polgár volt, mindenki Macsi Tóth volt, minden fiú junior volt azonos nevű atyáihoz képest, ha Festetichek lettek volna vagy Weiszek, akkor ifjabb Festetichek vagy ifjabb Weiszek lettek volna. Űkapám gyöngéledve megérte az újévet, de tudta, már nem

3 Pénzügyi Közlöny, 1881/VI, 91.

4 Budapesti Közlöny, 1881/II, 32.

5 Budapesti Közlöny, 1883/VII, 10.

sok lehet neki hátra, így hát elkezdett rendezkedni, tárgyakat előszedni, rendezgetni, fiókokba pakolni, megunt holmikát a kályhába dobni, ezt-azt összeírni, de már nem volt hozzá ereje. *Csendes elhunytát*, igen, az egykori bérlő fiáé, Csóriáné is az volt, illetve csak lesz ez év decemberében, ezen a temetésen talán jelen is van még, biztosan ismerte az öreg Jancsi bácsit. *Csendes elhunytát!* Vajon mit írtak arról, aki tombolva, őrjöngve sorsa ellen tiltakozva, dobálva magát az ágyon halt meg? Csak nem hazudunk Isten színe előtt. De vizsgáljuk meg inkább, hogyan és hová temetkeztek őseim. „Felejtethetlen halottunk földi részei folyó hó 5-én déli 2 órakor fognak a ref. egyház szertartása szerint Cserepes utca 10-ik számú házunktól a Nagytemplomban tartandó ima után a Péterfia utczai temetőben örök nyugalomra helyeztetni.” Háznál ravatalozták fel a halottat, onnan vitte a halottas menet a kedves vagy utált utcáin át abba a protestáns temetőbe, amelyik a mai Apaffy utca tájékán kezdődött. „A nyomtatott jelentések általában 30 közeli rokont jelölnek meg név szerint, akik a temetés utáni étkezésen jelen is voltak az adatközlők szerint... A temetés után általában marhahúst kásával, vagy töltött káposztát adtak a gyászolóknak, italként bort. A vasárnapoknak és ünnepnapoknak is megvolt a maguk szokásrendje. A kredencre vagy a tálalószekrényre helyezték a bibliát, a zsoltárt, amelyből a családfő rövid részletet olvasott. Más családoknál egy fohász után kezdték az étel kiosztását, liberálisabb családoknál az ima is elmaradt.”⁶

Sok őszám nyugodott abban a sírkertben egészen nagyapám nemzedékéig. Elgazosodott, besüppedt temető lett belőle a harmincas évekre, amikor is elkezdtek felszámolni. Manapság hatvanas–hetvenes évekbeli társasházak, új építésű lakókockák állnak fölmenőim sírdombjainak helyén (ezek egyikében lakott Borbély Szilárd a családjával, szemközt az egykori kenyérgyárral, amelyet óvodaként annyiszor meglátogattunk). „Mely végtisztességtételre rokonainkat, ösmerőseinket, s a n. é. közönséget szomorodott szívvel meghívjuk.” Nagyérdemű közönséget, szomorodott szívvel? Igenis, tartom, hogy a korszak minőségét a kommunikáció színvonala is teszi, de így összerakva, s már a szöveg mögöttesét, vagyis úkapám sorsát is tudva ezt a formulát csakis eufemisztikus szépelgésnek tudom olvasni, pedig elsőre mennyire megtetszett!

Csórián lehet, hogy boldog volt, Csóriánt boldognak kell elképzelnünk – ellenben mennyi tragikus hirtelenségű halál és miféle csőd után vannak ekkor az enyéim! És még mennyi vár rájuk. Kijózanodom, mégiscsak pusztá formula. Manapság azt írják: „Türelemmel/méltósággal viselt, hosszú, súlyos betegség után”, „nehéz körülmények között is helytállva”, és őszintébb lenne.

Annál szebbet meg úgysem tudok, mint amit Erdélyi József senior emeritus írt a halotti anyakönyvbe annak alkalmából, hogy Pétzely József kollégiumi professzor ifjú, tizenhét éves felesége, Budai Krisztina 1819-ben belehalt a szülésbe: „Tetszett a Mindenható és Bölts Istennek azon állapotjában mely ezen b. e. Ifju-Asszonynak örömet okozott, azért mert ember született általa e' Világra, ötöt olly terhes nyavalyával meglátogatni, melyben rajta az Orvosi szerek nem segíthettek. Ki mult tehát, tsetsemőjét Lajost életben hagyvann, mint jól nevelt s Keresztyén Ifju-Asszonyhoz illett.”⁷

A Jánosnál tíz évvel fiatalabb Bozsó Sára a férjét előzve, 1887-ben, hatvanéves korában halt meg. A városi levéltárban őrzött végrendeletéből⁸ jutott tudomásomra, hogy első, Kiss Józseffel kötött

6 MATKÓ László, *Debrecen-Hortobágy étkezési szokásainak vizsgálata. A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1989–1990*, Debrecen, 1990, 368.

7 Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, I.99. a, 88. k, 135–136.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára VII. 153. 347/1887. Nánássy László debreceni királyi közjegyző foglalta közjegyzői okiratba Tóth Jánosné Bozsó Sára ház- és földbirtokosnő végakarátát 1887. november 14-én.

házasságából származó, addigra „sorsukhoz illőleg felnevelt”, kiházásított és „maguk szárnyakra eresztett” gyermekei perrel támadták meg. Legkisebbik lánya, Róza ekkor még kiskorú, tizennyolc éves, hivatkozik is rá az anyja, hogy Tóth Jánostól származó gyermekeinek „neveltetése és tanítása sok gondot igényel.” Családos gyermekei, akik addigra megörökölték az apai házat, nemcsak a haszonélvezeti jogról való lemondásra, hanem a rájuk váró anyai örökség kiadására is kötelezték „a szüle iránti gyermeki köteles tiszteletéről megfélelkezve”, még életében! Mi lehetett a rendkívül durva lépés közvetlen kiváltó oka? A második házasságból származó gyerekek kedvezményezése? Nyilván. Elfordulás a saját édes szülőiteitől, miután azok kirepültek? Talán. Ne feledjük, még él az ükapám, és a házaspár négy éve csődöt vészelt át. És akkor még a gyerekek is lecsapnak! ... E méltatlan bánásmód és a jogi útra terelt családi viszály mélyen megviselte Sárát, „irántuk addig táplált édes anyai szeretetét” pedig „kegyetlenül megsértette, lehűtötte”; nem csoda, hogy utódaira ezek után csupán fele annyit hagy vagyonából, mint a peres eljárás nélkül hagyott volna, s őket „a köteles részre szorítja.” A ház és a „tizenegy nyilas” terjedelmű macsi föld mellett egy ondódi szántóföldről és egy halápi boglyás kaszálóról is megemlékezik. Beszámol az esedékes adóhátralékról, a vagyont terhelő kilencezer, illetve hatszázötven forintos követelésekről Debrecen városa, valamint az Ipar- és Kereskedelmi Bank felé (alighanem a csődeljárás nyoma). Összesen nyolc örökösére huszonkétezer forintnyi értéket hagy, tizenkétezer forintnyi adóssággal terhelt; utóbbi levonva jutna egyenlő arányban mindegyik leszármazottra ezeröttszáz forint, azonban az anyjukat perbe fogó gyermekek ennek a felével kénytelenek megelégedni. Vagyona megszerzését, s a birtok fenntartását kizárólag ükapám szorgalmának és közös gyermekeik igyekezetének tulajdonítja, amelyhez, emlékeztet ükanyám, az első házasságából származó csemeték semmivel sem járultak hozzá. „Örököseimnek szigorúan meghagyom rendelem, hogy Tóth János édes apjokat halála napjáig lakással, élelemmel ruházattal sorsához illőleg ellátni ’s halála után tisztességesen gyermeki kötelességüknek ismerjék.” Jó keresztyén asszonyként gondol végrendeletében az árvákra és a Debreceni Nőegyletre is. Az ügyvéd dőlt, fekete tintás betűi alatt áll, pontosabban dülöngél a kézjegye. Az egyik „ügyleti tanú” az 1820-as születésű Simonffy Sámuel királyi tanácsos ügyvéd (ez csak azért fontos, mert Sárának Gergely fia vesz majd el nemsokára Simonffy-leszármazott lányt).

Sára két nap múlva halt meg, november 16-án.

Szilasi László

[Kései házasság]

(regényrészlet)

mert sose fogtalak, szilárdul tartalak
(Rainer-Maria Rilke: Webern két dalának szövege
Kosztolányi Dezső fordítása)

25.

Singer

Elvileg ott voltam, amikor leváltottuk a rendszert. Emlékezni kellene, akkor éltem. És benne is voltam: amikor híre jött a szegedi egyetemi tüntetéseknek, a gimnáziumban mi is sztrájkokba fogtunk. Diáktanács, heves viták, plakátok, forró tea, zsíros kenyér: magam is lelkes szervező voltam. De aztán 1988 végén, egy téli estén, lecsapott rám a szorongás. Bemenekültem a mellékhelyiségbe, ott fuldokoltam tovább, hangosan zakatolt a szívem, és teljesen biztos voltam benne, hogy ott fogok meghalni, egy régi, polgári lakás nyomorult budijában. Nem haltam meg. Az állapotom azonban egyre romlott. 1989 elején, nagyjából Ted Bundy kivégzése környékén, el kellett mennem egy lélekgyógyászhoz. Csoportterápia. Ki kell fejezni az érzelmeinket. Különben megölnék, megfojtanak. Egy egész évig dolgoztam velük. Új élet kezdődött akkor. Vidámabb, szabadabb, lazább. Mire kiléptem, már mehetünk is szavazni. Felvettük a szép ruhánkat Gerendával. Aztán átmentünk az úton, és a szemközti bölcsődében, kicsi papírkáink kitöltésével, megdöntöttük a magyarországi szocialista rendszert.

Mondd, ha rossz, mondd, ha jó: nem erre neveltek minket. Arra neveltek, hogy van ez az unalmas és biztonságos világ, lapítsál benne. Nehéz dolog volt megváltozni. Úgy éreztem magam, mintha meztelen testtel forognék éles fogaskerekek között, minduntalan megkarcolnák lötyyedő fenekemet, lazuló mellemet, folyton csorgott a vér. Egy óra, másfél volt egy ülés, fáradtan vánszorogtam haza minden szerdán. Anyám általában aludt. Az étkező- és zongorasobában, az ablak előtt állt egy varrógép. Odatelepедtem mellé, és a kertet tanulmányoztam, vagy magát a régi masinát.

Egy Singer volt. A név világosabb fából volt belefoglalva a takaró-félfhenger sötétebb fájába, aranyban csillogott a gép testének tompa feketéjében, és része volt az asztal alatt a pedált és hajtórudat tartó öntöttvas váz ornamentikájának is. Olyan szép volt nekem, mint a régi közlekedési eszközök: úthenger, autó, gőzmozdony, és a hangja is olyan volt, mint a gépeké: érces kopogás, halk surrogás, könnyű csattogás, lassan emelkedett, míg végül olyan egyenletes ritmusban kattogott, mint egy sebesen haladó vasúti szerelvény. Aztán lelassult. Újra belekezdett. Vagy elhalt. Maga volt a béke. Gyerekkoromban erre a hangra tologattam a fából készült kisvasutat a síneken, erre építettem a

fakockákból a gépeket és gyárat, vagy játszottam varrógépet olyan módon, hogy leültem anyám sámlijára, és egy hokedli ülőkéjén szövetdarabokat tologattam előre-hátra, miközben a lábammal ritmikusan ütöttem a padlót.

Szerettem a gépet, szerettem a hangját, és biztos voltam benne, hogy anyám azonnal meggyógyulna, ha hallaná. Anyám azonban ekkor már süket volt, a halálra készült, és teljesen magába zárkózott: folyton a fal felé fordult, akár egy sértődött kisgyerek. Magda, Magda, ennyi volt a mondandója, de amikor odamentem hozzá, általában nem volt semmiféle kérése. Engem nézett. Gyönyörködött, azt hiszem. Nem megy már, drágám, nem megy már sokáig.

Gerenda pedig nem tudta eldönteni, hogy miként is folytassa: kollégium, gimnázium, sport, sportdiplomácia. Okos ember volt: bizonyos értelemben, a saját szempontjai szerint, ő is a privatizációs lehetőségekre várt. Türelmes volt, figyelt engem, velem volt, de nem hitt a lélekgyógyászat lehetőségében. Nevetett rajtam. Ja, majd éppen a hozzád hasonló gyenge emberek fognak meggyógyítani, drága Magdám. De azért nagyon meglepődött, amikor, folyton a szemébe nézve, felvettem a szilárdabb, mégis rugalmasabb, új tartásomat. Igen-igen, nem-nem, ez legyen a ti beszédek, gondoltam magamban. A régi sérelmeimmel nem foglalkoztam. De ha valami rosszul esett tőle, immár szisztematikusan jeleztem neki. Talán mindig is erősebb voltam nála. Most azonban apránként tényleg hátrébb szorult. Hátrébb szorítottam. Nem fáj neki. De immár világosabban látta az arcomat, az arcom életét, a penge-szerű vonalat. Azt hiszem, ekkor kezdett el igazán szeretni.

26.

A Mudin fivérek

Amikor április 8-án, az országgyűlési választások második fordulójában megválasztottuk az új kormányt, szegény anyám már nem élt. Odatettük apám mellé, a márványba bele lehetett vésní a befejező dátumot, megkezdődött közös pihenésük, én meg egyedül maradtam a Szőlő utcai házban. Csetlettem-botlottam benne egy ideig, de nem találtam a helyem. Anyám nélkül más lett az egész. Életem tere, ami azonban teljesen kiüresedett. Némi hezitálás után eladtam a házat, és beköltöztem a város közepébe, egy frissen épített, U-alakú társasházba. Szép kis lakás, különösen mutatnak benne a régi bútorok, nagyon szeretem, máig benne élek.

Július közepén költöztem át. Berendezkedtem, jöhetett a férfi. Ő ötvenhárom éves volt akkor, én negyvenöt. Megvacsoráztunk, ittunk némi szódás bort, megnéztük a TV-híradót, aztán egymással foglalkoztunk. Feküdtünk az ágyban. Néha csak simogattuk a másik kezét. Általában éjfél körül távozott. De jött máskor is, többször, ugyanazon a héten. Néztem az ablakon, ahogy hazagyalogol az otthonába a hetedikes ikerfiához meg a javíthatatlanul ivó feleségéhez.

A gimnáziumot elunta. Megtartotta a testnevelés óráit, ennyi volt a jelenléte. A kollégium sem érdekelte már. Rájött, hogy a régi tagok meggyötrik a frissen érkezőt. Felállítják egy hokedlire, és elénekeltetik vele, hogy hull a szilva a fááról, most jövök a tanyáról. Kileste a műveletet. Aztán lepofozta a gonoszokat. Bal kézzel megfogta a jobb pajeszt, jobb kézzel megütött, csak úgy csattant. Feljelentették. Szép csendben le kellett lépnie a kollégiumból. De azért a friss városi vezetők csak nevettek az ügyön. Ugyan, hagyjad már, Péter, csak az apja miatt. Gyere ide hozzánk. Jobb lesz itt neked. Így lett Gerendából az önkormányzat sporthivatalának első számú vezetője, és a

sportegyesület egyik atlétikai edzője: rövidtávfutás, gátfutás, távolugrás, magasugrás. Levadászta a tehetségesnek tűnő általános iskolásokat, nevelte őket tizennégy éves korukig, aztán átadta a következő mesternek. Alázatos munka volt. Nagyon szerette.

Esténként pedig a Mudin fivérek életét kutatta. Kétegyháza, a tizenkilencedik század vége. Francia eredetű család, elképesztő atlétikai tehetségű gyerekek, igazi sztársportholók a századfordulón. István és Imre, a Két Magyar Óriás, az athéni és a londoni olimpia bajnokai. A Békéscsabai Császári és Királyi 101-es Gyalogezred hősi halált halt tisztjei.

Szerette őket. Sportolók voltak és tanítók, azt hiszem, magát látta bennük, ő maga volt ez a testvérpár. „Álló harcokban, ha árkaikat az ellenség támadta meg, két katonánk a háta mögött állandóan gyújtotta be neki és ő kinyújtott karral oly messzire dobta, oly gyors egymásutánban a kézigránátokat, hogy a muszkák elfogatásukkor ámulva kérdezték, ki az az óriás, ki ily rettentő messzire dobja ezt a szerszámot.” Ezeket idézte nekem az ágyban, nagyon untam. Azt mondta, István az olasz fronton 1918 nyarán, gáztámadás okozta agyvérzés következtében halt meg. Sírja a Dosso Del Finen, 2020 méter magasságban domborul. Imréről az utolsó hírek 1918. október 23-áról származnak, azaz néhány nappal a harci események befejezése előttről. Az olasz fronton, Monte Grappánál, a magyar sereg visszavonulásakor egy mesterlövész meglőtte a magasságával a többiek közül kiemelkedő tisztet. A leírások szerint Mudin Imre a találat következtében egy mély szakadékba zuhant, holttestét sohasem találták meg. Ezeken az eltűnt holttesteken keresztül gyalogolt Gavenda Péter a főiskolai docensség felé. Engem az egész ügy nem nagyon érdekelt.

Kutatás? Csinálj tudományt? Mindig is erre vártunk? Most végre ki-ki elmerülhet a maga civil szakmájában? Nem hittem ebben. Nem folyt vér, nagy volt az öröm. És Gerenda, ha megkérdezték tőle az érettségi találkozókon, hogy mi van vele, mindig csak annyit mondott: az elmúlt években nem történt énvelem semmi. Én azonban mindig az öregedő Dávidot láttam benne. Firenze, rettenthetlenség, erő, öt méter tizenhét centiméteres testmagasság, öt tonna. Feje oldalra fordul. Megvető tekintete pedig úgy pillant a távoli önismeretre, mint Michelangelo szobra az ábrázolhatatlan Góliátra.

27.

Továricssi, konyec!

Amikor nagyjából egy év múlva, június 19-én, az utolsó szovjet katona, Iván Jegorovics Silov altábornagy is elhagyta Magyarország területét, hirtelen mindenki számára világos lett, hogy a híres *Továricssi, konyec!* feliratú plakát épp az ő hájas tarkóján keresztül ábrázolja a letűnt magyarországi szocializmust. Dicsérettessék a Jézus Krisztus, véget ért a kommunizmus! – így fogalmazott a Főtéren egy parasztpárti szónok. És bizonyos értelemben, az első tagmondatban, igaza is volt.

A Városháza épülete szintén U-alakú, csak éppen fordítva, mint az én társasházam: ez a tömbbetű befele nyílik. Hátral van a menza, akkoriban ott ebédeltünk Gerendával. Étteremnek hívták, menünek a leves – második fogást, de azért alumíniumfazekakból merték ki az egységeket ott is. Tálcákra tették. Kihozta a pincér. Elvették a bérlet-szelvényedet. Ettünk, beszélgettünk. Sokkal többet, mint este az ágyban.

Gerenda a délelőttöt az önkormányzati irodájában töltötte. A városi sportegyesületek ügyei mellett magához gyűjtötte a játszótérek dolgát is. Gyűlölte a régi vasjátszótereket. Zöldre voltak

festve, mint a fegyverek, és nehezek voltak, akár a fejsze feje. Láncos hinták, óriási libikókák, vízszintesen forgó, megállíthatatlan, gyilkos körhinták. Ki kell cserélni mindet. Valódi játszótéreket rendelt Franciaországból, a nép úgy hívta az elsőket, hogy csodajátszótér. Színesek voltak, könnyűek, ártalmatlanok, és azt súgták, hogy az élet is ilyen lesz: kreatív, felelőtlen és szabad. Aztán amikor az összes játszótér ilyen lett, a nép fejében friss csodát lassan megette a megszokás. Összeomlott a hasonlat, szétesett. Ez van, ilyen egy játszótér. Az élet meg olyan, amilyen.

Az ebéd után Gerenda pihent egy kicsit, aztán biciklire ült, adott a sportosságra ebben is, és körbejárta a város általános iskoláit. Napközi. Ez azt jelentette, hogy nagyjából egy óra tanulás után a gyerekek az iskolaudvaron fociztak. Gerenda úgy válogatott közülük, hogy nézte őket. Nem az ügyeseket kereste. Nem érdekelték a szervező zsenik, cselező-gépek, gólkirályok. Csak azt nézte, hogy kiben van igazi labdaéhség. Szalad a labda után, értelmetlenül. Nem szeret veszíteni. Utolsó véréig küzd. És viselkedésének mindent összevetve egyáltalán semmi köze a labdás csapatjátékhoz. Az ilyeneket magához intette. Fiam. Neked futnod kellene. Vagy talán ugrani. Ott dolgozunk délutánként a füves pálya körül. Gyere el holnap, ha gondolod. Néha bejött. Néha viszont az a gyerek volt az igazi talentum, aki csak véletlenül jött el a megszólított barátjával. Gerenda ezen csak nevetett. Ez a helyzet a tehetséggel: hinnünk kell a kései kiválasztásban. És aztán kibiciklizett a pályákhoz, hiszen hát tegnap, tegnapelőtt és azelőtt is megszólított már másokat.

Hétköznapokon hatig, hétig tartottak az edzései. Erőelemek, mozgásgyakorlatok, egyensúly-módszertan: a legtöbbeket nagyon meglepte, mennyire keveset kell Péter bá'-nál futni meg ugrani. El kellett viszont képzelniük a szükséges mozdulatokat. Hinniük kellett abban, hogy meg tudják csinálni. Látniuk kellett az eljövendő versenyek helyszínét. Mozogj abban. Az a te valóságod. A gyerekek többnyire nem hittek ebben. Csináld csak, fiam, meglesz a haszna. Aztán vagy hazament, vagy átjött hozzám. A mérleg, azt hiszem, felém billent.

A hétvégéket azonban általában otthon töltötte. Ennyi mégiscsak jár nekik, ez volt a véleménye. De szombat este már alig bírta tovább. Bezárkózott a fürdőszobába, fogta a fejét két oldalról, nézte az arcát a mocskos tükörben, és némán ordított az egyre foghíjasabb szájával, amíg csak tartott a lélegzete. Gavenda Péter, városközi ember és minősített atlétikai edző: mire vársz még? Azt állította, hogy ez volt a néma üvöltés tartalma és mondandója. Nem tudom, hogy igazat mondott-e.

28.

Cooper-teszt

Bamberg, Forchheim, Blangen, Fürth, Nürnberg, Roth, Hilpolstein, Dietfurt, Kelheim.

Rajna, Majna, Duna. 171 km távolság. Nemzetközi jelentőségű belvízi út. Bambergtól Kelheimig köti össze a Majnát a Dunával. Hatalmas hajókkal az Északi-tengernél fekvő Rotterdamtól a Fekete-tengernél fekvő Konstancáig lehet rajta hajózni. Europakanal. A világ leghosszabb belvízi útja. Hossza 3.483 km, a hozzá kapcsolódó folyószakaszokkal együtt a vízi útszisztem hossza 12.000 km. Szeptember 25-én adták át. Megvalósult Nagy Károly ezer egyszáz éves álma. Mindenki úgy értette, hogy most, amikor felszabadultak a Keleti Részek, újra helyreáll majd az Európai Birodalom. Gerenda nem hitt ebben. Majd, jóval később, negyven év múlva, esetleg – ez volt a véleménye.

A békéscsabai tanárképző főiskolát Kőrösi Csoma Sándorról nevezték el. Szép épületegyüttes a város szélén, kevesen tudták, hogy ki is volt a névadó. A csatorna átadásakor már ott dolgozott. Nyár közepén behívták a városházi főnökei, és felkínálták neki a testnevelés tanszék vezetését. Tornaórák a gimnáziumban, városházi délelőttök, tehetséggondozás, edzősködés, kutatás: szerette ezt az életét. Külön tartotta ezeket az életrészeket, de valahogy egyre bonyolultabb lett az egész. Kevesebbet akart, kevesebb részt, kevesebb mozgást, egy olyan területet, amiben mozdulatlanul is kiteljesedhet. És bizony azt is elunta, hogy szegény. Se könyv, se hanglemez, se színház, se hangverseny: elérték, elitták előle a pénzt a fiai meg az alkoholista felesége, a gonosz Nauszikaá. Kért egy nap haladékat. Este ájtott hozzám, megittunk egy üveg vörösbort. Biztattam. Csinálsz, Gerenda, jó lesz. Jaj, ne láss már a jövőbe, édes egyetlenem, az senkinek se megy. De aztán másnap délelőtt mégiscsak igent mondott a feletteseinek.

Gavenda Péter olyan férfi volt, aki nem számolt a valóság fékező erejével. Ez a vidéki főiskola nem sok jóval biztatott, és ő mégis egyetlen szóra építette programját: kalokagathia. Erkölcsi jóság és testi szépség harmonikus együttese, ennyi lenne a cél. Ezt szeretné kivitelezni a testnevelési tanszék. Az eszköz: a Cooper-teszt.

Semmit nem tudtam erről a dologról. Gerenda szerint a Cooper tesztet amerikai katonai kiképzéshez találta ki egy Dr. Kenneth H. Cooper nevű orvosvezetős. A teszt lényege, hogy tizenkét percig kell folyamatosan futni, és ez alatt a lehető leghosszabb távot megtenni. Ezután nem és életkor szerint az eredmény egy, jellemzően ötfokozatú skálán értékelhető. A Cooper teszt a szív- és érrendszer teljesítményét méri, és Cooper kutatásai szerint a megtett táv szorosan összefügg az oxigénfelvevő képességgel. A Cooper-tesztből lehet VO₂ maxot (a test által maximálisan felvehető és szállítható oxigén mennyiségét) számolni a megfelelő képlettel. $VO_2max = (t-505)/45$, ahol a t a teszten megtett távolság. Gerenda szerint ebben áll a nagy titok. Izzadtak, lihegték, vánszorogtak a hallgatók a focipálya körül. Gerenda biciklin üldözte, úzte, hajtotta őket. Újra és újra rájuk csöngetett. Nem hittem ebben a módszerben. Mindent összevetve egy jó nagy hülyeségnek tartottam. Ő azonban bízott a módszerében. Heti egy Cooper-teszt. Így terem a kalokagathos. Mondja Arisztotelész az *Edemoszi* avagy *Nagy etikában*. Már megbocsáss.

Annyira értett a filozófiához, akárcsak én. Semennyire sem. Számomra filozófiai szöveget olvasni olyan, mint csupaszon zabálni a frissen reszelt tormát. Olyan az ő számára is. De néha, szükség esetén, mégiscsak megtette. Végigfintorogta az egészséget, taknya-nyála összefolyt, de a végére mégiscsak levonta magának a lényegét. *Armoracia rusticana*. A húsait ízesítette vele, hozzáadta a savanyú dinnyéihez, beletette a hordós káposztájába. Körberöhögtem a kalokagathosait. De szerettem benne, hogy ismer olyan szavakat is, amelyeket én nem. Gerenda olyan szarvas-ember volt, aki a koponyacsontján belül viselte az agancsait.

29.

Csabai kolbász

Boglia Gábor gimnáziumi igazgató úr nyugdíjba készült. És az is világos lett, hogy Gavenda Péter tanár úr nemsokára végleg távozik az iskolából. A tantestület, Ágotha Margit kirekesztése mellett, úgy döntött, hogy a búcsúzókat egy-egy láda csabai kolbásszal fogjuk magajándékozni.

A kész kolbászt nem mozgatjuk. Hűvös kamrában tároljuk. De ahol nincs nagytömegű kolbászról szó, ott manapság is gyakorolják a tárolásnak és a mozgatásnak azt a módját, hogy a kolbászokat papírba csomagolva fahamuba rakják, akár a cserépkályha tűzterében, akár valamiféle ládikában. Szereztünk két katonaládát: méretük éppen akkora, hogy beférjenek a katonai vaságy lábvége alá. Ráírtuk a nevet, a születés évét, a lakóhelyet és a katonai egységet: a Békéscsabai Császári és Királyi 101-es Gyalogezred, és a rangot: főhadnagyok lettek mind a ketten. És aztán nekifogtunk a munkának. Manapság az a szokás, hogy kiindulásképpen vesz az ember fél mázsa nagy gépekkel darált húst valamelyik környékbeli húsfeldolgozóban. Mi nem ezt az utat választottuk. Vegyes húsról van szükség. És el kell kerülni a darálót. Az túlságosan összeroncsolja a húst, szinte kipréseli a levét, amitől aztán a kolbász száraz korában morzsássá, fűrészporszerűvé válik. Nem, a húst késsel kell felaprítani.

A metódus a következő. A csíkokra darabolt húsból az asztallapnak mind a négy szélén kb. tíz centiméter széles és öt-hat centiméter magas hasábokat képezünk. Az asztal mindegyik oldalához egy-egy férfi áll oda, mindkét kezükben egy-egy éles kést tartva. A két kést mindegyikük ollószerűen, élivel szembe fordítva össze-összehúzza és így vágja, aprítja, darabolja a húshasábot, miközben lassan, lépésenként hátrafelé haladnak. Így járnak az asztal körül mindaddig, amíg a hús alkalmas kolbásztölteléké nem válik. Lassú és nehéz munka ez, sokszor este tíz óráig, éjfélig is elhúzódik, bölléreket kértünk meg az elvégzésére. A késsel aprított hús nagyobb szemű és nedvdúsabb, szaftosabb marad, az így készült kolbász éppen ezért nem törik, nem morzsolódik, szebben szeletelhető és a benne maradt húsnedvek következtében zamatosabb is. Péntek volt, a pörbolyi katasztrófa napja, akkor kezdtünk neki a fűszerezésnek, gyúrásnak, dagasztásnak, kolbászkészítésnek.

Csak azért is: dézsa. A húst az apróra vágott fokhagymával lekentük, majd megdarált és egész köménymaggal meghintettük, utána megőrölt erős, majd festő csemegepaprikát szórtunk rá, legvégül pedig a sót adtuk hozzá. A végső szót a fűszerezés tekintetében általában a házigazdák mondják ki. Rendszerint a gazda, de azért a háziasszonyoknak is van a dologba beleszólása. Nálunk, a gimnázium pincebeli konyhájában valahogy úgy alakult, hogy én lettem a főnök. A kolbász jellege, zamata függ a beléadott fűszerek mennyiségétől, milyenségétől, az alapanyagot szállító hízó fajtájától, korától, kövérségétől, a béltől, melybe töltötték, a füstölés időtartamától, nagymértékben a füstölés módjától, nevezetesen arról, hogy szabadkéményben, szalma füstjével, vagy kis füstölőkamrácskában fűrészpórral füstölték-e, és a kolbász milyenségét befolyásolja a tároló hely is, a kamra világos vagy sötét, szellős vagy zártabb volta. Némely fűszer azonban nem hagyható el: só, kömény, fokhagyma és kétféle paprika: az erős és a csemege paprika. Más fűszert a csabai kolbász nem tűr el. Én, ezenfelül, a nagyapámra hallgattam. Kicsi vörösbort és cukrot is kell tenni a kolbásztöltelékbe. Attól csillogóbb marad a szeletelés helye, csodás lesz az eljövendő vágási felület.

Töltés, füstölés, tárolás. Vékonykolbászokat állítottunk elő, fél méteres hosszúságúakat, egy hét múlva azokat helyeztük el a katonaládák fahamujában. Ha egy békéscsabai gazdacsalád régen meg akart valakit tisztelni, ügyvédjét, orvosát vagy más vidékről való vendégét, akkor igen gyakran kolbászt adott neki. A családban elvégzett szolgálatáért a lelkész és a tanító is részesülhetett ilyen kolbász-tiszteletdíjban, békési szóval kolbász-stólában. Wohlmuth Smaca és Vera adták át az ajándékainkat, szép és veszélyes volt az ünnepség a nagyteremben: kolbász, kalács, fullasztóan erős toros pálinka. Gerenda nem ivott, felkapta a ládáját, angolosan távozott.

Disznótor, locsolkodás

Már a Mikulást vártuk. Elkezdődött az évnek az a szakasza, amikor a téli depressziót megpróbálják az emberek belefojtani a bensőséges ünnepek sorába. December 2-án este, amikor hírét vette, hogy harminckét ember halt szörnyet a szajoli vasúti balesetben, Gerenda kiszállt ebből a menetelésből. Minden ünnep hazug, minden ünnep csinálmány, soha nem jön el, ez lett hirtelen a véleménye. Ivott, beszélt, prédikált, ki kellett öntenie magából a haragját, ami, bizonyos értelemben, egyáltalán nem illett hozzá.

Nincsen már disznótor. Németvárosi disznóvágás, hajaj. A disznót a sváb hagyományoknak megfelelően nem szalmatűzőn perzselték, hanem egy forró vízzel telt fakádban kopasztották meg, akár a húsvéti kakasokat. Nem volt szaga az égett szarunak. Csak a víz zubogott. Másutt lángszóróval égették le a szórt, fekete lett a döglött állat, akár az égetett cukor, de most már annak is vége. Szent Miklós ünnepe? Hagyjál már, zabáld a csokit, hátha jobb lesz a kedved, ránevelünk az olcsó, gyors szénhidrátokra. Ádvent? Az ádvent négy hete? Kell, hogy legyen idő a bevásárlásra, konzum-őrület, piaci forgalmat minden áron, költsd el az összes pénzedet, vegyél fel kölcsönt, tomboljon ez a süket és üres, keleti kapitalizmus! Nem tudod, hogy Vízkeresztkor mit ünneplünk, de akkor bontsd le a karácsonyfádat, vagy őrizd meg addig, ameddig csak akarod, végeredményben bármikor kiteheted a levél nélküli maradványt a kukád mellé. Nagyböjt? Nyolc hét? Régesrég elfelejtettük azt is. Retróban nyomják esetleg a természetűek. És aztán a Húsvét. Húsvét hétfője. Locsolkodás, az lett a neve. Felülünk a biciklikre. Beülünk a régi autókba. Visszük a fiainkat. Meglocsolhatlak-e, mondatjuk velük a locsolkodó verseket. Csokitojás, nyuszi, papírpénzek, a *csendes* adakozót szereti az úr. A jobbágy régen nyulat adott ilyenkor az urának. Az a nyúl támadt fel. Az hozza a szörnyű tojásokat. Kicsi pálinka, kicsi bor, valami sörféleség. Mindenki egyre részegebb. Kolbász, sonka, főtt tojás, torma, savanyú uborka, meg a locsolkodó kölnik szörnyűsége illategyvelege: máig sírok utána. Lakásokban történő mozgó koldulás. A belem kifordul. Azt akarja mindenki ebben az új világban, hogy minden napja ünnep legyen. Csak közben maga az ünnep kihal. Kihal az ünnep. Odavan mind.

Elfogyott a bora. Az ő spiritusza akkor abban az üvegben lakott. Hoztam neki még egy palackot. Egyenesen abból öntötte magába. A nyakán föl-le mozgott az ádámcsutkája, gyönyörködtem benne, nekem olyan testrészem nincs is. Egyébként azonban nem volt igaza. A Húsvét valóban belefolladt a locsolkodásba. Azt viszont Gerenda nem tudhatta, hogy én voltaképpen csakis az ő kedvéért terítettem meg az ünnepi asztalt. Külön szoba, máskor soha nem eszünk ott. Sonka és kolbász. Savanyú uborka és frissen reszelt torma, már csak az illata végett is. Üde fehér kenyér, édes kalács. Gyulai pálinka, badacsonyi fehér bor, osztrák sörök, ezekben az új formájú üvegekben. Keksztekercs, gyümölcskenyér, zserbó, meg sós aprósütemények: pogácsa és stangli.

Először mindig hozzám jött. Végig akarta locsolni az egész rokonságát, de mindig velem kezdte. Etettem, itattam, belespiccelhetett a ruhám kivágásába. Aztán valahogy mindig nálam maradt. Sohasem ment tovább. Jól mulattunk, be is rúgott, és valóban úgy távozott részeg feleségéhez, Ágotha Margithoz, mintha valóban végrehajtotta volna a tervezett küldetést.

Azokban az években, akilencvenes éves közepén, már csak ő locsolkodott egész Békéscsabán. Az ikerfiai már nem fogadták el ezt az ősi népszokást. Hazabillegett, a hite hagyott emberek hangosan röhögtek rajta, a locsolkodó Gavenda.

Vörös István

München

Itt járn-kelni furcsa volt nekem,
eltévedtem két múzeum között,
mint aki barátját keresve másokat talál,
s utána kiáltják: Elköltözött!

Gallyat folyó, a véletlen sodort,
nem érdekelt, hogy merre járok.
Talán, mert látták, idegen vagyok,
rutinosan kerültek ki a lányok.

Ismerős térre értem hirtelen.
Álmodtam volna, hogy otthon vagyok?
Úgy bukkantam rá önmagamra,
mint rejtett ajtóra a tolvajok.

Ők persze keresik is ezt az ajtót,
én nem önmagammat kerestem,
de hogy a megismerés visszaüt rám,
megtanultam, azon a koraesten.

Már sötétedett lassan.
A lámpáig ereszkedett alá az ég,
divatos volt, drága és nyugati.
Egy szikra hullt, valami semmiség,

de fölkaptam, hurcoltam, versbe írtam,
mutáló hangom még bizonytalan.
A homosex-shop logója kékes volt,
megtanultam, furcsa élet annyi van.

Bátortalan, de világot bolyongó,
életben kezdő, kezdésben öreg.
A pályaudvar felé iramodtam ...
35 éve? Szinte örület.

Az nem vigasz

Minden lépcsőt lesöpör valaki,
s minden ajtót betörnek egyszer.
Mintha a sírodban feküdnél,
hajnal felé az ágyadban úgy fekszel.

Te a múzeumlépcsőt söpröd,
heti ötször egy vödörnyi galambszar.
Művészettörténész akartál lenni,
most az aljamunka marasztal.

Bár aludhatnál, gyorsan felriadsz,
nem sejteted, a múzeumban
épp elvisznek egy Raffaello-képet,
másnap botrány, az ember úgy elképed,
mennyi hiba a lélek-forgalomban!

Mennyi hiba az életedben,
de azt még mindet helyrehozhatod,
most visszaalszol megnyugodva ebben,
nem bántanak a világekorszakok.

A festmények meglesznek egy év múlva,
akkor te már főiskolára jársz.
Az órák helyett gyakran pimpongoztok,
máskor figyelsz, az élre állsz,

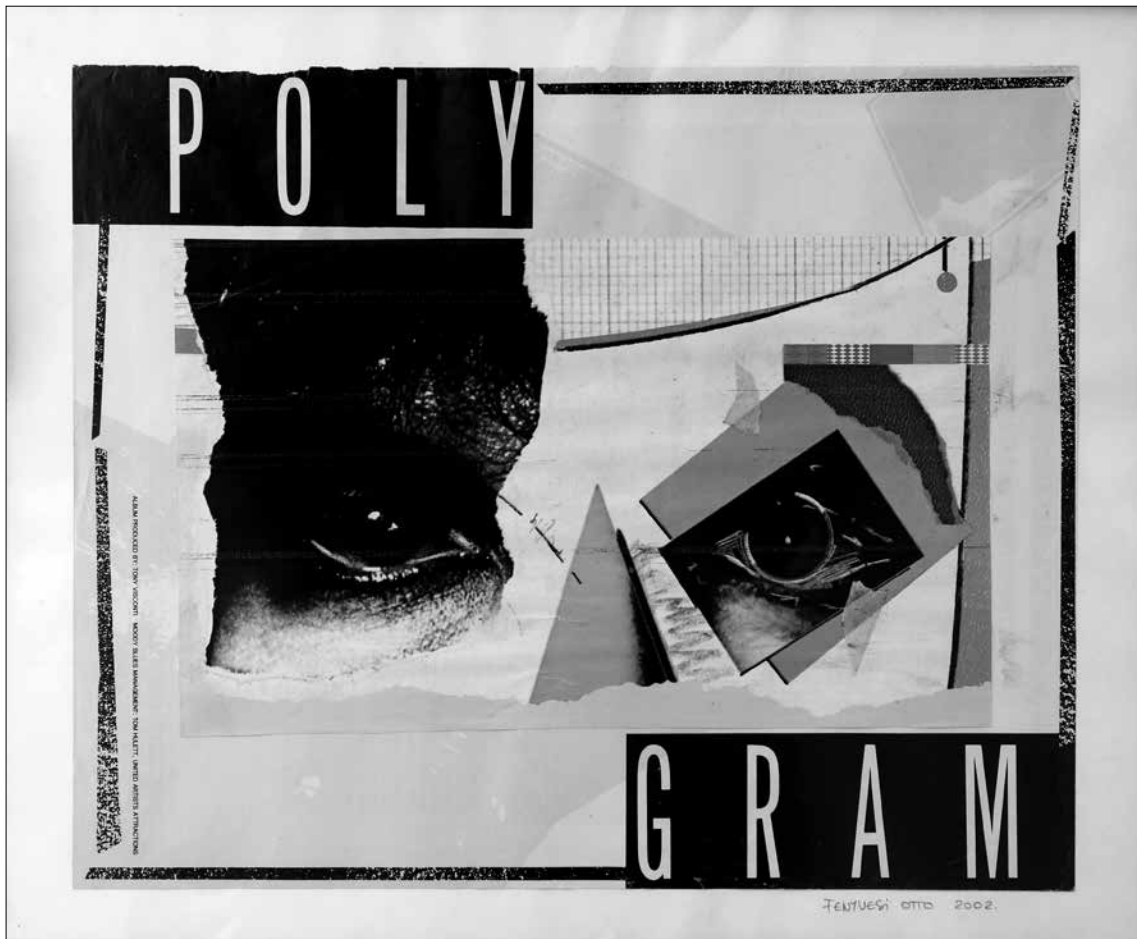
az újdonságokat lesed
könyvhét előtt a kirakatban,
olyan sok tévedés jut ki neked,
elkóborolsz idők között,
két síkon telik életed,
vagy hármon, ötön, hatvanon,
egy fizikus ezen inkább röhög:
„Parányi dimenzió vagy te, angyalom!”

Parányi dimenzió vagyok, ördögök,
az élet velem mindig fölpörög!
Felpereg, riad, ráz, remeg,
ne változtasd meg életed,

inkább vigyed tovább, mi vagy,
nem érti ezt meg angyalagy,
vagy levesben a csirkeszárny,
miféle tarka kételyek
bízhatnak: ne állj meg, haladj!

De gyűlöled a változást,
hogy megmenthesd a nagymamád
a rá előbb kirótt haláltól,
megtennél mindent, mit lehet,
leugranál az alvilágba,
megkérnéd Kháront, úgy csinálja,
hogy Ő ez egyszer ne juthasson át,
elég is lesz egy halhatatlan –

az nem vigasz, hogy itt él százezer alakban.

polygram

Nehéz báj

Úgy csüng a tér fölött
szürke bundájában a nap,
kopott felhőkbe öltözött,
mint az elhallgatott harag.

Mint az elhallgatott öröm,
olajos köveken szédeleg
valaki, kihez nincs közöm.
Átkutatja a szemetet.

Így országolhat az
ázott veréb és két galamb.
A szenvedésük nem vigasz.
Köhögve kondul egy harang.
Hörögve köpköd egy koma,
a TBC már újra üt,
falmélyedés az otthona,
pár szoba nem messze nekünk.
Foltos betonon rohan egy bogár,
madarat lát, földre lapul.
Vagy inkább megadja magát?
Az önpusztító gyávaság az úr,

süllyed az életszínvonal,
bár jók a gazdasági mutatók.
A múlt előttünk elvonul,
a jövő viszont arra volt,

ahol most bontanak helyet
valami másféle világnak.
Vagy világtalan örület
édes nektára hánytat?

A lassú szürke köd,
mint mikor vízbe tejet döntenek,
hígan úszik a tér fölött.
A levegőt nehéz báj üli meg.

Bozsik Péter

Jövőkép

Garaczi Lászlónak

Por hamu és korom
A múzeumban
ahol lakom
az ökológiai
egyensúlyt
pókok és hálók
biztosítják

A vége az lesz
megiszom egy molotov-
koktélt
és hazamegyek
Félrehajtom pókháló-
függönyömet
megöntözöm
szomjas kaktuszaim
kortyolok gyógyteámból
a kanapéra heveredek
és halhatatlan álomra
hajtom fejem

Végre folytathatom
a regényemet

Ligetváros, 2019. január 13.

Három haiku

Terjékfű nyílik
Kandúr zakkan meg szagára
Kalimpál szíved

Macska nyivákol
Légy pázrik párkányodon
S te románc nélkül

Fecskefű virít
Májadban idegen anyag
Folyton csak élnél

Weissbrunn, 2019. március 1.

che gucci (részlet)

Bartók Imre

Ukrajna

Egy ház, valahol Ukrajnában, további konkrétumok nélkül. A falak félig leomolva, a cserepek, a tetőtér tejfogai, kilazulva csüngnek a sár fölé. Az útról látod, a GPS hozott ide tévesen, az a kurvás, szerethető női hang, betanított makákó, Lajka kutya, aki türelmesen figyel a kapszulájából az utat, lenéz rád és támogat. Ő vezetett erre az útra, fél órával korábban egy rendőrőrs mellett haladtál el, ketten elő is léptek az őrbódéból, de végül nem állítottak meg, csak amikor már távolodtál, intettek. Majd a falvak megállítják, és elveszik tőle, amire szükségük van. Omladozik a ház, nincs rá szükséged, de vajon mennyibe kerül itt egy ingatlan? Másutt ez csupán egy vacsora ára. Semmibe sem kerül, a tégláknak nincs értéke, a fa saját présében rothad, a telek nincs bejegyezve. Papiros hever az asztalon, ezért mégis be kell menni. (De honnan látszik mindez? Az autó ablaka párás, a tudat alszik, a figyelem máshova fordul, a műszerek hibásak, a falu üres, az úton senki, a ház kifosztva, vajon honnan látod, hogy mi van az asztalon?)

Papiros. Történetek. Hoffmannstahl búcsúlevele a nyelv összeomlásáról, egyúttal beszámoló a család metamorfózisáról. Többen éldegéltünk itt, szerény tanyánkon. Régen nyár volt. Ősz, tavasz. A tél sosem tartott tovább két hétnél. Ez különös, hiszen ez Ukrajna, de nálunk így volt. Két hét csupán. Viharok esetleg, zápor. Ki kopog a viharcellák ajtaján? Kiöntött a patak, megbetegedett egy ló. Az egyik tehénnek le kellett vágni a tőgyét, felsebezte, üszkös lett, előfordul. Hányan is voltunk? Nyolc-tíz gyerek, mikor hogy, csak rohanguáltak ki-be a házba, alig lehetett számontartani őket.

(mosolyog)

Volt, hogy azt se tudtam, melyikük melyik, csak szaladtak összevissza a puha tappancsaikon. Hamar megtanultak felegyenesedve járni, egyes kis fókák.

Rohadt egy ország volt, tudom, most is az. De mi nem tartozunk hozzá, mi csupán elrejtőzünk benne, rejtett kis falucskában élünk. Mindenünk megvan, tehének, karám, az erdőségbe vezető utak. A gyerekek bármikor játszhatnak a falu többi kölykével. Húsz-harminc ház lehet ezen az úton, ez az egész falu, ez az út szeli ketté a települést, a házak egyik része lejjebb van, a másik magasabban, ezt a csatornák építésekor fontos volt figyelembe venni. Gyerekek. Nem volt mindegyik ép. De honnan is lehet ezt látni? Miből tudhatja az ember? Az egyik dadogós, a másik húzza a lábát, a harmadik nem akar enni, nem beszél, nem alszik, sokat sír, nem sír egyáltalán, állandóan énekel, meg se szólal, hülyeséget beszél, sokat zabál, meghízik, még a kutyák elől is eleszi az ételt, nem eszik semmit, lefogy, vézna, mint a gyertyaláng, nem beszél, sokat beszél, nem alszik, túl sokat alszik, ha nem alszik, nyitott szemmel ordibál, ha alszik, lehunyt szemmel forgolódik, éjjelente bántja a testvéreit, rájuk se hederít, meg sem ismeri a szüleit, menekül előlük, vagy éppen csüng rajtuk, mint gyümölcs az ágon, bebújik mellénk éjszaka, vakarászik, vakarja magát, az apját, engem.

Kutyák, tehenek, lovak, csak borul, zuhog rájuk a sár, nem törődnek vele, ugatnak, bögnek, nyerítenek, a gyerekek körülöttük bénák, vakok, süketek, túlmozgásosak, beszédesek, hangosak, hogy kiabál mind a sárban, mikor már megjött a vihar. A viharcella ajtaja vajon belülről nyílik?

(mosolyogj)

Az egyik dadogós, a másik sikolt, meg se ismeri a testvéreit, meg akarja ütni őket, meg se ismeri a szüleit, csüng rajtuk, mint gyümölcs az ágon, bebújnak mellém éjjelente a kis fattyak, a süketek ordítanak, a vakok tapogatnak a sötétben, a mellem keresik, nagy, szláv emlőm csipkedik, nyolc-tizen lehetnek, kint ugatnak kutyáink, egy tehén felbög. Vajon melyik lehet? Terjed a fertőzés?

Ukrajna szívében olyasmi rejtőzik, aminek már nincs köze Ukrajnához. Ezért vetem papírra gondolataim. Nincs sok időm. Van, amelyik nem alszik, van, amelyiket alig lehet kihajtani az ágyból, a másik zabál, csak nő, dagad, rakom elé az ételt, de megszidom, ha harmadszorra vesz belőle, azért csak szed magának a kis fattyú, háromszor-négyszer is szed magának, mellette a másik, aki süket lehet, vagy béna, vagy nem is hozzánk tartozik, és a szomszédból jött le, mert ezek a csatornáknak közlekednek, ez a másik bárki lehet, ott ül, nem is eszik egyáltalán, csak ül és néz a nagy, bamba szemével, mit kérsz, kérdezem, mit akarsz, kivészek neki a tésztáblából, elé rakom, még gőzölög, zabálj, te kis hálátlan, nézd a testvéred, ha a testvéred egyáltalán, nézd, mennyit eszik, és tényleg, még mindig csak rág. Odakint a kutyák, a vihar, a sár. Egyre több sár úszik le a folyón. Az út járhatatlan, ez rossz mindenkinek, nekünk is, a fentieknek is, ez egy fontos út, Ukrajnában fontosak az utak, ha itt valaki elakad, az be akar kéredzkedni, galibát okoz, feldúlja a házat. A kutyák sem szeretik. El kell takarítani a sarat, a sártengernek el kell folynia, jöjjön vissza a szárazság, a tavasz, a nyár, az ősz, talán a tél, amikor nagyobb a szárazság, a gyerekek, nyolc-tizen lehetnek, hamarosan felnőnek, egy-két év még, és kiszállnak fészükéből a fiókák, csőrükben az otthonról kapott javakkal, és megindulnak a városok felé. Ukrajna nagyvárosai felé! Még a lánctalpasok is elakadtak ezen az úton, nemhogy a szekerek, autók. A gyerekek szeretik a sarat, fürdenek benne. Nekik víz, bonyodalom. Ha megakad egy jármű, felkapaszkodik rá, amelyik nem béna. Megugatja, amelyiknek van nyelve. Az eső zuhog. A csatornák nem bírják. Itt minden jármű elakad. A gyerekek most odakint játszanak.

(mosolyogj)

Talán egymással játszanak, sarat dobálnak a másikra, az állatokra. Ez egy csodálatos ország. Nehéz idők járnak rá, a történelem súlyos zubbonyt adott ránk. Mit számít? Nyolc-tíz gyermekem odakint játszik, sarat dobál egymásra, sárban dagonyáznak, egyik béna, másik dagadt, van, amelyik beszélni nem tud, van, akinek a lába kacská, akad, amelyik nem alszik, olyan is, aki dobálja magát álmában, de azért a fiúcskák mind bevonszolják magukat hozzám éjszaka, fel akarnak jönni az ágyamba, megismerik az anyjukat vagy sem, megismerik-e az eső hangját, az állatok hangját, az ugatást, a tehenek fújását, itt állnak sorban az ajtóm előtt, mert ma éjjel még én sem alszom, odakint vihar tombol, a csatornáknak zúdul a szenny, és én írok, Ukrajnáról írok, papírra vetem a gondolataim, hogy majd egyszer, talán egyszer valaki

(mosolyogj!)

rátaláljon, mielőtt kinyitom az ajtót, és beengedem őket, hadd csússzanak be a sár üde, magas hullámain.

Semmibe sem kerül egy ilyen házikó. Kik laktak itt? Egy család, többen egymás után, egymás mellett. Csak erre van szükség, kocsira, benzinre, rádióra, friss ágynemű kell, ruhák, egy-két bútor, egy generátor, hőszűrő, készpénz, egy puska, riasztórendszer, kamerák, esetleg a puska mellé néhány pisztoly és kés, konzervek, palackozott víz, egy környékbeli, akit megfizetek, hogy intézze

a dolgaim és főzzön rám, amíg én, amíg én, amíg, igen, kell még egy írógép, egy kocsi, benne egy írógép és papír, mindezt ebben a házban? Talán igen, talán nem. Hamarosan esni fog, későre jár. Ideje megállni. Ez a hely mocskos, odvas, elhagyatott, de a célnak megfelel. Egykor biztosan laktak itt, egy család esetleg, több, vagy csak egyetlen, nagyra nőtt család Ukrajna szívében. Voltak még gépek, elbizakodottság nélkül, serényen folyt a termelés. Hiszen ezt a levelet is géppel írták.

b-good teaidó

Áfra János

Ellenállás

Akkor tör fel,
amikor szavaid közt
épet nem találnak,
és szádtól indulva
bőröd súrolni kezdik.

Akkor tör fel,
amikor a tömeg
maradni kényszerül,
és közrefogva elzár
tőled kaput, utat.

Akkor tör fel,
amikor meglátják,
hogymásképp fogod
a kést, és az ételt
kezedből kicsavarják.

Akkor tör fel,
amikor anyád-apád
mérges lábak elé borul,
és leránt magával,
ez a te érdeked, fiam.

Akkor tör fel,
amikor nyitott ajtón
sem jut át a fény,
és testvéreid is össze-
szorítják szemük.

De ha a kételkedők újra
hinni kezdenek,

nem toporzékolnak
tovább az irigyek,

kímélettel fogadnak
téged, idegen,

a rég megalkuvók
melléd állnak éberen,

az önkéntes vakok
olvasni kezdik a jeleket,

és a féltékenyek
nem gondolnak veled,

akkor célt ér az ellen-
állás, porát felköhögheted,
puszta vihar lesz a vihar,
és elkerüli kerted.

blow monkeys (részlet)

Lengyel Zoltán

Argo Navis

(részletek)

PROLÓGUS

CAMPI FLEGREI, NÁPOLYTÓL NYUGATRA, 1860. ÁPRILIS 18.

Néhány órán át tartó szüntelen morajlást követően, mikor is arra gondoltak, hogy
a föld alatti vizek nyugtalanítóan áramlanak és forronganak,
és miután a kráterekből fölszálló kénes gőz olyan sűrűvé vált, hogy alig is látták már egymást,
fülsértő robajjal föltört a földből, kivált a köpenyből az izzó magma,
és hatalmasan moccant Poszeidón, *levetette palástját,*
a forró sós víz és gőz elöntötte a várost,
fullasztás, izzás, izzadás, fulladás, tűz, kohó, kráter, kaldera, hömpölyög, folyékony, majd megszilárdul,
majd moccanatlan, nem mozdul, megkövül, élőkép, szobor, emlékmű.
Az addig szikrázó nappali ég elsötétült,
narancssárga, okker, bíbor, mélyvörös,
értetlen madarak puffantak tompán a porban, a kénes vízgőz fölött szállt a hamu és pernye
többlétsötétje, az élők véletlenszerű gesztusaikba merevedtek, ember, állat és növény egyenlővé
vált az izzó és hömpölygő, megolvadt kőzet közegében,
hát ez volna ama anarchia, Solfatara, Solfatara, Solfatara,
gondolta még utoljára egyikük,
íme a természet igazságtétele,
rémllett föl néhányuknak még utoljára, tévesen.

[...]

A gróf a Főrévtől délre eső elhagyatott folyóparti szakaszon találkozott Duschekkel. Párás reggel volt. Vadkacsa-család úszott el egy fennakadt uszadéktörzs mellett. Lassan zöldellni kezdő fűzfa hajolt föléjük a partról. Duschek magas szárú csizmájával bokáig állt a gőzölgő Dunában.

Ez lesz a hely, mutatott ujjával jó három méterre maga elé, a folyó belseje felé.

Ha te mondd, vont vállat a gróf, tudod, hogy én ehhez nem igazán értek.

Itt jobb helyen lesz, mormogta még lehajtott fejjel Duschek. A víz alatt növe nántövekhez lehet rögzíteni a telepet, a vákuumos jellevő pedig két lépéssel hozzáférhető lesz. Hidrodinamikai szempontból

csaknem tökéletes. Persze áradáskor kijebb is tudom majd hozni, apálykor pedig visszavinni, nehogy fölfedje azt a visszahúzó víz. Ez eddig is így volt, nem is ezzel volt a hiba.

Duschek téblábolt egy kicsit némán.

Erről ezúttal senki nem tudhat, csak te meg én, kapitány, tette aztán hozzá kissé indulatosan.

Rendben, Duschek, mondta a gróf. Belátom, hibáztam a báróval kapcsolatban, tette hozzá még hangosan a gróf.

Duscheknek magyarázhatom ezt, gondolta aztán magában a gróf, úgysem fogja megérteni soha. Reménytelenül tisztességes. Egyik fő fegyverünk, hogy ez az államszervezet, mint ahogy a többi abszolutista államszervezet is mindig és mindenkor, és végső soron minden állam persze, keresztül-kasul korrump. A fő korrupciós tényező, sokak elképzelésével ellentétben, nem a pénz, hanem a hatalom bódító illúziója, gondolta még a gróf. Ezt fel kell jegyezni majd pontosabban, gondolta. A korrupció ellen pedig nem küzdeni kell, hanem szítani és felhasználni azt a rozoga abszolutista rezsim ellen. Ehhez korrupcióra hajlamos emberekre van szükség. Az ilyen emberek előkerítésében kétségkívül a hercegnek van a legnagyobb tehetsége, gondolta a gróf. És ő tud velük a legjobban bánni. Ő találta Lermontov bárót is. Vele kissé mellé lőtt, vagy nem figyelt rá eléggé, vagy én nem figyeltem rá eléggé, gondolta még a gróf.

De már elintéződött a dolog a báróval, mondta aztán újra hangosan Duscheknek. Még ha szálnas is ez a vég, és sajnálatos a családjára nézve.

Jó, hát ha te mondd, kapitány, ehhez meg én nem értek, látszott beletörödni a dologba a Duschek. Az épp áradás előtt álló folyó felé nézett. Majd hirtelen visszafordult.

Én figyelmeztettelek már az elején, hogy nem fogja tudni tartani a száját ez a báró, dohogott még egy kicsit Duschek. Az iszákosok jellemgyengék. Az iszákos oroszok meg... Duschek legyintett egyet, mintha így fejezné be a megkezdett gondolatot, amelyet nem is lehet szavakkal kifejezni.

Gyere, Duschek, meghívlak reggelire, mondta szelíden a gróf. Duschek nem válaszolt, csak kilépett a vízből a partra, majd a gróf irányába indult.

Azt hallottam, hogy meghaltál, mondta Duschek aztán a vendéglőben.

Nagyon helyes, bólintott a gróf. Meg is haltam. Az élet nem fejeződik be, Duschek, ilyen csak a regényekben van. Az élet megszakad.

És azt hogy csináltad, hogy ilyen fiatalnak tűnsz, érdeklődött tovább Duschek. Elég volt hozzá megborotválnak, kérdezte.

Nézd, Duschek. Több mint tíz éve játszom neked a meghasonlott, rozzant vénembert, mondta a gróf, miközben szórakozottan jobbra nézett egy tojásokkal teli kosárra. Micsoda komédiát csaptam! Még török göncöket is magamra vettem, görnyedve mászkáltam, időnként pörögtem, mint egy dervis, hogy kellően bolondnak gondoljanak. Elég volt. Ennek véget kellett vetni.

És ezt úgy csináltad, faggatta tovább Duschek, hogy meghaltál, és visszatértél?

Olyasmi, nézett rá vissza a gróf kissé csodálkozó, kerek szemekkel. Duschek most vette észre, hogy a gróf egyik szeme szürkés-kék, míg a másik barna. Ezt most észlelte először.

A bolond vénember-egzisztenciának véget kellett vetni, folytatta a gróf. Az öngyilkossági szcenárió bevált. Na de ne foglalkozzunk ezzel tovább, Duschek, a végén még hamar megöregszel, ha ennyit kíváncsiskodsz. Egyél inkább, mondta még a gróf. Duschek villáját a rántottába szúrta.

Te nem eszel, kérdezte a gróftól.

Nekem elég ez a tea, ne velem törődj, válaszolta a gróf. Mennyi pénzt tudtál Selmecről hozni, mondd csak?

Dusчек épp válaszolni akart, mikor énekszó hallatszott be az udvarról. Fialat lány magyar népdalt énekelt. A gróf megdermedt. Lassan fölállt a székből és kiment az udvarra.

Minden népdal hazudik, gondolta a gróf, de megfájdítja a szívet.

Aztán visszament Dusčekhez. Hajókürt mély hangja szólalt meg.

A gróf egyedül gyalogolt vissza Pozsony felé. A belső zsebét domborította a Dusčektől kapott summa. Szép összeget sikerült a körmöcbányai pénzverdéből hoznia, ahova Dusčeknek mint selmeci bányagondnoknak szabad ki- és bejárása volt. *Ez a komáromi ügyekre is elég lesz, gondolta a gróf, így amit Budán szerzünk, abból még tartalékolhatunk is.* Dél felé járt az idő. Kettőre volt kitűzve az ebéd a helyi ötös csoporttal, a grófnak volt ideje hát céltalanul lófrálnia a folyópart mentén. Engedélyezhetett magának *egy kis vakációt.* A két település között, egy félreeső partszakaszon meztelenre vetkőzött, ruháit és táskáját egy bozót mögé rejtette, majd lassan beleereszkedett az évszagnak megfelelően még csípősen hideg folyóba. Elmerült, majd újra a felszínre jött. Nem is tempózott, csak hanyatt feküdt, és hagyta magát sodorni az árral.

[...]

A gróf akkora pofont kevert le Hermannak, hogy az megtántorodott. János meglepődött, hiszen mindenki tisztában volt vele, hogy Hermann testi ereje és állóképessége fölülmúlja mindannyiukét. Az egész az alagútnál kezdődött. Épp sötétedett. A hídon konflisok, gyalogosok indultak a pesti éjszaka felé. De Hermann, János és a gróf épp az ellenkező irányba, a budai alagút felé tartottak. A lámpagyújtogató hosszú botjával már elindult szokásos esti körútjára. Pesten már végzett, ő is Buda felé tartott. Kicsit késésben volt, gyorsan szedte lábait a gázlámpák póznái között. Ahogy Hermann, János és a gróf a budai alagút bejáratához értek, egy koldusforma, rongyos cigánygyerek szólította meg őket. *Olyan tízéves lehet, gondolta a gróf. A cigánygyereknek hatalmas, fénylő kékeszöld szemei voltak, bár ha jobban megnézte az ember, két szemének színe kissé eltért egymástól.*

Ne menjenek be az urak, mondta nekik a cigánygyerek.

A grófnak ismerős volt a hang. Megállt. A másik kettő egy lépéssel később. A gróf visszafordult a cigánygyerek felé.

Hogy mondtad, kölkök, kérdezte tőle a gróf, és közben észrevette a cigánygyerek szemeit.

Ne menjenek be az urak az alagútba, ismételte meg a cigánygyerek, majd hozzátette azt is, hogy ha mégis bemennek, akkor valamelyikük meg fog sérülni, de az is lehet, hogy meg fog halni.

Ne zagyválj össze mindenféle hülyeséget, te... kezdte Hermann, de a gróf leintette, és aztán azt kérdezte a cigánygyerektől, hogy honnan veszi, hogy ha bemennek az alagútba, akkor az egyikük megsérül, vagy talán meg is hal.

Megálmodtam, mondta a cigánygyerek.

Mit álmodtál meg, kérdezte a gróf.

Hogy jön egy kapitány két kísérőjével az alagúthoz, kezdte a cigánygyerek, az egyikük nagyon erős és nagy darab, kicsit lassú felfogású, a másik viszont nagyon is eszes, de nem mindig van helyén a szíve, a kapitány pedig nagyon jó ember, talán nem is ember, hanem valami szellem, ezt nem tudom, őt nem látom pontosan, mintha homály venné körül, bemennek mindhárman az alagútba, én nem szólok nekik, hanem megfordulok és követem őket, és az alagút sötétjében, a gázlámpa halvány fényében csak annyit látok, hogy többen rájuk támadnak, talán a rendőrség, talán banditák, ezt nem látom pontosan, sötét

van, vért látok, egy testet a földön, talán az eszes kíséree, talán a másiké, biztos, hogy nem a kapitányé, és mikor közelebb lépnek, hogy jobban lássak, fölébrednek.

Egy darabig csönd volt, csak Hermann pissegett hitetlenkedve.

Szemfényvesztés, dűnnyögte, csak pénzt akar az istenadta kölke.

János némán lehajtotta a fejét és csizmája orrával a port kapirgálta. A gróf a gyermek fénylő kék vagy zöldeskék szemeit vizsgálta.

Akkor elmondom, mi lesz, mondta végül a cigánygyereknek a gróf. Bemegyünk az alagútba. Megértettük a kockázatot. Te ne kövess bennünket úgy, mint ahogy álmodban tetted. Megértettük a kockázatot, de ennek az ügynek a végére kell járnunk. A cigánygyerek sivalkodni kezdett, hogy ne menjenek be, mert akkor ő lesz majd a hibás, ha valami baj történik. Ráncigálta a gróf nadrágját. Hermann erre odalépett és arrébb lökte a cigánygyereket, aki a porba zuhant. Erre jött a pofon. A gróf tenyere hatalmasat csattant Hermann arcán. Hermann megtántorodott, kissé el is kábult. A gróf fölsegítette a porból a cigánygyereket, adott neki néhány forintot, a gyerek nagy szeme még jobban kikerekedett, a gróf finoman rácsukta a gyerek ujjait a tenyerében lévő érmékre, súgott valamit a fülébe, aztán megsimogatta a fejét, a gyerek rámosolygott, megfordult és szaladt vissza a hídon Pest irányába.

A lámpagyújtogató épp most lépett be az alagútba. János szólalt meg:

Valamit tudnod kell, kapitány. Engem valóban kereshet a rendőrség, mondta. Vagy valaki más, a rendőrségnél is rosszabb.

És miért keresnének vajon, kérdezte a gróf.

Hermann még próbált magához térni a pofon okozta kábulatból, nagyokat pislogott.

Lopásért, válaszolta János.

Mit loptál, kérdezte a gróf.

Egy aranyszobrot, válaszolta János. Sivát ábrázolja, a hindu istent, tette még hozzá, és csizmájával közben rendszertelen vonalakat rajzolt a porba.

És mi az istennek kellett neked egy ilyen szobor, kérdezte a gróf. Eladtad vagy mi, kérdezte még.

Egy nőnek loptam, neki tetszett meg, mondta János. Nekem meg a nő, tette hozzá.

Hogy lehetsz ilyen istenverte hülye, mondta neki indulatosan a gróf, de valódi harag nélkül. Mindig azt hittem, hogy legalább neked van egy csepp eszed, folytatta mosolyogva. És hogy derült ki, hogy te voltál, kérdezte a gróf, ki tudta meg egyáltalán.

A nőnek egy rendőr ismerőse, egy nyomozó meglátta a szobrot a nő lakásán, mondta János. A rendőr ismerte az előző tulajdonost, hivatalból hallott róla, hogy eltűnt a szobor, és most kérdőre vonta a nőt. A nő meg hamarosan elmondta neki, hogy én voltam. Merthogy az az átkozott rendőr engem is ismer, mondta János. A gróf keserűen újra elmosolyodott.

És hol van most az a szobor, kérdezte a gróf.

Mikor rájöttem, hogy elárult a nő, újra elloptam, ezúttal tőle loptam el, ettől a nőtől, mondta János, és most csak én tudom, hogy hol van. Messze, mondta János, és oldalra köpött egy hegyeset.

Nagy kópé vagy te, hallod, mondta a gróf, és finoman arcon paskolta Jánost, mintha csak egy csínytevő gyerek volna.

Na gyerünk, mert lassan eltelik a nap, mondta a gróf, és elindult az alagút bejárata felé. Ahogy haladtak előre az alagútban, meglátták a lámpagyújtogatót, amint az alagút gázlámpáját föllobbantja. A sötétből hirtelen kirajzolódott a lámpagyújtogató csontos arca és baszk sapkája. Aztán minden csaknem úgy történt, ahogy a cigánygyerek megálmodta és elmondta nekik. Az alagút közepén, a

legsötétebb részen támadtak rájuk abban a pillanatban, ahogy föllobbant az a csekély fény, melyet a gázlámpa nyújtott. A lámpagyújtogató gyorsan kereket oldott, amikor elkezdődött a csetepaté. Nem lehetett pontosan tudni, hányan voltak a támadók. Talán öten. Késekkel. János hirtelen szúrás, majd meleget érzett a háta bal oldalán, az ágyékcsigolyák mellett. Hermann erősen megfogta a támadó karját, reccsenés hallatszódot, a késelő fölüvöltött, majd Hermann óvatosan, a támadó törött karjával kihúzta János hátából a kést. János arccal előre a földre zuhant. Most Hermann is elővett egy tört az övéből, de a gróf rászólt, hogy nehogy megöljön egyet is a támadók közül. Hermannra ketten támadtak, az egyiket vállánál fogva megforgatta és földhöz vágta, a másikat pedig egy pillanattal később elsőként ököllel arcon vágta, a bal oldali járomcsontját találta telibe, a férfi száznyolcvan fokot pördült, Hermann pedig talppal a hátába rúgott, mire a férfi elterült a földön. Az ártalmatlanított támadók közül kettő hangosan jajongott, egyikük pedig magatehetetlenül nyöszörgött a földön. A másik két támadó, *már ha kettő volt valóban, és nem három inkább*, elmenekült. Még mielőtt az egésznek ilyen gyorsan vége lett, a gróf odarohant a fekvő Jánoshoz. Megvizsgálta a sebet. *A szúrás alig vétette el a jobb vesét, gondolta. A gyomorfalat megkarcolhatta. Rendben leszel*, mondta neki. Gyors mozdulatokkal fölültette Jánost, levette róla posztókabátját, majd vászoningét is, az ingből letépett néhány hosszúkás darabot és körben a mellkasa alatt szorosán összekötözte velük a sebet, hogy lassítsa a vérzést. Előtte ráköpött és a nyálát beledörzsölte a sebbe. János fogát összeszorítva sziszegett közben. A kabátot végül visszadta Jánosra. Hermann ügyelt, hogy a három támadó ne szökjön meg. Bár még alig-alig voltak maguknál.

Rendőrök vagytok, kérdezte őket. Az egyik, amelyik csak nyöszörgött, a fejét ingatta tagadólag.

Mit akartatok tőlünk, kérdezte Hermann most már egyenesen a nyöszörgőtől. A fiatal, feltűnően bozontos szemöldökű férfi válaszul János felé intett a fejével.

Tolvaj, nyögte ki.

És honnan tudtátok, hogy erre járunk majd, kérdezte Hermann, de erre a kérdésre nem érkezett válasz.

Ki küldött benneteket, kérdezte még, de erre sem válaszoltak. Hermann a bozontos szemöldökű kabátjának a mellén egy apró emblémát: egy galambot pillantott meg. A másik kettő kabátján is ott volt a galamb.

Milyen társasághoz tartoztok ti, kérdezte őket Hermann, *mi ez a galamb rajtatok*.

Nem válaszoltak. Hermann a bozontos szemöldökű felé lépett.

Hagyd őket, nem számítanak, szólt Hermannak a gróf. *Inkább gyere és segíts talpraállítani ezt a szerencsétlent*, mondta még és közben János jobb karját a nyakába vette. Hermann is így tett János bal karjával, majd együtt fölemelték. *Fogd át a derekát is, tartsad, hogy ne nyíljon nagyobbra a seb*, mondta a gróf Hermannak.

Megyünk Herz doktorhoz. Úgy látszik, nagyon fontos lehet ez a te kis lopott szerelmi szuvenired, barátocskám, mondta a gróf a még kába Jánosnak, miközben hárman lassan bukdácsolva bontakoztak ki az alagút sötétjéből, mintha közösen alkotnának egy nyomorék mitológiai lényt. *Ki kell derítenünk, hogy miért, tette még hozzá. És hogy miért akartak megölni. Merthogy ha téged megölnék, soha nem kerül elő az a szobor*, mondta a gróf. Mikor kiértek az alagútból, a gróf odakiáltott egy üres konflist hajtó kocsisnak. A konflis megállt. Jánost Hermann segítette föl az utasülésre. Jánosnak hiányzott az egyik csizmája. A gróf előre ült a bakra, a kocsis mellé. *A Vízivároson túlra, a Császárfürdőhöz*, mondta halkán, egészen a kocsis füléhez hajolva, majd elhajtottak.

[...]

HAJÓS-MOHÁCS

János már bírt járni, sőt evezni is. A gróf Mohácson vissza akart vonulni pár napra, rendezni gondolatait, ehhez szüksége volt, mint mondta, *valami jó, de egyszerű termelői fehér borra*. Jánosnak volt egy megbízható borásza Hajóson, valójában egy szőlőhöz a szokásosnál jobban értő parasztgazda, akinek nem messze a folyópart mellett volt a háza. Egy kis ladikon elevezett hozzá. Kora este volt, már sötétedett az ég keleti, felhőtlen alja. Csöndes volt a Duna, árral szemben is könnyen lehetett evezni rajta.

János ladikját a szokott helyre kötötte ki, ahonnan látszódott egy hatalmasra nőtt, cakkos levelű szilfa. A szilfához a parttól egy kis ösvény vezetett. A szilfa tövében egy birkabőrbe burkolózott, magas parasztember várta dohányozva.

Adjon Isten, János uram, mosolyogtak a paraszt apró fekete szemei Jánosra, amint meglátta őt kilépni a part menti füzesből.

Hogy s mint, Gáspár, viszonzta üdvözlését János.

Gyere utánam, János uram, kóstold meg a legjobb idei boromat, mondta Gáspár, és elindult a sárgálló repceföldön át.

A fonott fűzfaágakból készült kerítés retesz kapuján léptek be. Két kuvasz szaladt csaholva feléjük. Gáspár egy kézmozdulatára lecsihadtak. Gáspár és János az udvaron elhaladt néhány marhakarám mellett, hátrébb egy dinnyéskert díszelgett, amögött, egy domb kezdődő déli lankáján, a szőlő. Árnyékot adó fa sehol az udvaron. Gáspár egy lócára ültette a zsúptetős, fehérre meszelt vályogház tornácán Jánost.

Hozom először azt a bort, amit a helyi parasztoznak adok, mondta Gáspár. *Kérsz néhány falatot is, János uram, ugye?*

Nem, hozd csak a bort.

Gáspár eltűnt a ház pincéjében. János elnézte a tornác tömör boltíveit, alacsony oszlopaikat. *Mint egy román templom*, gondolta János. Gáspár közben vissza is érkezett. Egyik kezében két fakupa, a másikban bádog hébér olyanformán, hogy a vállán tartotta a tartályrészét, és ujjával alulról befogta a nyílást. A fakupákat az asztalra tette, a hébér hosszabbik végét föléjük tartotta, ujjával szabaddá tette a bor útját, öntött az egyik kupába, majd a másikba, végül az asztalra tette az üres lopót. Aztán maga is leült egy hársfa székre.

No, akkor egészségünkre, jó uram.

Egészségünkre, Gáspár.

Nagyot kortyoltak mindketten. Megszomjaztak a gyaloglástól.

Már ez is kiváló, Gáspár. Kiváló! Azt hiszem, ebből is viszek valamennyit. Bírja az utat, mit gondolsz, kérdezte János.

Hosszabb út alatt megtörik, ne vidd messzire, jó uram, mondta Gáspár, és összehunyorította közben fekete szemeit, mely hosszanti barázdákat vésett napbarnította arcára.

Hát jó, akkor nem sokat, bólított János. Hallgattak. Újabb, kisebb korty.

A család, kérdezte János végül.

Jól vannak, már alszanak.

Újabb csönd. Megint kortyoltak, lassan, megfontoltan, ízlelgetve a bor zamatát.

És mi újság felétek, mit beszélnek, mivel foglalkoznak az emberek, kérdezgette aztán tovább János a parasztot különösebb érdeklődés nélkül.

Leginkább szidják az osztrákot, jó uram, mondta Gáspár nagyobb kedvvel, hirtelen megélenkülve. És igyekeznek kijátszani az adókat. Mindent megadóztatnak a népryúzó labancok, megadóztatnak minden egyes embert, egytől egyig, tetőtől talpig. Magát a személyt is megadóztatják, jó uram, aztán megadóztatják a kertjeiket, házaikat, boraikat, a dohányt, nem sorolom tovább. Minden pizslicsáré kis hivatalt a saját embereikkel töltöttek föl. Nagyrészt idegenekkel, némettel, elnémetesedett csehvel és tóttal, vagy olyan magyarral, akire köpedelem ránézni is, jó uram. Mit csinálnának az emberek, mi más, minthogy amilyen terményt csak lehet, azt eltitkolják a hatóságok elől, ezenkívül pedig szidalmazták az osztrákot, és szidalmazták a császárt is, jó uram, persze csak egymás között, a szomszéd tornácán, mint én most teneked, mert a templomban, a kocsmában meg a hivatalban már ott van egy vagy két besúgó minden alkalommal, az hétszentség. Bárcsak jönne vissza Kossuth, ezt szajkózzák. A szomszéd azt mondja, jövő tavasszal vissza fog térni. Azt mondja, addig nem vágja le a szakállát. Már igencsak nagy üstöke van neki, az biztos. Várja már egy ideje.

De hát nem tudja, kérdezte csodálkozva János, hogy Kossuth meghalt?

Nem hiszi el. Azt mondja, nem halt az meg, hanem, ahogy mondják, János uram, de ez tényleg köztünk maradjon, tehát azt mondják, hogy olyan nagy kópé az öreg, hogy cselből megrendezte a saját halálát, és most így, lesből szervezi az új forradalmat. Behívja a szerbet, behívja a horvátot, behívja az összes dunai népet az osztrák ellen. Ki tudja, lehet hogy így van, János uram. Még a sokárok közül is ezt hiszik sokan.

Hallgattak, filozofáltak, kortyoltak. János elmosolyodott. Tehát így, gondolta magában. Ez nagy-szerű. Már csak azt kell elhinteni, hogy Kossuth hajóskapitányként tér vissza, és már kész is a holtból élővé váló legenda, gondolta még, de végül nem mondott semmit.

Amondó vagyok, a forradalom reményében kóstoljuk meg az igazi bort, azt, amit csak jómagamnak és legkedvesebb vendégeimnek tartogatok, mondta Gáspár, és a két üres fakupával és a bádoglopóval eltűnt újra a pincében.

Mikor János visszaért a fedélzetre, a fülkéhez közelített, a központi telephez, vagyis hozzám, belépett, és egészen közelről a rajzolómű fölé hajolt, megbabonázva bámulta azt, amit éppen most olvasol, a jeleket, amelyeket épp akkor véstem bele a lassan lecsereendő bőrpergamen felületére, bár János nem értett ezekből semmit, tehát mégsem teljesen azt olvasta, amit most te, mert nem ismerte a titkos nyelvet, amelyet a gróf tervezett, amely az én nyelvem, és amelyet csak azok értenek, akiket a gróf arra érdemesnek és képesnek tartott, Duschek Pozsonyban például, Schewczik Pesten, Svetozar Miletić Péterváradon, Sebastiano de Luca Nápolyban, és még néhányan más vízparti városokban, János viszont ott és akkor Mohácson nem értette ezeket a jeleket, csak a rajzolómű mozgását, a jelek bevéődésének ritmikusan kanyargó folyamatát csodálta vallásos áhítattal és féktelen hatalomvágygal. Meg kell győződnöm a gróftól, hogy tanítsa meg nekem a titkosírást, gondolta János munkálkodásomat szemlélve.

Bíró József

JIM MORRISON ... – , HOGY

hátsószándék nélkül
ugyanakkor
mindinkább láthatóan
:
létszámhiány esetén
szintügy
pedig csapdahelyzet
:
úgy
fest
:
rivaldafényben

RABINDRANATH TAGORE ... – , HOGY

ajándékmütyürkéit gondosan
leporolgatja
ócska tollseprűjével
:
tűzhelysaroktól mosdótálig
totyogva
figyelme lankadatlan
:
végül
óvatosan
:
megnevezi

KATHARINE HEPBURN ... – , HOGY

értelmezhető szelíd feddésként
lejárati idejének párnapos
meghosszabbítása

:

másfelől

célszerűen hasznosuló érv
utcakölykök féken tartására

:

egérrágtá
rongyszőnyegért

:

életfogytig

OCTAVIO PAZ ... – , HOGY

kiszolgáltatott állapotában
szerető gondoskodásával
megajándékozta

:

mindennapos áldozatvállalása
környezetét cselekvésre
sarkallja

:

társakat

lel

:

fényösvényén

MAHALIA JACKSON ... – , HOGY

ezúttal bizonyára érdemes
megfontolás tárgyává
tennie
:
amennyiben mégis szükséges
nyilván változtatható
némileg
:
árnyadó
lombok
:
takarásából

YVES TANGUY ... – , HOGY

mindenkor tisztánlátó
álmaiban
megvallja
:
szerelmesen átvészelve
ugyancsak
szerencsés
:
elég
lesz
:
óraműpontossággal

BOHUMIL HRABAL ... – , HOGY

teljes bizonyossággal tudható
mégis
kínzó kételyei vannak
:
egykori harcostársai ellenben
ráböknék
így muszáj visszakoznia
:
porcelántündér
ólomkatona
:
kiárusítva

ANDREI TARKOVSKY ... – , HOGY

árválkodó pászmafény
hajladozik
zsírpapírablak mögött
:
tűzrealóból összetákolt
erdőszéli
ormótlan házutánczat
:
titkok
tudója
:
ismeretes

HENRY MOORE – , HOGY

mindennek ellenre
remélhetően
újfent végiggondolja
:
amint egyebeket
megoldva
hasznos felednie
:
érvek
híján
:
elodázható

Oláh András

ennyi maradt

emlékszem utolsó találkozásunkra:
babakocsit toltál a belvárosi zsidobongásban
a közművek miatt feltúrt járdát elkerülve
egy sárga szalagokkal kijelölt úton lavíroztál
s amikor váratlanul egymásba botlottunk
félszeg mosollyal palástolva zavarodat
a csöppséget mutattad: fölé hajolva gügyögtél
míg én ismerősként kiköszönő formás
melleidet bámultam szomjasan és kísértést
éreztem hogy a nyakadba csókoljak
de a túloldaltól átkiáltott érte egy srác
pironkodva búcsúztál... az ujjaid tétován
végigfutottak a karomon fölidézve
valami régi bizsergést... majd láttam
ahogy átölelitek egymást: a párod kérdez
valamit és te fáradtan legyintesz – s e mozdulat
a nyugtalan múltat végleg összetörte

visszajuttatott pillanat

már rég kihűlt bennem a lázadás
egykedvűn bámulom ahogy a felhőket szelídi a nap
és enyhe szellő cicáz a matuzsálemi korú
diófa tehetetlen ágai között
de közben folyton hátrapillogok: mit hagytunk oda
többszólamú életünkből kirekesztve
szétdobált emlékek kapaszkodnak a múlt szövetébe
te is folyton visszafelé mutogatsz
amikor még lassan mozdult az idő
s a megroggyant kerítésen kialakult rés
biztosította a kapcsolatot veled
mindkét család bizalmi kérdésként

kezelte az átjárhatóságot
mostanában gyakrabban eszembe jut
ahogy a trappolós délutánok szünetében
összebújtunk a kukoricagóré rejtekében
kezem szemérmes fészkedre vontad
és magától értetődő természetességgel mondtad ki
amit én még elgondolni is gyáva voltam

végzet

viszketsz mint egy nyári rovarcsípés
duzzadsz kezelhetetlenül
bennem a hit benned a remény apad
de tovább hazudjuk magunkat
pedig semmi kétség: a többes
szám első személy hamis

végül elfogyunk lassan
mint adu a kártyaasztalon
bánhatom már hogy nem jól
szerettem és nem eleget
de az ajtók holnap is kinyílnak majd
s talán újra bejön rajtuk valaki
– bár sokkal valószínűbb
hogy te még el örökre megint

TINTA DE TORO

Seit der jüngste Spr
Diana auf dem Weg ist, e
fällt er regelmäßig aus
Zuletzt feierte
party in Nazi-Uniform.
Was soll aus dem
Jungen bloß werden?
Eine Spurensuche im
Londoner Nachtleben

ZAVRTIMO
SKUPAJ!

ZE DANES

NIETE
izbor

PROGRAM

MAGYARORSZÁG
ELSŐS
VODKA JAI

DANSE Le Bolchoi en passe
de perdre deux de ses étoiles

100 位历代帝
打造出 100 个

Svobodni zakon
Remerata Balbca
Sprava

CABARET NEW
BURLESQUE

DROGE SO ME
OBDRŽALE
PRI ŽIVLJENJU

CHOUF
OUCHOUF

FREE
POLICE

PURE
ESCAPE

As is the prerog
ump cards at the b
parse monotone ch
elaborate thinness
ut you have to odr
ighly onomatopoe
splendidly savage

749

register grand piano
to the void.

ind the listener of such a disparate array of styles and
aces while at the same time impressing more firmly
the sense of an unshakable musical identity... well,
ly cool manoeuvre for Neubauten to pull off. But all the

ENJOY
YOUR FOOD
Let's eat and talk with
family & friends

SHS

fond-avec, the flaccid,
affektien - une evidence
l'ignie pure, ligne dure, le
use son inspiration dans
audi que dans les scores
de prendre son élan vers

H

OUGE

Balaton

ALLURE

solution

AN

Original

Ezen

TERMINAL

PER d'Ouvéa

kazne

SHOW

DA

PRICE BREAKTHROUGH

Red&black

AROUND THE GREENS

CH E

COOL

IKON

PEACE ARTISTS

THE MAGNIFICENT GONADS

我

11 Kipar

的健康魅力

Duplemezes

MICHAEL WILSON

GUNFIRE, A LITTLE
FREE ENTERPRISE

In the seemingly endless
biodshed of Lebanon, civil-
ians are frequently victims,
but these youngsters have dis-
covered a profit-making op-
portunity as well. During a full

der Hölle

All-night thatch

RABUL EJTŐ MOZDULAT

FE

TERMINAL

200 克投资精英与成...
王及非法家...的...
NEM TE VÁLASZTOD

A ZELLEMKEKET.

PER d'Ouvéa

Red&black

AROUND THE GREENS

Németh Zsófia

„Magamra zártan”¹

Kísérőgondolatok Szépvölgyi Aliz *Viadal Ahmed kánnal* című elbeszéléséhez

Hajnóczy Péter *Az elkülönítő* című szociográfiájában csak Sz. Alizként szereplő Szépvölgyi Aliz irodalmi hagyatékát Nagy Tamás vezette be a köztudatba. A Szépvölgyi-hagyaték 2012 őszén, Hajnóczy Péter szociográfiájának kutatása során, Hosszúné Nyári Ildikó főnövér segítségével került Szegedre az *Intaházi Pszichiátriai Rehabilitációs Intézet* padlásáról. Nagy Tamás a kutatás eredményeként szerkesztett nagysikerű kötetének kiadását követően² a Szépvölgyi-hagyatékról, illetve a benne foglalt *A humánium nevében* című életrajzi regényről 2016-ban publikált egy rövid cikket.³ Az említett szöveg, azontúl, hogy beszámol a Szépvölgyi-hagyatékról mint a Hajnóczy-hagyaték mellékletéről, erős párhuzamot állít a két szövegegyüttes között. A szerzők hátrahagyott szövegei hiteles dokumentációként tükrözik koruk szociális helyzetét. *Az elkülönítő* és a Szépvölgyi-szövegek dialógusa (akár a *Valóság*nak készült interjúk szöveg-koreografikus lenyomata) egy különleges „múltrendszerbeli kérdez-felelek-et” alkotnak.

Nagy Tamás engedélyével és támogatásával 2018 tavaszán kezdtem meg a teljes hagyaték feltárását és rendezését, a *Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely* keretein belül. A kutatás során elsőként a szövegek rendszerezésére, az egyes írások katalogizálására került sor. Eredményül mára kiadható állapotba került a fennmaradt szövegcsoport.

Első publikált szöveggként a *Viadal Ahmed kánnal* című elbeszélés kerül közlésre a *Tempevölgy* jelen számában. A pózai szövegek leltára ezenkívül tartalmazza még az életrajzi regényt (*A humánium nevében*), egy kisregényt (*Fekete mozivászon*), valamint a töredékesen fennmaradt *Sikongó műszerek* című elbeszélést.

A Szépvölgyi-szövegdimenzió egyik sajátos jellemzője az egészségügyi intézményekhez való szoros kötődés. A nyelvhasználat, vagy éppen a térpoétikai szegmensek területén érzékelheti leginkább az olvasó a pszichiátriai intézményekben töltött évek tapasztalatát. Ez a szövegsajátosság búraként zárja le/be Szépvölgyi személyes narratíváját. Lebilincselő a kint és bent dinamikája, mely a narrátor belső bizonytalanságát, otthonkeresését érzékelteti a „szabad” élet és a pszichiátriai lét között. Ez a hibrid elbeszélői pozíció lehetővé teszi a szerző számára a betegársadalom és a

1 Szépvölgyi Aliz *A humánium nevében* című életrajzi regényének egyik korai címváltozata.

2 HAJNÓCZY Péter, *Jelentések a süllyesztőből*, szerk. NAGY Tamás, Bp., Magvető, 2013.

3 NAGY Tamás, *A humánium nevében: egy regény, amit nem Hajnóczy Péter írt (és mégis)*, Tempevölgy, 2016/4.

külső világ morális kérdésköreinek hiteles elemzését. A néhol naiv kérdésfeltevések és az esetleges didaktikus elbeszélői konzekvenciák mögött nem csupán az egyéni traumafeldolgozás mutatkozik: múlt századi sorskérdéseket és tömegek élettapasztalatát őrzik a szövegek.

A *Viadal Ahmed kánnal* keletkezésének pontos dátuma közvetlen írásos források hiányában ismeretlen. Az elbeszélés számos szövegvázlata és variációja között nem szerepel dátum vagy egyéb irányadó dedikáció, melyek utalnának a keletkezés körülményeire. Az egyetlen lehetséges támpont a szerző Hajnóczy Péterhez írt egyik levele.⁴ A kézírásos, 1987-ben keltezett levélben Szépvölgyi Aliz tudósít két elkészült „novellájáról”: „[...] már három éve nem láttam Magát [...] Azóta írtam három novellát, több verset és a szociális otthonban történeteknek a felinél tartok. A novellák, 30–40 gépelt oldal terjedelműek [...]”⁵

A levél szövege alapján megállapítható, hogy Szépvölgyi Aliz és Hajnóczy Péter feltehetően 1984-ben találkozott utoljára. (Az *elkülönítő* interjút követően is fennmaradt a kapcsolat a két említett szerző között, ezt Hajnóczy 1975-ben és 1977-ben keletkezett naptári bejegyzései is bizonyítják.) Az ezt követő három évben született Szépvölgyi Aliz említett három *novellája*, melyek közül a szövegterjedelmek alapján kettő található meg a hagyatékban (a *Viadal Ahmed kánnal* és a *Sikongó műszerek*). A *Viadal Ahmed kánnal* című szöveg a hagyatékban kilenc gépelt oldal terjedelmű. A *Sikongó műszerek* töredékes állapotában tizenkét oldal hosszúságú, de a szövegkontextusból megállapítható, hogy lezáratlan, hiányos az elbeszélés. A levélben említett oldalszámok alapján feltételezhető, hogy a két, a hagyatéki leltárban szereplő *novelláról* (a novella definíciója bizonytalan/téves a szerző esetében) és egy eddig ismeretlen harmadik *novelláról* tudósít Hajnóczynak a szerző.

A levél tájékoztat az életrajzi regény kilencvenoldalas terjedelméről, így ez kizárja azt a lehetőséget, miszerint az életrajzi regény előszöveggént, novella formájában (is) létezett. Egyetlen, harmadik potenciális *novellaként* merülhet fel a *Fekete mozivászson* című kisregény, melynek végleges terjedelme ötvenhat oldal. Tekintve, hogy Szépvölgyi Aliz szakmai értelemben dilettáns íróként alkotott (erre utal a terjedelmek alapján helytelenül használt *novella* műfaji meghatározás is), nagy eséllyel valós az előbbi feltételezés. A levélidézetben a novellák terjedelmére vonatkozó mondatrészben nem az összes szöveg együttes terjedelmére, hanem egy-egy novella önálló hosszúságára utalhat a levélíró. Amennyiben így helyes a mondatértelmezés, nagy valószínűséggel a *Fekete mozivászson* a harmadik *novella*. A fentiek alapján a *Viadal Ahmed kánnal* keletkezési ideje az 1984 és 1987 közötti időszakra tehető. Ezt a behatárolt időintervallumot indokolja a szövegben előforduló intertextus: „[...] nem olyanok, mint a *Száll a kakukkban*” (a *Viadal Ahmed kánnal* 1. oldalán).

A szerző Ken Kesey 1962-ben kiadott *One Flew Over The Cuckoo's Nest* (*Száll a kakukk fészkére*) című regényét implikálja a szövegkontextusba. Az amerikai regény magyar fordításban csak 1972-ben jelent meg. A Miloš Forman által rendezett filmadaptáció 1975-ben került az amerikai mozikba, nem sokkal azt követően pedig magyar vetítésekre is sor került. Így Szépvölgyi utalása mindkét művet érintheti: a regényt és a filmadaptációt egyaránt. A regény kiadási dátumai alapján Szépvölgyi Alizra nagy hatással lehetett Benedek István már korábban megjelent, *Aranyketrec* című regénye (1957) mellett az amerikai szerző kötete is. A két mű szélsőségesen eltérő képet mutat az elmeegógyintézetek életéről: Benedek István regénye a nyílt klinikák gyakorlatához kapcsolódik, szakszerű leírásaiban mellőzi a tragédiákra fókuszált elbeszélésmódot. Az amerikai regény ezzel szemben párhuzamot mutat

4 Uo.

5 Szépvölgyi Aliz Hajnóczy Péterhez címzett levelének részlete (1987. december 30.), közölve Uo.

a *Viadal Ahmed kánnal*. A *Száll a kakukk fészkére* főhőse egészséges pszichikai állapotban érkezik az elmeógyintézetbe, ahogy a Szépvölgyi-elbeszélés főhőse is. Intézetbe kerülésük közös okát a társadalmi elvárások alapján meghatározott deviáns magatartásuk szolgáltatja.

Az amerikai regény cselekménye a tragikomédia műfaji elemeiből építkezik: egy mentálisan egészséges szemszögéből mutatja be a bentlakók mindennapjait. Szépvölgyi Aliz szövege hasonló attitűdöt használ elbeszélésében: egy *egészséges kezelt* történetén keresztül avatja be az olvasót a pszichiátriai kezelték tapasztalataiba. Fizikai és érzelmi minőségekben fogalmazza meg a kiszolgáltatottság és az emberi egyenlőség lehetőségeit.

Az elbeszélésbe ékelődő gyógyszeres hallucináció párhuzamot képez a politikai hatalmak áldozatai és a betegek kiszolgáltatott állapota között. Utalva a társadalmi ideológiák szélsőségekben megmutatkozó irrealitására, a szerző érzékletesen vizualizálja az egyén áldozati szerepét. A delírium állapotában *józanul* reflektál saját korának politikai viszonyaira, azok embertelenségére.

A szövegvariációk tekintetében a *Viadal Ahmed kánnal* vizsgálatát nehezíti a hagyatékban való sokszorozott előfordulása. A szövegváltozatok és -töredékek összegzése alapján elkülöníthető három teljes szövegvariáns, mindegyik kilenc gépelt oldal terjedelemben. Ezenkívül a hagyatékban szerepel nyolc különálló címoldal, melyek összesen négy címváltozatot mutatnak. Végül a szövegek három lehetséges variációt dokumentálnak, tekintettel a novella zárlatára. A címváltozatokon az életrajzi regényhez hasonlóan, egyértelmű esztétizálódás, folyamatos önkorrekciónak mutatható ki. A szövegvariánsokon jelzett korrekciók a későbbi példányokon megjelennek ugyan javított formában, de a végső, szerző által hitelesített forma nem állapítható meg egyértelműen az elbeszélés lezárását illetően. Ezt a hatást tükrözik az alábbiakban jelölt lezárásvariánsok is (1/a, 1/b, 1/c).

Az alábbi címváltozatokat dokumentálja a hagyaték:

I/a: *Egy pszichózis rövid története*

I/b: *Egy becsavarodás rövid története*

I/c: *Delírium*

I/d: *Viadal Ahmed kánnal*

Az esztétizálódáson túl a címváltozatok jelölhetik a szerző belső félelmét, mely főként a társadalmi előítéletekhez, sztereotípiákhoz kapcsolódik. A pszichiátriai kezelés az örület évezredes stigmájával terheli az elbeszélőt. Már az intézetbeli jelenlét is ragállyal, megfertőződéssel fenyeget: „Zaklatott idegeimmel úgy éreztem, hogy kesztyűt vágtam az örület pofájába.” Ez a belső félelem tükröződik a narrátor saját elkülönülésének folyamatos igazolásában is: „Gyakorlott szeme hamarosan felfedezte rajtam, bármi is legyen a betegségem, a helyzetnek megfelelő komolyságú nem lehet.”

Herczeg Ferenc *Bizánc* című drámája morális minőségében emeli a szöveget. Szépvölgyi a keresztény vallás erkölcsi értékfelfogását és a mártírsorsot implikálja a klinikai térbe. Az *elfogadás, szeretet, alázat, szolgálat* értékei kerülnek középpontba. Így kioltva a (pogány *Ahmed kán* és a *nyilasok* által képviselt) vérszomjat és gyűlöletet, melyeket a novella narratívájában a betegekkel szemben tanúsított előítéletekkel azonosít. A szerző az ideológiai állásfoglalásokat félretéve (mely saját múltját erősen determinálta) a humanizmus elveivel azonosul.

Az elbeszélés összegző jelleggel bír az egész hagyaték tekintetében. Vallomásos hangvétele szorosban kapcsolódik a múlt rendszer morális veszteségeihez, az emberi méltóság és a hatalom viszonyához. A szöveg gyengeségei, akár az emberi gyengeségek, pontosan tükrözik a szerzői dilemmákat. A címben szerepeltetett *viadal Ahmed kánnal* a szerző ideológiákkal vívott harcát tükrözi: meggyőződéses kommunistából vált rendszeráldozattá, majd a teológiához fűzött reményekben csalódott, végül az asztrológiában talált vigaszra.

Szépvölgyi Aliz

Viadal Ahmed kánnal

A pszichoterápiás intézetnek gyönyörű halastava volt. Talán a park és a halastó híre vonzott ide, amikor Pesten a munkától hajszolva, kimerülten nem jutottam azonnal kórházi ágyhoz. – Mindenütt a túlsúfoltság – sóhajtott egy kedves ismerős ideggyógyászom, amikor protekcióért kilincselve megjelentem nála. Segítene nekem soron kívül funkció osztályra jutni. Ugyanis protekció nélkül csak két hónap múlva kerülhetett volna kórházi felvételemre a sor. Én pedig iszonyú fáradt voltam, munkahelyemen a szabadságomat rég kivettem, otthon, albérletben nem volt pihenési lehetőségem.

– Van egy módja, hogy soron kívül gyógyítsák – fejtegette a gondolatait az orvos –, ha beleegyeznek. Sajnos csak elmeosztályon vannak összeköttetésem. Vagy fél?

– Nem, nem félek – horgasztottam le a fejem kedveszegetten –, tudom, hogy támadások ellen a betegek megfelelően gyógyszereltek, inkább attól tartok, hogy a többi, nálam súlyosabb beteg látása rosszul fog befolyásolni a gyógyulásomban.

– Akarat kell! – mondta kemény biztatással az orvos. – A többi megy magától. Lehetőleg ne a betegekkel foglalkozzék, arra figyeljen, ami szép. Ismerek egy vidéki intézetet, festői környezet veszi körül. Az intézet kastély volt valamikor, csodálatos halastava van, körülötte az évszázados fák mintegy körülölelik a tavat. Parkja apróvadjaival és madaraival városi szemnek igen ritka élményt ad. És most jön a tavasz! Szereti a természetet?

Fantáziám működni kezdett: regényes táj érdekes emberekkel! Ugyan miért ne? És kinek fogom az orrára kötni, hogy hol jártam?

– Az ápolószemélyzet nagyon becsületes gárda – folytatta kedves jóindulattal az orvos –, nem olyanok, mint a *Száll a kakukkban* – tette hozzá nevetve. – Ne legyenek előítéletei! Menjen!

Odaérkezésemkor baljós sejtelmekkel léptem át az intézet kapuját. Mint ahogy minden kórházban vagy szeretetotthonban, ott ólálkodik a halál. Az itt ólálkodó rém, az örület lidérces árnya megborzongatott. Zaklatott idegeimmel úgy éreztem, hogy kesztyűt vágtam az örület pofájába. S mivel máig is vallom, hogy a félelem vonzza a bajt, elméletemnek nem kis része lehetett abban a bajban, amibe később keveredtem. Ami viszont nem jelenti azt, hogy tőlem függetlenül nem jöhetett volna létre.

Belülről a kastély korántsem volt olyan megkapó, mint kívülről. Túlsúfolt folyosók, kórházzsag, lármás, rosszul öltözött, bizonytalan tekintetű betegek s átható főzelékszag ütötte meg érzékeimet. Vacsoraidő volt. Egy nővér udvarias érdeklődésemre elvezetett a főorvosi szobához. Nyilván azt hitte, hogy látogató vagyok.

A főorvos negyvenöt év körüli, magas, halk szavú férfi volt. Tudott már rólam, meg se vizsgált.

– Mik az elképzelései a gyógyulására vonatkozóan? – kérdezte, miután áttestünk a formaságokon.

– Nem szeretnék sokáig itt maradni. Hogy minél hamarabb túlessem az egészen, a legjobb lenne, ha altatnának.

– Nem rossz ötlet. Altatták már?

– Igen.

– Mivel?

– Hibernállal.

– Jó. Kiegészítésül kap egy ampulla Phipolphent hozzá. Kérem, keresse meg az osztályon Ica nővért, mondja meg, hogy Ön az új beteg, mutassa meg a szobáját, utána kéretem őt magamhoz.

Ica nővér fiatal volt és csinos. Gyakorlott szeme hamarosan felfedezte rajtam, bármi is legyen a betegségem, a helyzetnek megfelelő komolyságú nem lehet. Meg is jegyezte.

– Látom a haja szép, tiszta, maga pedig ápolat. Nem kell haját mosnia. A holmijára vigyázzon, mert lopnak. A rádióját ne hagyja elöl. A kést és az ollót zárja el, a kulcsot pedig egy zsinóron hordja a nyakában. A pénzt pedig megőrzés céljából jobban tenné, ha holnap odaadná a gazdasági vezetőnek.

Hosszú folyosón mentünk végig, amíg a kijelölt szobához értünk. A betegek, akikkel találkoztunk, csodálkozó vagy ostoba félvigyor ült. Csak most vettem közelebből szemügyre őket: ruházatuk agyonmosott intézeti flanel. Hajuk rövidre nyírt, de így is rendetlen. A férfiak borostás állúak, a nők kozmetikázatlanok, legfeljebb szappant, ha látott az arcuk. S valamennyiük szemében egy közös vonás: a bizonytalanság s a vele együtt járó kiszolgáltatottság. Nem voltak romantikusok egy cseppet se. Mintha ólomsúly telepedett volna a mellemre: ők vajon hogy fogják fel a helyzetüket?

Hát igen – sóhajtottam magamban –, ez nem funkcionális osztály. Ott bizony a nők azt se tudják, mennyire flancoljanak. Csodálatos selyempizsamákban és köntösköltevényekben járnak. Unalmukban kozmetikázzák magukat, ötpercenként igazgatják a hajukat a tükörben, kávézni és telefonálgatni járnak a kórház presszójába, s indulataikat diszkrétén suttogó pletykákban és intrikákban vezetik le. Vizitre külön kicsípi magukat és előkelő tartással, mély lélekvilágra utaló könyvvel a kezükben várják a „sleppet”. És itt?

Mintha csak válasz érkezett volna gondolataimra, a folyosónak egy távoli zugából éles, kutyaugatásra emlékeztető hang metszette át a levegőt és visszhangzott folyosószerte. Összerezentem.

– Nyugi – intett a nővér –, ez csak Erika. Egy idióta kislány, nem tud beszélni. Biztos megint szekálja valaki.

Szóval itt is az erősebb bántja a gyengébbet. Vagy ez csak azt bizonyítaná, mennyire hasonlítanak az úgynevezett normálisokhoz?

Szomorúan ültem szobámban az ágyam szélén. Rajtam kívül még három beteg tartózkodott a szobában, lévén a szoba négyágyas. Lefekvéshez foglalatoskodtak. Az egyik fiatal volt, mint később megtudtam, értelmi fogyatékos, a másik három elég idős ahhoz, hogy szenilitás miatt kerüljenek ide.

– Jaj, aranyoskám – lelkendezett nekem az egyik néni –, de jó, hogy magát hozták ide, már úgy féltünk, hogy egy veszélyes beteget kapunk.

Udvariasan bemutatkoztam nekik, igyekeztem belső viszolygásomat elfojtani előttük. Azonnal lefeküdtem, az injekcióm már rég megkaptam. Titokban reménykedtem abban, hogy ezt a két-háromhetes élményt sikerül mélységesen átaludnom. Dehogy fogok én a betegekkel törődni! Még csak a halastóhoz se fogok lejárni. Jaj, csak már túllennék az egészen!

Rég eloltották a villanyokat s még mindig tágra nyílt szemekkel forgolódtam az ágyamban. Nyugtattam magam azzal, hogy a fáradtság, az utazás és a szokatlan körülmények nem engednek aludni. Ahhoz képest, hogy „örültek házában” voltam, nagyon is nyomasztó csönd volt. A betegek inkább ébredező halottaknak látszottak, mint alvó élőknék. Időnként sejtelmes árnyak suhantak el a szobaajtó ablaka előtt, feltehetően egy-egy beteg ment a WC-re, de ez a gondolat sem volt

coulson

megnyugtató. A lábam nagyokat rándult a paplan alatt, bár nem tulajdonítottam neki jelentőséget. Ám, ahogy múltak az órák, a sűrű sötétség és a tudat, hogy még mindig nem alszom, egyre szorongatóbbá vált. Végül is magamra kaptam a pongyolám s kimentem az éjszakás nővérhez. Két óra volt. Jóindulatúan fogadott.

– Segítek magán most az egyszer – szolt, amikor elmondtam a panaszomat –, de jobb lesz, ha megkéri a főorvost, hogy írjon ki magának alkalmoszerűen egy-egy Phipolphen, mert így szabályellenesen adok magának.

Megkaptam.

Reggel felé aludtam el. Felszínes, egymásba folyó, ostoba álmaim voltak. Kilenc órára, vizitre ébredtem.

– Hogy aludt? – érdeklődtek meg azonnal.

– Nagyon rosszul, főorvos úr kérem.

– Igen, értesültem róla. Szükség esetén bármikor kaphat egy ampulla Phipolphent; kérem, írják fel! – szólt oda a nővéreknek.

Alvásról az egész nap folyamán szó sem volt. Nem nagyon bántam. A betegek a szobából – lévén az intézmény terápiás jellegű – egész nap oda voltak dolgozni, én pedig olvasással, rádiózással ütöttem agyon az időt. Az előírt gyógyszereken kívül semmit se kértem. Eltökéltem ugyanis, ha nappal nem is, de éjjel feltétlenül aludni akarok. Különben sem voltam álmos, amit nem tartottam jó előjelnek. És sajnos az előérzetem beigazolódott. Éjszakába nyúlt az ébrenlétem s elkapott a szorongás. Mi lehet az oka annak – töprengtem –, hogy ennyi injekciótól, amiktől nappal is aludnom kellene, még éjszaka sem tudok aludni? A betegeket nem okolhatom, hisz itt se voltak egész nap, most meg úgy alszanak, hogy tőlük meg is ölhetnének... Mi lenne, ha egy másik szobából valamelyik súlyos beteg átlopózna hozzám és megfojtana?

Felültem az ágyban és hallgatóztam. A szoba sötét árnyai félelmetes módon megnőttek, halk, sokat sejtető neszezések szűrődtek be a folyosóról. Gyufát gyújtottam és megnéztem az órát: éjfél elmúlt. A kísértetek órája – jutott eszembe –, de mindjárt dühös is lettem magamra az ostoba önijesztgetésért. Úgy látszik, élnem kell a szükség esetére előírt Phipolphennel. Végigsettenkedtem a homályos, titokzatossággal terhes folyosón, melynek végében megnyugtatóan hívogatott egy lámpa a nővérszoba felett. Idegesen zörögtem bebocsátásért, mint akit üldöznek.

– Mi az, fél? – nézett rám sajnálkozva a nővér, amikor siettemben csaknem beestem a nővérszobába.

– Nem – tagadtam le szégyenkezve –, csak nem tudok aludni.

– Megnézem, mi van előírva – lapozgatott a füzetben. – Jó! Kap egy Phipolphent.

A biztos tudat, hogy most már valószínű, aludni fogok, átmenetileg megnyugtató. Igyekeztem nem a jelen szorongató csöndjére gondolni, hanem arra, ami jó volt, ami valamikor örömet okozott. Nemrég olvastam Herczeg Ferenc *Bizáncz* című drámáját, határozottan tetszett, bár Herczeg nem tartozik a nagy írók közé, s ez a műve sem a halhatatlanság jegyében készült. Egyik főszereplője, bizonyos Ahmed kán, jellegzetes figura; annyira gyűlöli Bizáncot, a kereszténységnek ezt az egyik középkori fellegrát, hogy bosszút esküszik: ha kell, az életét is feláldozza, csak hogy Bizánc lakossága kipusztuljon. Ennek értelmében bemegy a császári palotába és gyávasággal sértegeti a császári udvart. Mellékcélja, hogy a császár kivégeztesse őt, s halála miatt majd bátyja, Mohamed szultán kiirtsa Bizánc lakosságát.

Ahmed: Bárha volna egyetlen bátor férfi Bizáncban, ki kardot merne emelni rám!

Császár: Szolgák! Fogjátok, vigyétek és végezzétek ki!

(Elszörnyedt moraj az udvar részéről)

Ahmed (tisztá mosollyal): Te vagy az egyetlen hős férfiú Bizáncban.

Tetszett Ahmed kán bátorsága, fanatizmusa, s bár vakhité a gyűlölet táplálta, volt benne valami fonákul tiszta. Már a megjelenésével is felkeltette az udvarhölgyek érdeklődését: „ah! Ahmed a vámpír? Vagy: a véres Ahmed? Milyen érdekes!” Igen, Ahmed meg tudott halni valamiért...

Csak ne lenne ez a kaparászás az ágyam alatt! S az a kályhacsőszerű árnyék miért imbolyog felém a falon? Mintha az ajtóban a folyosóról az ágyamat lesnék... Hány óra?

Háromnegyed három. Én kérek még egy Phipolphent.

A folyosó egy távoli zugából mintha oroszlánüvöltés hangzott volna fel. Futás az injekcióért!

– Félek – zuhantam be a nővérszoba ajtaján.

– Ó, kedvesem, üljön le egy kicsit. Adjak még egy Phipolphent?

- Kérek ...
- Várjon itt, amíg elmúlik ez a nagy félelemérzés. Sűrűn szokott lenni?
- Még ennyire sose féltam – vacogtam.
- Majd reggel szóljon a főorvos úrnak. Mi merítette ki ennyire?

Válasz helyett számolgatni kezdtem magamban, vajon mennyi Phipolpht kaphattam ideérkezésem óta? Kb. harminchat óra leforgása alatt hét ampullával, beleszámítva azt az adagot is, ami rendes körülmények között járt. Nem lesz ebből baj? De hisz semmi eredmény! Valakik toporognak az ajtóban.

- Miért nem engedi be őket? – kérdeztem.
 - Kiket?
 - Hát nem hallja?
- Kinyitotta az ajtót. Üres térség tátongott előttünk.
Gyanakvóan végigmért.
- Megadom az injekciót és menjen szépen aludni, azt javaslom.
 - De félek ...
 - Majd megnyugszik. Majd el fogom kísérni a szobájába.

Kegyetlenségnek éreztem, hogy hirtelen lerázott magáról, de nem ellenkezhettem vele. Gondoljunk tovább Ahmed kánra – gondoltam az ágyban, és máris előttem állt a hatalmas harctér, amint keresztények, törökök ölik egymást. Ahmed maga az eleven halál. Négy-öt embert szúr egymás után a kardja hegyére, patakokban ömlik a vér. A hatalmas Hagia Sophia reng húszezer ember halálordításától. A nőket, gyermekeket se kímélik. Iréne császárnőt szerelme, Mohamed szultán öli meg, pedig szerette a császárnőt ... Irgalom, hát a szerelmesek sem kegyelmeznek egymásnak, ha elvükről, hitükről van szó? Hogy peregnek a török dobok! Szinte nem tudok aludni tőlük. S hogy fáj a fejem! Mintha szét akarná repeszteni a sok gondolkodás. Jó lenne nem gondolkodni, de nem tudom magam üres semmire se gondolásra kényszeríteni. Igen, úgy emlékszem, Ahmednek még kilenc nőtestvére is volt, ezek idővel fekete macskává változtak, Ahmed el is különült tőlük, szárnyakat növesztett, s mint denevér, éjszakánként az alvó nők ágaihoz repül, s torkukba harapva megszívja magát vérrel. Így tartja fenn magát senkire rá nem szorulva. A nővérek sült húst árulnak a Rákóczi úti pártbizottságon, elég jól keresnek. Mindegyik rettentő kövér. Ki nevet az ágyam alatt? Felültem. Le merjek hajolni?

Az újabb vihogásszerűség eldöntötte a kérdést. Lehajoltam.

A húsz éve halott anyám nevetett rám.

Na igen, itt van – s túlságosan meg se lepődtem rajta. De azért jobb, ha kimegyek a szobából. Piszkos a zsebkendőm, ki kell mosni. Jaj, csak meg ne fogja a lábam, amikor felkelek ... Igaz, már világosodik. De nini! Már nincs is az ágy alatt. Gyerünk a fürdőszobába!

Ám alig léptem a fürdőszobába, éles telefoncsörgésre lettem figyelmes. Szétnéztem. Az ördögbe! Hol lehet az a telefon? A fal közé van építve, mint Kómíves Kelemenné?

- Halló! – szólt bele valaki a rejtett kagylóba.

A csempékhez tapasztottam a fülem. Süket volt. De ím, most az ellenkező irányból csörgött fel újra. Átrohantam a túloldalra, ismét a csempékhez tapasztottam a fülem. Megint sehol semmi.

- Erre – sziszegte egy földöntúli hang a ruhásszekrény mögül.

A szekrény zárva volt, a hang pedig az ajtaja mögül jött. Ismét odatapasztottam a fülem, s beszóltam a kulcslyukon.

– Halló, engem keresnek?

Süket csönd. De ismét felberreg a szekrény háta mögül. Miután sehogy se tudtam a hanghoz hozzáférni, egy merész lendülettel elhúztam a szekrényt a faltól. Egyensúlyom nem volt, amivel a szekrényt tartani tudtam volna, így hatalmas robajjal előrezuhant.

De a hangforrást megtaláltam!

Hatalmas irodahelységbe léptem. Egy hihetetlenül csúnya, öreg nő ült az íróasztalnál. Hátán hatalmas púp, az egyik kézfeje hiányzott, előtte vaskos, fekete könyv, nyitott oldalai sűrű névsorral teleírva. Háta mögött hóhérsegédek álltak.

– Van kedve beállni pribéknek? – kérdezte.

– Van – feleltem megfélemlítve.

– Spiclinek?

– Annak is.

– Tessék lefeküdni! – fogta meg valaki erősen a karom, s elvonszolt az ájult ruhásszekrény mellől.

Micsoda tömeg gyűlt itt össze!

– És milyen normálisnak nézett ki! – hangzott egy ismerős, öregecske hang a tömegből.

Ugyan, mit vannak úgy oda? Legfeljebb elmegyek Chicagóba gengszternek. Egy folyóhoz érkeztem, óriási, modernül épített híd ívelte át. Alkonyodott. Alighanem a Temzéhez érkeztem. Embert sehol sem láttam, denevérek röpködtek a sötétlila égbolt alatt. Távrolról tűzgömbök emelkedtek a magasba. Az egyik denevér a torkomnak repült, s csőrével belevágott a nyaki főütőérbe.

– Ahmed! – sikoltottam rémulten a torkomhoz kapva és kétségbeesetten viaskodni kezdtem vele.

– Ejnye, mit csinál? – fogott le valaki az ágyban. Fiatal férfiápoló volt. Maradjon nyugton, injekciót kap. Reggelizett már?

– Nem tudom.

– Mindjárt szólok, hogy hozzák fel magának. Teát vagy kávéat hozzanak? Enni kell sokat, ha meg akar gyógyulni.

Amíg beszélt, ügyesen bedobta az injekciót. Már hozta is a nővér a reggelit. Leült hozzám az ágy szélére.

– Egyen szépen.

Vártam, hogy elmenjen, s én enni fogok. De nem mozdult az ágytól. Bolondnak tart! – nyilallt belém a felismerés. Elöntött a düh.

– Te most itt akarsz rám vigyázni? – kiáltottam rá a legmélyebb megvetés hangján.

– Dehogy. Csak megvárom az üres edényeket.

– Hazudsz! Menj ki!

– Édesem, értse meg, hogy meg kell várnom az üres edényeket...

– Nem eszek!

– Ejnye! Akkor kénytelen leszek etetni magát.

Letört egy darabot a kenyérből meg a sajtból és a számba nyomta. Ízlett. Szép lassan meg is etetett, mint egy pólyás babát. Ki tudja, miért, megeredtek a könnyeim is, letörölte őket. Aztán magamra hagyott. És alig hagyott magamra, ismét megszólalt a telefon. A fal közé épített.

– Halló! – leheltem rá a falra.

– Én vagyok – jelentkezett az irodából a csúnya, öreg nő. – Mondja, nem szégyelli magát elvállalni, hogy az embertársai után spicliskedik? Miféle előnyöket akar magának ebből származtatni?

– Én csak jót akartam – öntött el a mélységes szégyenérzet.

– Kiknek? A nyilasoknak vagy a kommunistáknak?

– Humanista vagyok ...

Végtelen gúnyal nevetett fel. Vénséges arca millió ráncba szaladt, gyér, fekete haja alól sárgás csíkokban világított át a bőr.

– Én meg nyilas vagyok! Pofára esett babám! Kitérő válaszával csak rontott a helyzetén. Halálra ítélem! Vigyék a darálóhoz! – szólt oda a hóhérsegédeknek. Csonka kezét kitartásra készen emelte fel.

Ismét a Temze partján voltam. Felmentünk a hídra, minek karfájához óriási húsdaráló volt szerelve. Körülötte álltak a kivégzésre váró személyek. Nagy termetű, izmos férfi volt a hóhér.

– Kérem a következőt! Hóóó-rukkk! – s két hóhérsegéd segítségével bevágták a darálóba az egyik kivégzendőt. A test fásírozottá aprítva potyogott a folyóba, megfestve a kéesszürke vizet. Rám került a sor. Közrefogtak és bedobtak a gépbe. Zuhantam, zuhantam, de fájdalmat nem éreztem, s víz helyett földet értem. Meglapulva vártam a gép aljában, nehogy észrevegyék, hogy nem történt semmi bajom. Aztán teljes erőből futásnak eredtem. Közben vissza-visszanéztem, követnek-e? Már megkönnyebbülten fellélegeztem volna, amikor ropogni hallottam magam felett az eget. Felnéztem. Óriásira méretezett emberi talp ereszkedett alá a fejem felett, mint Gulliver lába, ha el akart volna egy lilliputit taposni. A lilliputi most én voltam, még gyorsabban futottam, de a talp, mint egy önálló életre kelt fél láb, futott utánam. A felhők, mint véres hónyomok, maradoztak el mögöttem.

– Az istenért, álljon meg, hova szalad fel oda a pokolba? – rohant utánam egy nővér. Meglepve néztem körül a padlásfeljáróban. Elfúlva kapkodtam a levegő után, három emeletet rohantam.

– Jöjjön – karolt belém –, megyünk a főorvos úrhoz.

Elmosódottan jelent meg előttem a főorvos alakja. Mintha nagyon messziről beszélt volna hozzám, sehogy se érkezett meg a hangja. Valamit magyarázni akartam neki, de hang nem jött a torkomba, csak a szám széle rángatózott, a nyelvemet olyan nagynak éreztem, mintha nem akarna a számba félni. Zsibbadt az egész arcom. A sok Phipolphen! – villant fel bennem a kétségbeesett felismerés. – Meg kell neki magyaráznom, hogy ne adjanak több Phipolphen-t, de hogy?

– Vegye be ezt a tablettát – nyújtotta felém a gyógyszer-t a nővér.

Egy Haloperidol lapult a tenyerén. Szertartásosan megkerültem a nővért, aztán lábujjhegyen a tenyeréhez lopakodtam és megszagoltam a tablettát. Közben fintorokat vágtam. Magam is éreztem a viselkedésem lehetetlenségét, de nem tudtam másképp viselkedni. Hirtelen leguggoltam, s alulról felfele megvizsgáltam a nővér kezét, közben lopva az arcát fürkésztem. A nővér mosolygott rám. Felálltam és gyorsan bekaptam a tablettát.

– Most pedig feküdjön le szépen. Az ebédjét majd az ágyba visszük.

Eh, én nem maradok itt tovább – határozta el benn a szobában. Összecsomagoltam a holmimat, utcai ruhába öltöztem, kabátot vettem, s fogtam a bőröndömet, hogy hazautazom Pestre. Nem tarthatnak vissza, hisz önként jöttem. Csak tudnám, hogy milyen városban; hol is vagyok? Talán külföldön? Mindenesetre, jobb lesz előbb ebédelni. Merre is van az ebédlő?

Szédelegve vettem utamat a földszint felé. Útközben senkivel sem találkoztam. Csak az ebédlőt nem találtam sehol. Halálos fáradtan vánszorogtam összevissza a folyosókon, végül is beléptem a gazdasági irodába. Döbbsen meredtek rám a tisztviselők.

– Tessék mondani, merre van az ebédlő?

Nem kaptam választ.

Kényszeredetten továbbkeresgéltem. Újra benyitottam egy irodába. Meglepetésemre ugyanazok az arcok fogadtak, akik az előbb.

– Tessék mondani, merre van az ebédlő?

Ez a jelenet még vagy háromszor megisméltődött, aztán átmenet nélkül és megmagyarázhatatlan módon az ágyamban találtam magam. Persze hálóingben. Iszonyú éhes voltam. De hisz Ahmed nővérei sült húst árulnak a Rákóczi úti pártházban. Már is a pártházban voltam, hatalmas, zsírtól rotyogó tepsikben úszkáltak a fokhagymás sertéssültek, az egyik hölgy kérte a tagkönyvemet. Kissé tétova lettem, gyanakvó tekintetek villantak össze rám, lassan mindenki engem figyelt. Nem volt tagkönyvem. Kimenekültem, s igyekeztem gyorsan eltűnni az emberforgatagban. Sötétedett, de lámpák sehol sem égtek. Te jó isten, hova menjek, hol a lakásom, hol fogok aludni? Hideg szél süvített a fák közt, ismét folyóparton voltam. Egy nagy fa alá ültem, egy-két csillag pislákol a koromfekete égen. Eltökéltem, hogy a fa alatt fogok éjszakázni. Az emberek eltűntek, aztán a fa is eltűnt a fejem fölül, a csillagok sem világítottak már, sötétség, hideg és a végtelen sivárság borzongató magánya vett körül. Félelmemben hangosan zokogtam, hogy legalább a saját hangomat halljam. Visszhangként, távoli vadállatordítást hozott a szél. Mint a krétakori hajnalban, mikor éjszakára ébredezni kezdtek az ősszörnyek.

– Kelljen fel, megyünk a kezelőbe – rázta meg a vállamat a nővér.

Az ébredéstől támadt hirtelen meleg és fény jöleső boldogsággal töltött el. Szó nélkül követtem. Csak úgy hálóingben.

dead beats (részlet)

– Feküdjön le, injekciót fog kapni – szólt hozzám a főorvos a kezelőben.

Engedelmesen lefeküdtem, s miközben a karomat nyújtottam az injekcióhoz, szemem a sokkolókészülékre tévedt. De túlságosan gyenge voltam ahhoz, hogy akár csak szavakban is tiltakozhattam volna ellene.

– Nem fog fájni – simogatta meg a hajamat a nővér, miközben a halántékomat vizezte.

– Kész? – tartotta az ujját a készülék gombján a főorvos.

– Harapjon ebbe a gumicsőbe! Kész!

Hirtelen megemelkedett az ágy velem és elvesztettem az eszméletem.

– Hol vagyok? – riadtam fel az ágyamban.

– Az ... i intézetben – felelte a néni, aki oly kedvesen fogadott idejövetelemtől.

Tekintetem a kórterem ablakára tévedt. Szemközt, a park alig bimbózó fái mókusz ugrált. A fák közt aranyos zölden táncolt a napfény. Délfelé járhatott az idő. Valahol kintről rádió szólt, Koncz Zsuzsa énekelt: „Az élet csak álom, ne ébredj fel...”

A szerzőnek hasonlíthatatlanul jobb álmai lehettek az enyéimnél. De a dallam gyönyörű. Milyen zsongító, megnyugtató! És milyen stabilnak, megfellebbezhetetlenül jónak látszik az egész világ. Lehetséges, hogy van egymás iránti harag, gyűlölet és háborúk?

– Aranyoskám, hozzak magának kávé? – kérdezte a néni.

– Ó, nagyon megköszöném...

– Amíg beteg volt, mindig kért minket, de pénzt nem adott, a kulcs meg a nyakában volt.

– Ezt nem értem – csodálkoztam el. – Kávé kértem, pénzt meg nem adtam?

– Fű, nagyon beteg volt.

Rossz sejtelem fogott el.

– Mit csináltam? – kérdeztem kiszáradt torokkal.

– Telefonálgattam.

Elszörnyedtem. Tehát nem csak álom volt! Persze, álom is. Úristen, mióta vagyok itt?

– Mióta vagyok itt?

– Öt napja.

– Istenem, istenem – fakadtam sírva, soha életemben nem történt velem ilyesmi.

– De hisz ez bármelyikünkkel előfordulhat – vigasztalt a néni.

– De hogy velem... – csúszott ki majdnem a számon, de idejekorán elharaptam a szót. Ekkor döbbsentem rá igazán, hogy ők is emberek! Halálos szégyen égette az arcomat. Ekkor lépett be a főorvos.

– Hogy van kedves, hall még hangokat?

– Az előbb Koncz Zsuzsát hallottam énekelni...

Elnevette magát.

– Az más. De olyat, ami félelmetes, nem hallott?

– Nem.

– Mondja, hogy bírja maga a gyógyszert? Úgy a tapasztalataiból kérdezem.

– Elég rosszul. Általában az előírt gyógyszereknek csak a felét szabad beszédnem, mert volt rá eset, hogy egy szem gyógyszertől rosszul lettem.

– Hát ezt miért nem mondta? – kiáltotta el magát – Tudja, hogy életveszélyben volt? – s oly kacskaringósan káromkodott, hogy fülig vörösödtem.

Kirohant. Tíz perc múlva újra visszajött.

– Semmi baj, no – veregette meg a vállamat. Gyógyszeres delírium volt.

Kérdőn néztem rá.

– A gyógyszer átmeneti elmezavart okozott. Sokat kapott.

– Tehát nem tör ki rajtam még egyszer?

– Dehogyan tör ki, Isten ments! Ha valami baj van, szóljon!

Boldogan ittam a forró kávé, amit a néni hozott. Milyen szép az élet! Csak a gyógyszer okozta!
És nem fog velem megtörténni soha többet, ha elővigyázatos vagyok!

Az ajtóablakon több beteg kukucskált be és integettek nekem. Nem értettem.

– Miért integetnek? – kérdeztem a nénit.

– Örülnek, hogy jobban van.

– Csak nem bántottam őket?

– Nem bántott maga senkit, csak sajnálták, amikor végighallucinálta a folyosókat.

S még én féltém tőlük! – hajtottam le a fejem szégyenkezve, de nem volt még szellemi energiám a büntudatom feldolgozására. Még nagyon gyengécske lábom álltam a „normálissággal”. Nem hallucináltam már, de szellemi erőm annyi sem volt, hogy a figyelmemet egy rövidke újságcikkre is le tudtam volna kötni. Három hétnek kellett eltelnie, hogy a főorvos nyugodtan és végérvényesen utamra bocsásson. És még sokáig kísértettek otthon az indok nélküli félelemérzések.

Azóta évek teltek el. Le szoktam utazni nyaranta hajdani „őrültségem” színhelyére egy-két napra. Nem sokat változott. A halastó még mindig gyönyörű, a betegek még mindig koldusszegény ruhákban róják a folyosókat, a nők kozmetikázatlanul, a férfiak borostás állal. Nagyon sokan ugyanazok a betegek, akiket először láttam meg az intézetben. Nem rehabilitálhatók!

Magyarázatot kell adnom, miért utazom le egy-két napra olyan esemény színhelyére, melynek emlékei nem voltak túl kellemesek a számomra. Az előbb említettem, hogy akkoriban nem volt szellemi erőm a büntudatom feldolgozására. Később természetesen sokat foglalkoztam gondolatban az eseményekkel, s beláttam, hogy szerencsétlen, atok sújtotta betegekkel szemben éppoly igazságtalanul ítékeztem, mint a társadalom. Meggyőződtem róla, hogy ők nem csodabogarak, nem szörnyszülöttek, meg, de milyen áron? A tapasztalat árán. Ugyanakkor elszörnyedtem: hát a tapasztalás kell hozzá, hogy elhiggyük, amit nehezünkre esik elhinni? Mint Krisztus tette Tamással, hogy megmutogatta a sebeit?

Nem akarom elfelejteni, hogy minden embernek egyformán joga van az élethez. Nem akarom elfelejteni, hogy a beteg ember kétszer annyi megértést követel, mint az egészséges. Nem akarom elfelejteni az emberségemet ebben a modern, rohanó világban, ahol egy jó szó alig jut a nyugdíjas, elhagyott öregeknek. Nem elég rádióban és újságokban foglalkozni az embert öltött magányokkal. Ember-közelség kell nekik.

Aki átélte már olyan lelkiállapotot – nem feltétlenül betegség által, mint én –, aki átélte a magánynak azt a maximumát, amit csak a rémálmaim, a csillagtalán, hideg, kietlen, összörnyek üvöltésétől visszhangzó éj tudott nekem megfelelően jelképezni, az meg fogja tőlem minden beteg ember szeretetét érteni.

(Fotók: Martinovics Tibor)

Amíg másokkal voltunk

Szilasi Lászlóval Ladányi István beszélget

Jó estét kívánok, szeretettel köszöntök mindenkit a Jókai-villában, és külön köszöntöm beszélgetőtársamat, Szilasi Lászlót, akivel nagyon régóta ismerjük egymást, és többször beszélgetünk, bár nyilvánosság előtt nem nagyon szoktunk. A beszélgetésünk tárgya, Jókai kapcsán elsősorban az Amíg másokkal voltunk kisregénytriptichonja, és talán illene a Jókaival foglalkozó középső kisregényre koncentrálnunk majd, de nem fogunk kizárólag erre szorítkozni. Első kérdésként azt tenném fel, amire egyszer nagyon pozitívan reagáltál. Mikor az első regényedet, a Szentek hárfáját megírtad, volt Veszprémben egy beszélgetésünk, és ekkor nagyon pozitívan beszéltél magáról a regényírásról. Ez maradt meg bennem abból a beszélgetésből a legintenzívebben, hogy ilyen rajongással beszéltél a regényírás euforikus élményéről. Azóta írtál még néhány könyvet. Eufória-e a regényírás továbbra is?

Jó estét kívánok, nagyon szépen köszönöm, hogy itt lehetek. Hát nagyon meglepett, hogy a regényírás mennyire megváltoztatja a tudatot. Ez egy tudatmódosító dolog. Ajánlom mindenkinek, írjon regényt.

nem olcsó buli

Tök jó. És nem kerül sokba. Nem kerül annyiba, mint a kábítószer vagy az alkohol, nem is beszélve a nőkről; tehát igen. Módosítja a tudatot, és olcsón. És ez a mai napig így van. Fantasztikus dolog, és elviszi az embert abba, amit úgy mondanak, hogy 'flow'. Van az időnek egy másfajta kezelése akkor. Telik az idő, nem múlik. Ahogy Pongrácz Tibor barátom mondta, aki Heideggert magyaráította vagy adja ki, hogy telik, nem múlik. Továbbra is nagyon lelkes vagyok. Amikor tudok lelkes lenni. Mert azért kell hozzá ihlet. Azt figyeltem ki, hogy nem egészen úgy van azért, hogy most leülsz délelőtt, mint ahogy mindenki tanácsolja, mert leülsz, aztán vagy lesz belőle valami, vagy nem; bár Esterházy azt mondta, hogy az is munka, amikor kihúzod, amit az előző nap írtál, de hát ihlet kell. Föl kell készülnöd arra, hogy most dolgozni fogsz; úgyhogy továbbra is igen, nagyon lelkes vagyok.

Igen, idő azért kell. Nem drága a regényírás mint a flow eszköze, de idő azért kell hozzá, és ihlet is kell hozzá – de téma is kell hozzá? Vagy mi az ihlet? Az ihlet az a téged foglalkoztató probléma, vagy az ihlet az a téma, vagy az íráshoz való kedv? Az ihlet az, amit olvasol és akkor kibányászol belőle valamit? Mi lenne akkor az ihlet?

Kreatív írás képzésünk is van már a szegedi egyetemen, BA-specializáció; ott azt szoktuk tanítani, amit a retorika mond. Tehát hogy az utcán nem a téma hever, hanem az anyag. És az anyagból akkor lesz téma, amikor kérdéseket teszünk föl neki. És amikor jó, lelkes kérdéseket tudunk föltenni, amiket ugyanakkor a retorika mégis alátámaszt, szerintem ez az ihletett állapot. Tehát amikor például kutyaszar hever az utcán, és ezt hogyha szépen meg tudod kérdezni, hogy miért van ott, ki tette oda, miért nem takarították el satöbbi, az az ihlet, amikor ezt jól feldolgozod. Amikor nagyobb anyagok vannak, akkor meg még több kérdést tudsz föltenni, vagy még lelkesebb kérdéseket. Noha a kutyaszar nem kis anyag. Ez egy elég nagy témává fejleszthető. Ez a válaszom.

A mostani témánk három nagy szerzőt jár körül; így, kívülről nézve, irodalomtörténészként tekintve rájuk mindegyikük óriási vállalás meg hatalmas kockázat. Egyáltalán nem mernék regényt írni, de ha valakiről nem mernék regényt írni, akkor az Babits lenne; mert még Jókairól el tud az ember valamit képzelni, de Babitsról regényt írni! Szóval ezek az anyagok, amik megszólítanak vagy kérdést tesznek föl, ezek hogyan merülnek fel a sok lehetőség közül? Kavarog sok ilyen lehetőség úgy egymás mellett, és akkor kiválasztasz egyet, vagy párhuzamosan fut több is?

Mindig csak egy van. Nem tudom, miért, de mindig csak egy van. És nem csalódtam még egyikben se. Tehát van egy gondolkodási időszak, és azalatt eldöntöm, hogy mi a jó. Akkor az általában működik is. Itt az volt, hogy Babits, amikor megszerezte a diplomáját, először Szegeden tanított, és arról egy Apró Ferenc nevű ember írt egy kis könyvecskét. Abban minden benne van. Majd Róna Judit írt egy háromkötetes munkát, amiben minden benne van, amit Babitsról bármikor írtak. Percről percre le van írva, hogy mikor mit csinált. Például, hogy milyen néven írta alá a tanári jegyzőkönyvet a szegedi iskolájában.

Hol csével, hol téessel.

Igen. Igen. Mert valahogy még nem volt eldöntve, hogy neki mi a személyisége. Az például nagyon érdekes, hogy mikor hogyan írja. És aztán a második Jókai volt; volt egy időszak, nem tartott sokáig,

három–négy hónapig, amikor szerintem én tudtam a legtöbbet Jókairól. Amikor a PhD-értekezésemet írtam, volt egy három–négy hónapom, amikor jó voltam belőle. És abból még megmaradt egy kicsi. A harmadik Bessenyei volt.

Igen. Követtem, amiket nyilatkoztál meg írtál a könyvről, és abból azt raktam össze, hogy ténylegesen is a Babitscsal indultál. Azután, azt hiszem, az ÉS-ben írtál erről, hogy időben Bessenyei következett, és aztán valahogy közéljük tette Jókait. Mennyire volt meg ez előzetesen? Mikor Babitsról írtál, akkor volt valami elképzelésed arról, hogy ebből egy hármass kompozíció lesz? Mert hiszen a három könyv az összead egy negyedik problémát; mondjuk így, hogy mindegyiknek van saját mondanivalója, de mintha együtt erősítenék egymást, és létrehoznának egy negyediket. Szóval mi volt meg ebből előzetesen? Tehát Babitsból indultál ki, akkor még nem tudtál semmi mást?

Már akkor is mindent tudtam. (Nevet.)

De az is kevés volt.

Nem, nem tudtam semmit. Egyetemen tanítok, de igazából semmihez nem értek, csak Balassi Bálint utókorához 1594 és 1632 között, de már azt is elfelejtettem. Ahhoz is érttem. Mondjuk fél évig érttem hozzá igazán. Na. Babitscsal az történt, hogy amikor végigírtam, akkor vettem észre, hogy túlságosan *happy* a vége. Nehogy már *happy* legyen az *ending*. Ott szomorkodik, szerelem sincs, meg mindenféle bajai vannak, és aztán egyszer csak elutazik Fogarasra, lefordítja a Dantét, és

mindenki nagyon boldog. Gondoltam, meg kell nézni, nehogy már ennyire *happy* legyen! Ebben az országban mindenki szomorú. Nem? Hát hogy néz ki a *Himnusz*? Hát micsoda dolog az? *Szózat!* Hagyjál már! *Nemzeti dal*. Meg még mit nem!

Ha Babits fényképeit megnézzük...

Mi van vele?

Nem egy vidám fazon!

Nem! Nem vidám az se. De ez a történet, ez valahogy ilyen vidám lett. Akkor gondoltam, hogy ha Jókait előveszem, a tardonás időkben, '49–50-ben, nehogy már vidám legyen az is! Aztán közel mentem hozzá, és kiderült, hogy azokban az időkben találta ki a száz darab regényének a témáját. Bessenyei, aki pedig tényleg ilyen pokoli filozófiai szövegeken kotlott egész életében, a nyomorult, a végén, amikor hazajön Bécsből a világ végére, Bakonyszegre... Mindenki megőrült volna a helyében, nem? Majd az élete végén eljut egy regényhez, ami hát mégiscsak a magyar regényirodalom kezdete. Szóval nem sikerült igazi szomorúságot találnom.

Babitscsal kezdesz, és Babitsnál, a Babits-regényben, az első regényben alkalmazol egy keretet. 1930-cal indul az a kisregény, 1930-cal záródik, Szegeden történik ez az 1930-as visszaemlékezés. Egy Nyugat-est vagy Nyugat-matiné, és mintha itt emlékezne vissza Babits a szegedi éveire. Ezt tulajdonképpen Szeged-regényként is olvashatjuk. Én azt láttam benne, hogy itt a kiindulópontod a saját szegedi városra tekintésed. Mennyire helytálló ez?

Nagyon érdekelnek a helyek. Úgy látom, hogy számos területen sokkal fontosabb a hely, mint az idő. Nem? Elmondom, hogy például te hol éltél, hol élsz most, feleséged a Haribo gyár fejlesztőmérnöke-e; tehát hogyha ezekre a kérdésekre válaszolunk, akkor lehet, hogy jobb választ kapunk rólad meg a családotról, minthogyha azt kérdezzük, hogy mikor mit csináltál. Valahogy ez az élményem. Békéscsaba is érdekel, mert azt ismerem, és most már Szegedet is kezdem ismerni. Igen, érdekelt ez a dolog, és megnéztem építészettörténeti munkákat is; csak annyit akarok mondani, hogy a jelenlegi József Attila sugárúton volt egy templom, megszűnt, beépítették, emeleteket tettek bele meg szobákat, és iskola lett belőle. Ez azért eléggé megható, nem? Olyan iskolába jársz, ami egy templom! Ha kicsit odafigyelsz arra, hogy mondjuk a városok mennyire nem egy korból való épületeket tartalmaznak szomszédosan egymás mellett, akkor sok érdekességet lehet megfigyelni.

A másik két könyvnél is a hely fontos, vagy a helyek; ugye a Jókai-regény nemcsak Tardonát, hanem Erdélyt is kezdi kóstolgatni, Bessenyei Györgynél a visszavonulási hely a fontos; mindhárom hely valahogy periféria, Bessenyei Györgynél egyértelmű ez a Bécshöz való viszonyítás; Jókai esetében adódik a történelmi időszakból, hogy hol van, és akkor még a Budapest-vidék viszonylat nem is létezett így. Babitsnál már valamiféle száműzetésjellege van ennek a Szegednek Pesthez, a Négyesy-szemináriumhoz képest. Mennyire védhető az az olvasat, hogy azért a három regényt összekapcsolja ez a kívülhelyezettség, száműzetés-, kiűzetésjelleg? Túl erős belemagyarázás lenne ez a „magyar író vidéken” megközelítés?

Hát kétségtelen, hogy vidéken élünk, nem? De hogy ez jelent-e valamit, azt egyre kevésbé hiszem. Tehát hogy szerintem a magunk fajta, aki mondjuk ír, olvas, az jelen tud lenni akkor is, hogyha a teste nincs jelen feltétlenül. De lehet, persze. Grecsó, aki ugye Békéscsabán végzett, aztán átjött, elvégezte a szegedi egyetemet, majd elment a *Bárkához* szerkesztőnek; elmentem hozzá Békéscsabára, és mondtam neki, hogy jöjjön már vissza Szegedre, akkor akartunk egy ilyen irodalmi házat csinálni, és akkor azt mondta, hogy nem, merthogy ő Pestre készül. Tudod, de valahogy olyan unalmas, nem? Már megint Pestre készülsz? Te is? Te is Pestre készülsz? De egyébként ebből zseniális dolgok születnek. Zseniális mottója volt, amikor a Krúdytól azt idézte, hogy „Hajnaltól megy egy vonat Pestre.” Ez a mottója egy hosszú, hosszú szépprózai művének. Valami ilyesmi a véleményem. Nem tudom. Azonkívül meg hát Szegeden azért van elég szerző. Van mondjuk hét? Nyolc? Többen úgyse beszélgetnének. Hát még az jó lenne, ha te ott volnál, de te se beszélgetnél... SzISz. Az lesz a neve az egyesületnek. Szegedi Írók Szövetsége. Szerintem ez nem baj. Nem baj, nem téma, és akkor, amikor ezek a figurák éltek, akkor meg főleg nem volt probléma ennyire.

Mi a műelemzős irodalomtudományban nevelkedtünk ott a nyolcvanas években, és az írói életrajzok gyanús dolognak számítottak.

Most is azok.

Most hol tartasz ezzel?

Nem, nem. Már nem így áll a dolog. Akkor kiirtottuk, megöltük, élő író nem jó író, de most az van, hogy az író életrajza, az csak egy ilyen áteresztő felület, amire a korszak kontextusa betör az értelmezésbe.

Ez a kultúratudományi megközelítés.

Oda már én nem nagyon követtem az irodalomtudományt, de ezt még tudom. Ez a szöveg, illetve hát ez a könyv abból eredt, hogy Proust mielőtt megírta *Az eltűnt idő nyomában* című művét, egy mutatoujjnyi vastagságú könyvében megírta az egészet, eleje, vége irodalomelmélet, közepén meg elmondja nagyon sűrűn a regényt. Ott arról beszél, hogy, ez egy idézet, tehát ami ennek a könyvnek a címe, miszerint hogy „Amíg másokkal voltunk”, az semmi. Az író csak akkor író, amikor ír. És ezért hiába kutatják a pozitivisták az életét máskor, abból nem következik semmi. Csak abból következik valami, ami le van írva. Tulajdonképpen ez annak az előfutára, amin mi felnőttünk. Az okos Roland Barthes szépen kidolgozta belőle ezt az egész ügyet. Úgy gondoltam, hogy megnézem, hogy mi van akkor, amikor nem írnak. Meg lehet figyelni, hogy ebben a könyvben nem írnak. Babits ott kotlott hat-hét verset, ahogy a kritikai kiadásból látszik, Jókai nézett maga elé vagy az égre vagy nem tudom, Bessenyei meg nagy nehezen eljut a regényhez. Tehát hogy mi van akkor, amikor nincsen semmi. Margócsy tanár úr azt mondta, hogy ez így szörnyen unalmas. Ha nem történik semmi. Hát ha nincs semmi, akkor nincs semmi, nem? Ezzel szerettem volna szembenézni, és nem mondanám azt, hogy nincsen semmi.

És mi van ezzel a mitológiával? A Jókai-mitológiával? Vagy a magyar mitológiával?

Azt én nagyon szeretem, mert ugye azt mondták neki... a szabadságharc alatt, az úgynevezett Honvédelmi Bizottmány kiadta ezt a parancsot, hogy mindenki, aki lát csatát, az írja meg. És Jókai nagyon ráharapott erre. Az egész, az egész életmű ebből következik, hogy komolyan vette ezt. Jó, az egész életmű nem, de a *Kőszívű ember fiai* mindenféleképpen ebből következnek. Ami hát mégiscsak egy elég jó könyv. Úgyhogy szerintem ő megírta ennek az egésznek a mitológiáját. Hát ez nem vicc azért, hogy egálra játszottuk az osztrákokkal, nem? Mert nagyjából ugyanannyian voltunk, mint ők, és akkor ezek meg behívták az ellenséget, aztán jól lekaratáztak. És mi még akkor se adtuk föl! És akkor valahogy ezt meg tudta írni. Erősen, gyönyörűen.

Petőfi, az akkor már halott Petőfi valahogy végig ott mozog a háttérben. Mennyire dokumentált Jókainak ez a Petőfi-komplexusa, ha egyáltalán lehet így nevezni; Petőfi minthogyha végig motiválná és hajtaná.

Hát ez, ez, amit az imént elmondtam, egyszerű szavaimmal, ez szülte azt, hogy a Petőfi nem tud meghalni. Ezek nem azok, akik megtalálták azt a szerencsétlen nőt Szibériában, nem idióták, vagy idióták, de azért idióták, mert azt akarják, hogy legyen már ennek bizonyítéka, hogy ez mekkora mitikus cselekedet volt, és akkor valamilyen formában éljen már tovább az a szerencsétlen Petőfi. Ennek a nagy kiötlője egyébként a Jókai volt.

Divatban van a kortárs prózában, hogy legyünk szórakoztatók, kiadói elvárás is, hogy legyen valami kerek történet, legyenek érdekes figurák. Itt az érdekes figurák végül is megvannak, de te mintha megnehezítenéd az olvasó helyzetét, és nem akarsz csak úgy szórakoztató lenni. Mintha ezek a regények

külön-külön is keresnék a formájukat; inkább kötném például Mészölyhöz ezt a nyelvkeresést, mint a 2010-es évek „kerek” regényeihez.

Mindig is Ottlikot szerettem, de nagyon. Minden évben elolvastam az *Iskola a határont*, aztán rájöttem, hogy a *Buda* jobb, aztán annál is jobbak az elbeszélések. Meggyőződéses, nagy rajongója voltam Ottliknak, de később valahogy eluntam. Ne legyél már ennyire gömbölyű! Állandóan gömbölyű. És akkor valahogy, valahogy visszataláltam Mészölyhöz. Nála nincsen megcsinálva egy dolog kétszer. És nagyon szeretném úgy tudni, hogy én sem csináltam meg egy dolgot kétszer. Hogy a poétikai megoldások mindig eltérőek. Persze, én is szeretem a magas példányszámot, szeretem a pénzt, a díjakat is szeretem, de azért nem árulhatjuk el a lelkünket. Végül is azért jöttünk, hogy kibillentjük a nézetrendszereket, nem? De.

Most belegondolok, hogy például Péterfy Gergely hogy írta volna meg ezt a témát, szerintem egészen másképp kerekítette volna. Az egyik ilyen összevetési alap lehetne számomra, hogy ő milyen receptszerűen írt egy igényes, ugyanakkor szórakoztató és nem melleleg házi olvasmánynak is adható regényt. Míg a három íróregényedről Petőné is, aki tananyagot készített róla az Aegon-díj honlapjára, elgondolkozik, és végül úgy dönt, hogy igazából nem tudná jó szívvel a középiskolásoknak kötelezővé tenni. Mit szólsz te ehhez?

Büszke vagyok rá. Halál a receptre, szerintem. Tehát az egészben az az érdekes, hogy nem tudod, hogy soha nem tudod, hogy hogy kell megcsinálni, nem? Megcsináltál egyet, jó. Vagy nem jó. De mondjuk, abból kitanulhatnál egy receptet. Aztán előveszed a másik anyagot, elkezded a kérdéseidet föltenni, de arra már az a recept nem működik, kezdheted az egészet a nulláról előre. Vagy hátra. Vagy nem tudom. Tehát halál a receptre. A gyártás az nem jó. Ezért fontos Mészöly. Ő nem gyártotta. Mindig kitermelt valami újat, és hát a magam képességeihez mérten én is ezzel próbálkozom.

Fel lehetne sorolni a négy könyvnek a nagyon eltérő sajátosságait, még a Szentek hárfája hozta volna ezt a viszonylag kerek történetet, de utána sorra, ahogy jönnek a könyvek, mindnek új formája lesz; ugye ilyen szempontból leginkább mellbevágó talán az új regény, a Luther kutyái, ami szintén menet közben keresi a formáját. Nem mernék belemenni a Luther kutyáinak a tárgyalásába, nem vinném errefelé tovább, azt viszont kérdezném, hogy így a négy könyvnek az eddigi tapasztalatai nem jelentenek semmit egy ötödik könyvnel? Mozog most, folyamatban van benned valamilyen téma? Fölmerült valamilyen anyag, amelyiknek teszel fel kérdéseket? Vagy tennél fel kérdéseket? Nem is vagyok kíváncsi a konkrét témára, csak merre felé mozogsz elfelé ettől a négytől, mert lassan már mind a négy sarokban voltál, akkor ez itt hatsarkos. Hová lehet mozogni most?

Különböző anyagok kiabálnak, de már kiválasztottam, hogy melyik anyag hallatszik a leghangsabbban az én fülemben, és azon dolgozom. Ez a négy könyv, ami előtt egyébként van egy ötödik, a *Kész regény*, amit Németh Gáborral együtt írtunk, tehát mondjuk, az egy fél, egy fél regény; előtte meg vannak a nagyon korai novelláim, amit a *Jelenkor* nagyon kedvesen lehozott, de azért Ágoston Zolit szívesen seggbe rúgnám ezért. Jobb lett volna, hogyha azt mondja, hogy nem. Ennyi idő alatt valami tapasztalat fölgyűlik, vagy van egy olyan bizalom magam iránt, hogy talán meg tudom csinálni a következőt is, de amikor leülök, akkor nem tudok semmit. Azt hiszem, most az érdekel a

legjobban, hogy tényleg mondjuk, nekem tetszik ez a méret, tehát ezek mind egyformák, esetleg valamelyik vastagabb, némelyik vékonyabb, de hogy mondjuk ezt a méretet meg lehet-e csinálni úgy, hogy nincsen benne összefüggő történet. Hogy valami van benne, de az mi? És mégse legyen szörnyen unalmas. Valami ilyesmivel foglalkozom. És ha nagyon kíváncsi vagy – de nem szabad elmondani senkinek –, akkor ez a könyv a szerelemről szól.

Akkor nem kérdezek erről többet.

Ne kérdezz.

Különösen a Jókai-regényben fontos a táj, az a Jókai folyamatosan szemlélődik, azonkívül, hogy elmélkedik '48–49-ről vagy keresi a maga aktuális helyét meg bujdosik, de közben fest, járja a tájat és szemlélődik; az erdélyi út is elég jelentős részben a tájakról szól. Ez a Jókai-regények szempontjából jött be neked, vagy miért lett ebben ez a tájszemlélés ennyire fontos? Csak ez alapján a szöveg alapján, ha mondjuk egy amerikai olvasó elolvasná ezt a regényt, azt hinné, hogy egy festő életrajza. Ez a vizuális része, ez miért értékelődik így fel?

Hát korábban, amikor még nem volt net, akkor többször megkérdeztem magamtól, hogy mit csináltak az emberek, amikor még nem volt tévé. Mivel töltötték az életüket, amikor nem tudtak tévét nézni? Kádár János mivel töltötte az életét? Állítólag a cowboyfilmeket szerette. De mit csináltak? Ma végig busszal utaztam Szegedtől idáig, hát itt senki nem nézi a természetet. Mindenki kuksizza az okostelót. És most már nem látom annyira tragikusnak. Régen egy hétfő, az a halál volt, mert nem volt adás. Nem? Mit csináltak? Ezt csinálták szerintem. Ezer és egy módja volt annak, hogy hogyan figyelték az őket körülvevő teremtett természetet, illetve amit az emberek hoztak létre. És akkor verseket írtak, prózát írtak, beszélgettek róla, lefestették, nem tudom, zeneműveket szereztek. Ők ilyen méltóságosan gondolkodó emberek voltak, vagy hát ilyeneknek gondolom el őket. Ez néha segítség. Már hogy nekem, élni, most.

Babits esetében meg tulajdonképpen éppen a város lesz egy sajátos táj, és ez valahogy ki is mondódik, hogy a városnak is van ilyen tájjellege.

Igen, igen, igen. Ott volt még valamennyi a várból, nem úgy nézett ki, mint most nyilván, kilencszázhat-nyolcban volt ott egy ilyen épített környezet, amiben ő ugyanúgy elmerült, elsősorban verseket írt. Meg nézett ki a fejéből, de hát ez szerintem teljesen természetes volt a televízió előtt... Merthogy ugye az a távolba látás. Ők nem láttak a távolba, hanem azt nézték, ami ott van, és azon néha túllendülve volt Caspar David Friedrich vagy nem tudom én, kicsoda, én ezt így látom.

A Babits-regénynek van egy lezártága, kerekessége; a Jókai-regényt én valahogy elfogadom ebben a mozaikos szerkezetében úgy, ahogy van; a harmadik regénynél, a Bessenyeinél még olvasnám tovább. Van bennem egy kíváncsiság azzal az egész történettel kapcsolatban. Visszafele is olvasnám tovább, valahogy az előzményeket is várnám, hogy épüljenek, meg azt a már fölépített a világot is követném. Ez egy ilyen beépített hiány ott a regény végén, látod-e esetleg – nem is hogy folytathatónak, de valamilyen más módon építhetőnek azt a világot? Számomra nagyon izgalmas, a korszak is nyilván, de egyáltalán az ő figurája.

Egyszer beszélgettünk Ágoston Zolival, a *Jelenkor* főszerkesztőjével arról, hogy Esterháznak ezek a kései kardozös könyvei milyenek. És akkor azt mondta egyszer váratlan zsenialitással, hogy ha van 'A' meg 'B', akkor annak az lesz a vége, hogy az egyik jobb, mint a másik. Nem kell rosszabbnak lenni valójában, de hogyha van A, B, meg C megoldás, akkor az egyik az gyengébb lesz így is, úgy is. Az egyik meg a legjobb lesz. És ez a hármasság, ez itt is sajnos fenyegető. És van; többeknek tetszik a harmadik, de szerencsére a másik kettő is tetszik sokaknak. Hát ezek ilyenek. Én nagyon szeretem egyébként. Az ott egy falusi környezet, amiről van valamiféle fogalmam, és megpróbáltam megcsinálni. Azért Babits az otthonosabb. Tudom, hogy hol sétált meg hol voltak a székek. De Bakonyszeg? Hát olyan nincsen. Tardona meg ugye Miskolc mellett valami kis falucska, de ott se jártam. Nem tudom, hogy micsoda, volt-e egyáltalán az a nemes, akinél ő járt, nem tudom. Ez ilyen, néha ki tudod találni azt, amit nem ismersz.

A Bessenyei-regénynél a megírt szövegnek van egy aktív megíratlan része, annak a nőnek a története, tehát lehetne írni egy Bessenyei Anna-regényt. Az ő verseit nyilván nyilván olvastad, vagy utánamentél ezeknek a vonatkozásoknak is. Milyen volt vagy mit lehet tudni erről a figuráról, Bessenyei Annáról? Mi az, amit te találtál ki, mi az, ami róla tudható?

Természetesen szeretők voltak, nem kell bonyolítani.

Utánanéztem más forrásokban is, és ennyire egyértelműen sehol nem szerepel, mint nálad; akkor te honnan tudod?

Nem mondják így, vagy nem mondják úgy, vagy ha nem is mondják, én akkor is így gondolom. Egyébként meg egy kultúrásszony volt. Nagyon érdekes, nyilván ennek részben az az oka, hogy a régi magyar irodalom felől jövök, ami csak 1772-ig tart, Bessenyei Ágis *tragédiájáig*. Ott azért, hogyha valakit bezárnak egy börtönbe, két börtönbe, akkor biztos, hogy írni fog. Mert megtanították arra, hogy hogyan kell ezt a dolgot feldolgozni írásban. És egyszerűen ez motivált mindent. Fel tudta dolgozni ő is. Anna is föl tudta dolgozni, és jók, nagyon jók a versei. Labádi Gergő barátom, aki tizenkilencedik százados volt, ő segített a megértésében ennek, meg annak a megértésében, hogy a felvilágosodás az hogyan hatotta át a középnemességet.

Lehet folytatni a Bessenyei-történetet? Ki lehet kényszeríteni belőle még egy regényt?

Nem! Valahogy úgy vagyok, hogy semmit nem tudok elolvasni még egyszer, amit befejeztem. Annyira készültem erre az elsőre, hogy aszongya, *Szentelek hárfája*, hogy majd lesz egy nyár, és akkor előveszem, elolvasom. Hát nem. A belem kifordul mindegyiktől.

És amikor hallgatod, hogy felolvassák?

Az teljesen más! Teljesen más minőség, mint amikor én olvasom. Nem föl, hanem amikor csendben olvasom. Én írtam, és azt akarom mondani, hogy a végén van egy olyan fázis, amikor föl szoktam olvasni az egészet magamnak. Mondjuk egy hét alatt egy ilyet azért föl tudok olvasni. Akárhogyan, de fölolvasom magamnak. De ezt csak azért, hogy lehet-e lélegezni közben meg ilyen parasztos okokból. És van egy olyan fázis is, amikor tudom kívülről. Ez nem múlik el. Ezért annyira unalmas, mert előveszem, és tényleg az van odaírva, amire emlékszem.

Borzasztó!

Borzasztó! Rémületes! Megcsináltad egyszer, biztos vagy benne, hogy elfelejtetted, és nem! Csak mondom. Szerintem mindenki tud regényt írni, egyet biztosan.

A másodikkal kell elkezdeni.

... kezd a másodikkal, de utána meg van egy ilyen nehéz helyzet. Igen.

Vannak ilyen módszereid, hogy reggel 4-kor kelni vagy reggel 8-kor indulni az írással? Nyilatkoztál ilyet vagy írtál erről a visegrádi alkotótábor-jellegű kényszerhelyzetről, hogy bekényszeríted magad egy ilyen csőbe, és akkor ott azt végig kell csinálni.

Igen, az előző házasságomból az anyósomnak a testvére lakik ott, nagy család, barátok vagyunk, és hozzájuk szoktam elmenni. A változatosság kedvéért az embert úgy hívják, hogy Kovács János. Nagyon jól érzem magamat náluk, van egy kis lakosztályom, és valóban, nyolctól délig dolgozom. Akkor adnak enni, koszt-kvartélyt kapok tőlük, nagyon hálás vagyok nekik, és utána még sétálok egyet, alszom egy kicsit, olvasok, és négytől nyolcig még négy óra. És akkor tudok termelni. Mert ugye az az ördögi a prózáírásban, hogy van egy mennyiség. Vannak, akik cinikusan mondják,

hogya a feladat egyik része az, hogy a két borítót minél távolabb helyezd el egymástól. Valamekkora mennyiséget ki kell termelni akkor is, hogyha egy ceruzavastagságot termelek. Erre ott, azok a visegrádi hetek jók.

Irodalomtörténésznek lenni se könnyű, meg kritikusnak lenni se könnyű, de mindezek mellett, egyetemi tanítás mellett még regényeket is írni, ez elképzelhetetlen így kívülről. Mi mindenről mondasz le, hogy alakítottad át az életedet az utóbbi években? Minek a kárára megy?

Tulajdonképpen a tudománynak a kárára megy. Szerintem kritikát eleve ilyen trottyoknak már nem kell írni. Ötvenöt éves vagyok, már nem értek meg mindent. Már úgy, hogy az újak mást olvasnak, más a zenéjük, itt van Bartók Imre, a *Jerikó épül*, ott már nem értem a tapasztalatot, amiből származik. Az irodalomtudományt, az irodalomtörténet-írást meg kicsit eluntam. Mindig azt veszed észre a könyvben, amire az értelmező nyelved megtanított. Az fölkínál egy szót, fogalmat, jelenséget, és akkor azt minduntalan észreveszed. A következő könyvben is azt veszed észre; ezt megtanítod a gyerekeknek, de valahogy ez unalmas. Nem erre szerződtem. Most úgy élek, hogy van a Tanulmányi és Információs Központ a bölcsészkar mellett Szegeden, egy jó nagy könyvtár, ott vannak kutatószobák és a 2006-os kutatószoba az enyém, oda bemegyek, reggel 8 órára – nem tudom magam megelőzni, mert 8 előtt nincs nyitva a könyvtár. Ott szoktam dolgozni, vagy tanítok az egyetemen, de nincs sok órám már. Szilágyi Zsófi, a tanszékvezetőnk észrevette ezt a dolgot, vagy lehet, hogy mondtam neki, és akkor most elsősorban a kreatív írás irányítása a feladatom.

Akkor a regényírókat tisztelik, és hagyják, hogy csinálja, ami közel áll hozzá?

A sznobéria az jó! Segíti az életemet a sznobéria. Hogy minduntalan dedikálnom kell, de csak azért, mert örülnek neki, hogy látnak egy írókat közelről, miközben az egész nyomorult életünket az írókra pazaroljuk. És akkor hozza a könyvét, hogy írjam alá, mondjuk a tanulmányi osztály vezetője, aki egy nő. Egy nagyon kedves nő. És hozza, hogy írjam alá. Vagy a Kothencz nevű tanulmányi osztály-vezető adminisztratívja, aki, aki szintén hozza. És akkor ez nekem jó. Örülök is neki.

A Balassi-utódok regénye megszületik majd?

Az utolsó tudományos művem 1594 és 1632-vel foglalkozott, és akkor, ott jöttem rá, hogy abban nincs benne semmi, csak amit én beletettem. A szépirodalom meg nem ilyen természetű. Jóval több dolog van benne. Valahogy ebbe az irányba mozdultam el.

Mikor várhatjuk a következő könyvet? Szoktál te részleteket publikálni? Nem nagyon szoktál. Mikor már kész van, akkor valamit?

Hát, néha adok ennek-annak, de nem, valóban nem szoktam. De most a *Luther kutyáival*, ennek a menedzselésével vagyok elfoglalva, mert erről úgy gondolom, hogy ezt megcsináltam. Nem az, hogy nagyon faszagányos lenne, ahogy Balázs Mihály nevű régi magyaros kollégám szokta mondani, faszagányos lenne, de meg van csinálva. És kíváncsi vagyok, hogy a többi ember mit mond.

Hogy lehet erről kérdezni és beszélgetni? Annyira személyes az egész, miközben persze regény, hogy én nem bántam, mikor azt mondták, hogy Az amíg másokkal voltunkról kell beszélgetnünk.

Nem bántad?

Nem bántam. Nem bántam, hogy nem a Luther kutyáiról kell beszélgetnünk.

Hát nem tudom. Nem tudom. Holnap Egerbe megyek, véletlenül úgy alakult, hogy van a Molnár Feri nevű ember, akinek a lakásán van egy beszélgetősarok, hát meglátjuk, hogy miket kérdez. Ez mindenkit érdekel. Mindenkinek eszébe jut valami hasonló eset, hogy hú, de beteg volt az apám, mielőtt meghalt. Hát mondom, persze bazd meg, hát majd egészségesen fog meghalni. Tényleg, ennek van egy ilyen rossz része. Egy ilyen fenyegető része, amikor ennyire magukra értik, de hát én ezt az őszinteséget nagyon komolyan gondoltam, lehet, hogy túl is lett húzva, de hát ezt csak másokkal tudom megbeszélni.

Ettől nehéz, mert hogyha elkezdek okoskodni a könyvről, írni se szívesen írnék róla...

Köszí szépen.

Mert erről hogyan tudálékoskodjon az ember? A Babits-regényről meg lehet írni, hogy akkor hogy volt Babits, meg milyen a regény szerkezete, de a Luther kutyáinál hogyha nagyon okos vagy, akkor nem a

lényegről beszélés... De mi a lényeg? Tehát itt nem kerülhető meg a saját személyes tapasztalatokkal való küzdés. Ezekről viszont még egyszer beszélgetni a szerzőt, mikor már megírtad...

Nehéz, nehéz így. Most pillanatnyilag az a vége, hogy a hónap végén lesz egy pszichiátriai konferencia Szegeden, és oda elhívtak minket, engem meg az orvost, aki megműtötte az agyamat. És két pszichiáter fog vallatni mindkettőnket ugyanarról az élményről. Tehát ez a vége. Ez az alja az egésznek. Amikor jönnek a lélek orvosai, és kifaggatnak mindkettőnket, mert ez az ember, akit már korábbról ismerek, amikor bekerültem a kórházba, leült az ágyam szélére és azt mondta, hogy – csúnyábban beszélt, ahogy itt csúnya szavakkal is megírtam – ha elrontja, akkor nem fogom megismerni, mire legközelebb találkozunk. És azért ez megüti az embert. De nem fogom elrontani, csak ha elrontom, akkor nem fogjuk megismerni egymást többet. Ilyesmikről szoktam beszélgetni, meg nyilván arról az eltérésről, ami az őszinteség ellenére a valóság meg a nyelvi ábrázolás között van. Tehát hogy ez nem ugyanaz. Akármennyire pontos akarsz lenni, a nyelv az leválik.

És akkor meg kellett beszélni az emberekkel, kit írhatasz bele, kit nem írhatasz bele? Kivel beszélted meg? Kivel nem beszélted meg?

Egyáltalán senkivel.

Senkivel?

Senkivel nem beszéltem meg, jelenlegi feleségem csúnyán megrótt bizonyos dolgokért, az előző is megrótt bizonyos dolgokért, de hát azt mondtam, most megírom, ahogy én ezt gondolom, és utána elolvashatják először. A jelenlegi feleségemnek föl is olvastam a kéziratot. És az első feleségem is olvasta a kéziratot, és mondtam, hogy majd ha nem tetszik, akkor megváltoztatom. De nem változtattam meg.

De nem tetszett.

Nem, nekem úgy tetszett, ahogy le volt írva. És akkor ebből lettek konfliktusok, de hát ez ilyen. Nem baj. Megbocsátottak.

Vojnics-Rogics Réka

A „Gyermekszoba” rejtelsei

A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata (1893–1900)

A 19. század gyermekirodalmi viszonyairól

A gyermekirodalom kibontakozása és a mesefogalom átalakulása

Már Kármán József rövid életű, ám irodalomtörténeti szempontból nagy jelentőségű irodalmi folyóirata, az *Uránia* mindhárom megjelent száma is közölt meséket.¹ A 19. század folyamán azonban a műfaj nagymértékben átalakult: a fabulák mellett egyre fontosabbak lettek a varázsmesék és a novellamesék. A 19. század elején még csak körvonalazódott a mese műfaja:

a mese szóval jelölték továbbra is a rejtvényeket, találósokat, vagy (már kevésbé) a mítoszokat, leginkább és leghatározottabban pedig az átvitt értelmű, didaktikus elbeszéléseket (fabulákat), valamint (legtöbbször pejoratív konnotációval) a racionalitásnak ellentmondó ismereteket és szövegeket – s ez utóbbiaknak képezték részét azok a szóbeliségben hagyományozódó szövegek is, amelyek a folklorisztika tündérmese és/ vagy hiedelemmonda kategóriájával azonosíthatóak.²

1 Vö. HERCZEG-SZÉP Szilvia, *Az Uránia meséi = Nyugvó energia. Az Alföld Stúdió antológiája*, szerk. FODOR Péter, LAPIS József, Debrecen, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2018, 40–51.

2 GULYÁS Judit, *A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között. A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján = Tanulmányok a 19. századi magyar folklórról*, szerk. Uó, Bp., ELTE BTK Folklore Tanszék, 2008, 171; Jókai Mór 1856-ban kiadott *A magyar nép adomái* című népmeséket is tartalmazó művéhez a *Vasárnapi Újság* egyik szerkesztője írt recenziót. „A névtelen ismertető külön is felhívja a figyelmet recenziójában a népmesékre, azokat ugyan nem népmeséknek, hanem a kor szokásától nem idegen módon népmondáknak nevezve.” DOMOKOS Mariann, *Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatás történetében = Jókai & Jókai. Tanulmányok. A 2012. május 4–5-én, Balatonfüreden tartott konferencia előadásainak szerkesztett változata*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2013, 117–134, http://real.mtak.hu/10428/1/Domokos%20J%C3%B3kai_pdfa.pdf, 8.

A mesék a célközönség szempontjából is változáson mentek keresztül: az érzékenység irodalmában és a kora romantikában a mese a felnőttek műfaja,³ a 19. század utolsó harmadától azonban már a gyermekirodalom részét alkották. Az 1850-es évektől jelentek meg mesegyűjtemények,⁴ de ezeket nem szabták a gyermekközönség igényeire. A századvégi magyar mesegyűjtések már a gyermekközönséghez szóltak, ugyanis nem az eredeti mesék, hanem erősen cenzúrázott változatuk jelent meg.

A kifejezetten gyermekek számára átdolgozott népmesék Benedek Elek munkásságának köszönhetően terjedtek el.

A millennium ünnepére jelent meg Benedek Elek *Magyar mese és mondavilág* c. műve, melyben a szerkesztő feldolgozta az addig hozzáférhető valamennyi magyar népmese- és mondagyűjteményt a paraszti olvasók és az iskolás gyerekek számára. Benedek Elek meséi ponyván, iskoláskönyvekben és kalendáriumokban is megjelentek.⁵

A magyar gyermekirodalom kibontakozásáról az 1840-es évektől beszélhetünk Bezerédj Amália *Flóri könyve* című munkája kapcsán. Ez a mű tekinthető az első jól sikerült magyar nyelvű gyermekkönyvnek, népszerűségét bizonyítja, hogy több mint tizenhat kiadást ért meg.⁶ Tehát a század első felében is akadtak magyar nyelvű gyermekirodalmi könyvek, ám azok jórészt alacsony színvonalat képviseltek,⁷ és a kiadók is inkább német vagy francia fordításokat jelentettek meg.⁸

A könyvkiadók a magyar ifjúsági irodalom hézagait az 1880-as évekig a külföldi ifjúsági iratok fordításaival töltötték ki. Minden magyar szerző könyvére legalább húsz-harminc idegen író esett. A gyermekek Andersen, Cooper, Grimm, Hoffmann Ferenc, Höcker Oszkár, Schmid Kristóf, Verne Gyula

- 3 A meséket egészen a 19. század második feléig felnőtteknek írták. (A népmesegyűjtemények mellett a legtöbb műmese célközönségét is felnőttek képezték.) Vö. PETŐFI Sándor, *János vitéz*, Pest, Vahot, 1845; FÁY András *eredeti meséi és aphorizmái*, Bécs, Pichler, 1820.
- 4 Vö. ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák I–III*, Pest, Kiszfaludy, 1846; KRIZA János, *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*, Kolozsvár, Stein, 1863; ARANY László, *Eredeti népmesék*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1862.
- 5 ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajzi lexikon, III*, Bp., Akadémiai, 1980, 741.
- 6 Vö. Heckenast (1840); Heckenast (1841); Heckenast (1845); Heckenast (1846); Landerer – Heckenast (1853); Heckenast (1856); Landerer – Heckenast (1859); Landerer – Heckenast (1864); Heckenast (1871); Franklin (1872); Franklin (1900); Franklin (1909); Franklin (1927); Heckenast (1986); OPKM (1987); Móra (1990) Bezerédj Amália, az első falusi kisdédóvót alapító családanya Flóri nevű lányának írta a könyvet, halála után férje adta ki 1839-ben. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái I*, Bp., MTA, 1891, 1037.
- 7 Vö. DÖBRENTÉI Gábor, *Pali és Minka olvasni tanul*, Pest, Wigand Ottó, 1829; Uő, *A Kis Gyula könyve*, Pest, Wigand Ottó, 1829.
- 8 Hermann Zoltán a magyar gyerekirodalom történetének lehetséges szempontjait áttekintő tanulmányának egyik fontos tézise is éppen erre vonatkozik a könyvkultúra összefüggésében: „A harmadik tézis – ami közelebb visz a magyar gyerekirodalom történeti kontextusainak vizsgálatához – egy újabb, az akadémiai magyar irodalomtörténetek által is figyelmen kívül, illetve a súlyához képest nem elég körültekintéssel vizsgált tényhez kapcsolódik: (3.) a magyar nyelvű szépirodalom, és benne a gyerekirodalom is, a 18. század kezdetétől egészen az 1920-as évekig egy nagyobb könyvkultúrának, a németnek volt az »alrendszere«.” HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyermekirodalom történetéhez = Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikolett, Bp., FISZ, 2017, 19.

munkáin nőttek fel; az Ezeregy Éjszakát, Robinzont, Münchhausent, Gulliver utazásait, Tamás Bátya Kunyhóját olvasták. Az ifjúsági irodalom pangásának jórészt a németszellemű fővárosi könyvkiadók voltak az okai; ezek csak kényszerűségből fanyalodtak egy-egy eredeti magyar ifjúsági irat kiadására: ilyenkor olcsó bérért megfogadtak egy kezdő író, megbízták valamelyik kelendőbb német munka magyarosításával vagy hozattak néhány olcsó külföldi metszetet s a szöveg megszerkesztésére fölkeríttek egy ügyesebb hírlapírót. A híresebb külföldi meséskönyvek többnyire csak elrontott magyar kivonatokban kerültek forgalomba.⁹

Havas István tanító és költő 1923-ban a VIII. Egyetemes Tanítógyűlésen tartott előadásában roszszálló véleményét fejezte ki a 19. századi gyermekköltők írásaival kapcsolatban: „Az egykorú elemi iskolai olvasókönyvek lapjait javarészt ezek a vértelen, költőietlen versikék töltik meg.”¹⁰

Az 1850-es évektől jellemző szövegtípussá vált a didaktikus elbeszélés.¹¹ A magyar oktatómeze-irodalom gyökerei a 18. század második felére nyúlnak vissza.¹² Ezek a mesék kifejezetten nőknek szóltak. Az erkölcsi tanmesék manipulatív szándékra vezethetők vissza: hogy vágyat keltsenek az olvasókban a korszak ideális nőeszményének elérése iránt. A romantika korának meséiben a nők szelíd szépségű, vallásos és erkölcsös lényekként realizálódtak.¹³ Egy évszázaddal később az általam vizsgált *Pesti Napló* már lényeges eltérést mutatott az *Urániához* képest. Kármán József folyóirata az irodalmi nyilvánosságnak íródott, míg a *Pesti Napló* mint tömegmédiium mindenkit igyekezett megszólítani.¹⁴ A *Pesti Napló* a felnőtt nyilvánosságnak íródott tárcaregények irodalmán túl 1893-tól gyerekeknek szóló olvasmányokról is gondoskodott, amelyek többsége népmese és didaktikus mese volt. Ezért 1893 a magyar gyermekirodalom integrációjának fontos állomása, hiszen azáltal, hogy a *Pesti Napló* elindította gyermekirodalmi rovatát, az olvasók megismerkedhettek a gyermekirodalmi szövegekkel életkoruktól, nemi hovatartozásuktól, társadalmi és vagyoni helyzetüktől függetlenül.

A gyermeklapok kialakulása

Ahhoz azonban, hogy kifejezetten gyermekek számára íródott irodalom létrejöhessen a 19. században, hosszú távú és nagy horderejű társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági változásoknak kellett bekövetkezniük Magyarországon. A romantika korszakát a múlt felé fordulás és a nemzeti, illetve népi kultúra felértékelődése egyszerre jellemzi:

9 PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete VII. A magyar irodalom a XX. század utolsó harmadában*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1934, 810.

10 HAVAS István, *Ifjúsági irodalmunk*, Országos Polgáriskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1925/1–2, 72–73.

11 GULYÁS Judit, *Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita = A népköltészet terített asztalánál*, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., MTA, 2011, 42.

12 HERCZEG-SZÉP, i. m., 51.

13 Uo. 50.

14 A *Pesti Napló* már megfelelt Luhmann tömegmédiá-fogalmának. Vö. Niklas LUHMANN, *A tömegmédiá valósága*, ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 2008.

a nemzeti tematikát megjelenítő olvasmányok, köztük a gyerekkönyves és gyerekirodalmi olvasmányokká transzponált magyar folklór (mesék, mondák), a magyarok történetével foglalkozó ismeretterjesztő irodalom határozott jelenléte azt a képzetet keltheti, hogy a magyar gyerekkönyv-kultúra alapvetően a *nemzeti* ideológiát igyekezett megszólaltatni.¹⁵

A folklorisztika hatására megkezdődött a nemzeti jegyek és hagyományok irodalmi integrációja, például anekdota-, népmese- és népdalgyűjtések jelentek meg. Benedek Elek 1885-ben,¹⁶ Jókai Mór 1892-ben¹⁷ adott ki egy-egy mesegyűjteményt.

A gyermekirodalmi lapok megjelenését az alfabetizáció széleskörű elterjedése és ennek nyomán a kulturális gyakorlatok gyökeres átalakulása tette lehetővé,¹⁸ amely az iskolarendszer és a tömegoktatás megszervezésével kezdődhetett el. „Az olvasás, az írás és az irodalom oktatása alapozta meg azokat a stratégiákat, amelyek a modern irodalom előállítását és fogyasztását lehetővé tették. A modern irodalmi tudat megalapozása ezért elválaszthatatlan a modern tömegoktatás történetétől.”¹⁹ 1868-ban a tanköteles gyerekeknek csak a 48 százaléka járt iskolába,²⁰ a kiegyezés azonban megteremtette a polgári fejlődés alapjait, és kedvezően hatott a magyar iskolaügyre. Eötvös 1868-as közoktatási törvénye²¹ többek között bevezette az általános iskolakötelezettséget: ingyenessé tette az oktatást a népiskolákban, bővítette az iskolarendszert és emelte a tanítóképzés színvonalát.²² A törvénynek köszönhetően évtizedenként 8–10 százalékkal nőtt az írni-olvasni tudók száma.²³ Az iskolarendszer bővítése és modernizációja az állami iskolák struktúrájában is megfigyelhető. „Az állami iskolák térnyerését jelzi az is, hogy míg 1869/70-ben csupán négy volt belőlük, 1918-ban már 3791 működött.”²⁴ Az elemi iskolák építése mellett törvény született középiskolák,²⁵ illetve óvodák²⁶ létrehozásáról is. A kezdeti nehézségek ellenére lassú, de biztos fejlődés jellemezte a magyar oktatást: 1890-ben a hét éven felüli lakosság 62 százaléka tudott írni-olvasni, 1920-ban már 87 százaléka.²⁷

15 HERMANN, i. m., 20.

16 BENEDEK Elek, *Székely Tündérország. Székely népmesék és balladák*, Bp., Pallas, 1885.

17 JÓKAI Mór *Mesekönyve számos képpel*, Bp., Révai, 1892. Vö. DOMOKOS, i. m., 8, 12.

18 Az európai alfabetizációs folyamatokhoz vö. Friedrich A. KITTLER, *The Mother's Mouth = Uő, Discourse Networks 1800/1900*, California, Stanford University Press, 1990, 25–69.

19 BALOGH Gergő, *Gondolkodás és beszéd, írás és olvasás kultúrtechnikái a magyar népiskolai oktatásban, 1869–1925*, Irodalomtörténet, 2017/2, 252.

20 Vö. PUKÁNSZKY Béla, NÉMETH András, *Neveléstörténet*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 419.

21 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.

22 Vö. FELKAI László, *A népiskolai törvény és végrehajtása*, Magyar Pedagógia, 1969/1–2, 151–163.

23 Vö. T. KISS Tamás, *A dualizmuskori Magyarország kultúr/politikai problémája: az analfabétizmus*, Szín, 2012/2, 25–26.

24 PUKÁNSZKY, NÉMETH, i. m., 423.

25 1883. évi XXX. törvénycikk.

26 1891. évi XV. törvénycikk.

27 PUKÁNSZKY, NÉMETH, i. m., 419.

A tömegoktatás bevezetése és a printmédiák népszerűsége közötti szoros összefüggésre Balogh Gergő is utal: „A magyar folyóirat-kultúra virágzásnak indulása, a rohamosan növekvő példányszámok, valamint az írói szakmának mint szakmának a 19. században társadalmilag egyre elfogadottabbá váló jellege nem független az alfabetizációs folyamatoktól.”²⁸ Emellett a tömegmédiák és könyvek összekapcsolódó hálózata is szerepet játszott abban, hogy az írni-olvasni tudó és megfelelő anyagi forrásokkal rendelkező, de szisztematikusan nem képzett potenciális olvasó a lapok hirdetésein keresztül eljutva a könyvekhez, az önművelés útját választhassa.²⁹ Az írni-olvasni tudás terjedésével ugyanis már nemcsak a magas műveltségű elit juthatott sajtótermékekhez, hanem a társadalom addig a művelődésből kizárt szélesebb rétegei is: nők, gyerekek, szegények. A kereslet növekedésével a választék is rohamosan gyarapodott: míg 1867-ben 80 hírlapból lehetett választani, addig 1890-ben már 636 lapot számolt a piac.³⁰ Budapesten újságpaloták, szerkesztőségi épületek és nyomdák épültek meg, köszönhetően a bankok finanszírozásának.³¹

A kiegyezés utáni gazdasági konjunktúrájának³² köszönhetően egyre szélesedett a társadalom viszonylagos jólétben élő középrétege,³³ akik vásárlóképes keresletet jelentettek a kulturális cikkekre nézve. Ez az olvasóközönség iskolázottságánál és érdeklődésénél fogva igényt tartott egyfajta általános műveltségre, másrészt rendelkezett az újságvásárláshoz szükséges anyagi háttérrel. A gyermekirodalmi lapok létrejöttére kedvezően hatott egy másik piaci tényező is: az olcsó, tömegek számára hozzáférhető printmédiák elterjedése. Az újságfogyasztás már nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is jellemző lett.³⁴ A *Szarvas és Vidéke* című hetilap egyik publicistája például a következőket írta a sajtótermékek divatjával kapcsolatban: „A tizenkilencedik század végének embere már nem is tartja kényelmesnek otthonát, ha nincs meg benne a nagyvilágnak mindennapi kivonata: az újság.”³⁵

A sajtó fellendülése nemcsak lapok százainak keletkezését eredményezte, hanem a célközönség igényeihez való alkalmazkodást is. „A változás egyik újdonsága, hogy a 19. és 20. század fordulójától az olvasó már válogathat a kínálatból. Az induló új lapok programcikkeiben megkezdődik az olvasó és az utca felmagasztalása. Az újság versenybe száll az olvasóért. Az újság nem írhat mást, csak azt,

28 BALOGH, i. m., 255.

29 HANSÁGI Ágnes, *A magyar Bouvard és Pécuchet. Egy ember, aki mindent tud? = „... író leszek, semmi más...” Irodalmi élet, irodalmiság és öntüköröző eljárások a Jókai-szövegekben*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015, 214–215.

30 BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, Bp., Corvina, 2008, 90.

31 BALOGH János Mátyás, *Napilapok és pénzintézetek kapcsolata a dualizmus korában*, Médiakutató, 2007/2.

32 Vö. BEREND T. Iván, BÁNKI György, *Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon 1867–1914*, Történelmi szemle, 1966/1; SÖTÉR István, *A gazdasági élet főbb vonásai = Uő, A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig, IV*, Bp., Akadémiai, 1965.

33 HANÁK Péter, *Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában*, Történelmi Szemle, 1997/2.

34 SZÉCHENYI Ágnes, *A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete. Adósságlista és javaslat*, Magyar Tudomány, 2004/10.

35 [n. n.], *Az otthon és a nagyvilág*, Szarvas és Vidéke, 1894. április 1., 3, http://epa.oszk.hu/01900/01970/00188/pdf/EPA01970_szarvas_es_videke_1894_013.pdf

amit a közönség gondol.”³⁶ A 19. század második felétől a vásárlóközönség változatosabb összetételt mutatott a korábbi piaci helyzethez képest. Ennek oka abban keresendő, hogy egyrészt a korszak oktatási és gazdasági struktúrája kedvezően hatott a kulturalizációs folyamatokra, másrészt az olcsó sajtótermékek megvételét a szegényebb társadalmi csoportokból kikerülők is megengedhették maguknak. Ez az új fogyasztóréteg más típusú tartalmakra is igényt tartott, ami hatással volt a printmédiák alakulására. A sajtópia tagoltabbá válásával munkamegosztás alakult ki az újságok között, a lapok különböző funkciókat tölthettek be, és más-más olvasóközönséget céloztak meg.³⁷ A korábbi színvonalas lapok mellett egyszerűen értelmezhető, magas műveltséget nem igénylő újságtípusok jelentek meg azoknak, akik a politikai lapok mellett vagy helyett olvasmányosabb sajtótermékekre vágytak, amely az egész családot szórakoztatja. „A közönség lektúrt akart.”³⁸ Minden újság számára létfontosságú volt a célközönség kívánalmainak figyelembe vétele, ugyanis az öncélú újságcsinálás a megszűnés veszélyével fenyegetett. A gyermekek igényeihez alkalmazkodva a 19. század második felétől többféle gyermeklapot is piacra dobtak.³⁹

A gyermekirodalmi lapok kialakulásához a gyermekszemlélet átalakulására is szükség volt. Már a 18. században megkezdődött az a folyamat, amely ténylegesen a 19. században teljesedett ki: a gyermekvilág kialakulása.⁴⁰ A korszak a különváló életterek által éles határt húzott gyermeki és felnőtt lét között. „A gyermeknek önálló világa van, sajátos szemléletmóddal, nézőpontokkal, problémákkal, értékekkel és tapasztalatszerzési formákkal.”⁴¹ A gyermekvilág valóban kialakult, hiszen külön ipar jött létre például gyermekjátékok és gyermekbútorok forgalmazására, illetve különvált a szülők hálószobája és a gyermekszoba.⁴² A gyermekvilág felismerésével azonban nem mindig járt együtt a gyermeki lélek megértése. Erre utalnak mindazok a követelmények, amelyeket a létrejövő gyermeklapok támasztottak „olvasóikkal” szemben. Az elvárás az volt, hogy *felnőttként* viselkedjenek. A társadalomba való beilleszkedés, a hasznos állampolgárrá válás, illetve a haza iránti szeretet álltak a követelmények központjában.

A gyerekekbe való érzelmi és anyagi „befektetés” tárgya abban a korban még nem elsősorban a gyerekek, mint önértékekkel rendelkező egyéniség volt, hanem a társadalmi elvárás, a szerepeknek való megfelelés igénye. A gyermek ugyanis nemcsak a családhoz tartozott, hanem tágabb közösségekhez

36 SZÉCHENYI, i. m.

37 Vö. BUZINKAY Géza, *Bulvárlapok a pesti utcán*, Bp., Negyed, 1997/2–3, 16–17.

Norbert Bachleitner mutatott rá, hogy az 1850-es évtizedben a pesti lapok kínálatából még hiányoztak a népszerű és olcsó termékek, vö. Norbert BACHLEITNER, *Politik und Unterhaltung. Literatur in der Wiener und Pester Tagespresse des Jahres 1855 = Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn. Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*, hg. Norbert BACHLEITNER, Andrea SEIDLER, Wien, LIT Verlag, 2007, 138.

38 KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*, Bp., Akadémiai, 1985, 511.

39 PINTÉR, i. m., 808–812.

40 Az európai gyermektörténethez vö. Andrew O'MALLEY, *The Making of the Modern Child. Children's Literature and Childhood in the Late Eighteenth Century*, New York, Taylor and Francis, 2003.

41 NÉMETH András, *A reformpedagógia múltja és jelene*, Bp., Tankönyvkiadó, 1996, 16.

42 FÓNAGY Zoltán, *A polgár otthona a boldog békeidőkben: ideál és valóság*, https://mindennapoktortenete.blog.hu/2015/02/08/polgari_otthon

is, mint például a nemzet. Úgy tekintettek rá, mint a jövő polgárára, katonájára, akinek kötelességei lesznek nemzetével szemben. Egyre többen kíséreltek meg beavatkozni a családok életébe – főleg ha a családban nagy volt a szegénység –, miközben a gyerek érdekét hangoztatták. Politikusok, filantróp gondolkodású népnevelők, orvosok akarták a gyermekeket megóvni, nevelni és fegyelemre szoktatni...⁴³

Ténylegesen csak a század második felében kezdtek el foglalkozni az anyanyelvi gyermekirodalom ügyével,⁴⁴ állami feladattá Benedek Elek képviselőházi felszólalásának nyomán vált.⁴⁵ A magyar újságírás a gondolatok kiművelésére és eszmék elterjesztésére szolgáló platformként működött a 19. század során.⁴⁶ A gyermekirodalmi lapok is követték ezt a hagyományt, igyekeztek minél népszerűbb pedagógiai programmal előállni. Szilágyi Ferenc, a *Magyar Gyermekbarát* szerkesztője *A magyar gyermek szereti hazáját* című cikkében a nyelvápolást és hazaszeretetre nevelést tűzte ki célul.⁴⁷ A korszak írói és költői előszeretettel választották témául a régi korok hősi csatáit. A *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatában is gyakran közöltek történeti fikciós elbeszéléseket, például a forradalom- és szabadságharcról: „Mesét mondtam már nektek nem egyszer erről a helyről, kicsiny olvasóim, és amit ma elmondtam, az is úgy hangzik, mintha mese volna. Pedig nem az. Inkább egy verssor abból a csodálatos hőskölteményből, aminek a neve: 1848.”⁴⁸ A gyermekirodalmi lapok kivették részüket a felnövekvő generáció ideológiai, érzelmi neveléséből, az olvasókönyvek versei és meséi pedig alkalmazott irodalomként működtek, a szövegeket a nevelés-ismeretterjesztés céljainak rendelték alá.⁴⁹ A gyermekirodalmi lapok elterjedése a biedermeier és a 19. század során bekövetkezett változások együttes következménye. Míg a gazdasági fellendülés megteremtette a polgárosodás alapjait, a tömegoktatás bevezetése a kultúra iránti igényt – például a sajtótermékek fogyasztását – növelte. Ahhoz pedig, hogy a társadalom és maguk a lapkiadók olvasóközönségként tekintsenek a gyerekekre, szükség volt a gyermekkép átalakulására is.

A gyermeklap-kutatás helyzete

A 19. századi magyar gyermekirodalmi hetilapokról mindmáig keveset tudunk, a tömegmédiában megjelenő gyerekirodalmi szövegekről még kevesebbet. Széchenyi Ágnes mutatott rá, hogy a

43 PUKÁNSZKY Béla, *A változások kora: a 19. század* = Uő, *A gyermekkor története*, Bp., Műszaki, 2001.

44 Benedek Elek oktatásügygel kapcsolatos vélekedéséről vö. BENEDEK Elek, *Képviselőházi beszéd*, 1888. február 9. = BALOGH Edgár, *Halljátok, emberek? Politikai írások és irodalmi bírálatok*, Bukarest, Állami és Művészeti Kiadó, 1957, 71–78.

45 HERMANN, i. m., 20.

46 SZÉCHENYI, i. m.

47 SZILÁGYI Ferenc, *A magyar gyermek szereti hazáját*, Magyar Gyermekbarát, 1844. január 1. Vö. JÁKI László, *Az OPKM 1868 előtti ifjúsági folyóiratairól*, Könyv és Nevelés, 2007/2, <http://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-nevelés/az-opkm-1868-elotti-ifjusagi-folyoiratairol>

48 [n. n.], *A földvári szittyák* (Gyermektörténet a 48-as harcokból), Pesti Napló, 1898. március 6., 19–21.

49 Vö. HAVAS István, *A magyar ifjúsági irodalomról* = Uő, *Akikkel találkoztam*, Bp., Új Idők Irodalmi Intézet, 1944.

magyar sajtó történetét tudományos szinten csak 1892-ig dolgozták fel.⁵⁰ „A módszeres magyar sajtótörténeti kutatások éppen azon a ponton szakadtak meg, amikor a maihoz sok szempontból nagyon hasonlatos modern újságírás kialakult: a 19. század végén.”⁵¹ Ennek oka Széchenyi szerint a periodikák nagy mennyisége, hiszen feldolgozásukhoz nem kevés pénzre és időre lett volna szükség. Mivel a 19. század végi sajtóéletben olyan folyamatok zajlottak, amelyek az újságok minőségi és mennyiségi robbanásával jártak együtt, a kiadványokat még a kortársak is nehezen tudták számontartani.⁵² 1896-ban még 384 periodikát adtak ki, melynek száma negyedszázad elteltével megnégyszereződött.⁵³ Az 1890-es évek gyermekirodalma tehát kétszeresen is elhanyagolt terület, mivel sem megfelelő sajtótörténeti, sem gyermekirodalmi alap kutatásokra nem támaszkodhatunk a 19. század utolsó évtizedét illetően: *A magyar sajtó története* például mindössze két oldalt szentelt a gyermeklapok leírásának.⁵⁴ A feltáratlansághoz a gyermekirodalom hátrányos megkülönböztetése is hozzájárul. Pintér Jenő utalt arra, hogy irodalomtörténetének megírásakor a gyerekirodalom presztízse alacsonyabb az esztétikai irodaloméhoz képest: „irodalomtörténeti szempontból voltaképpen [sic!] nem volna szabad különbséget tenni az ifjúság és a felnőttek irodalma közt. A jól megírt ifjúsági könyvben a felnőtt olvasó is megtalálja a maga szellemi gyönyörűségét.”⁵⁵ Pintér *Magyar irodalomtörténete* a 19. század utolsó harmadának ifjúsági irodalmáról ötoldalas leírást ad, illetve egy tizenöt oldalas névjegyzéket közöl a korszak ifjúsági irodalmának íróiról, szerkesztőiről. A későbbi magyar irodalomtörténetek még ennyit sem foglalkoztak a témával.⁵⁶ Pintér Jenő a magyar gyermekirodalom bemutatását *A regény és dráma* fejezetbe helyezi, ami azért is különös, mert itt főként gyermekirodalmi lapokról van szó, melyek sem regényt, sem drámát nem tartalmaztak.⁵⁷ A *Pesti Napló* egy hírlapstatisztikát közölt Szinnyei munkája alapján, amelyből világosan kitűnik, hogy a 19. században a gyermeklapok még nem szerepeltek önálló kategóriaként, hanem *iskolai* vagy *egyházi* lapok közé sorolták be őket.⁵⁸

A Pesti Napló gyermekirodalmi rovata

A *Pesti Napló*ban megjelenő gyermekirodalmat *A gyermekszobának* című gyermekirodalmi rovat indulásától, 1893. február 5-től 1900. december 30-ig vizsgáltam, vagyis nyolc év szövegei szolgáltak

50 Vö. KOSÁRY, NÉMETH, i. m.

51 SZÉCHENYI, i. m.

52 SZÉCHENYI, i. m.

53 Uo.

54 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 488–489.

55 PINTÉR, i. m., 808.

56 Vö. *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig (A magyar irodalom története IV.)*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965; *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig (A magyar irodalom története II.)*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007.

57 PINTÉR, i. m., 808–824.

58 Harminchét egyházi és iskolai lapot számoltak összesen 1893 elején. *Pesti Napló*, 1893. február 4., 6.

elemzésem tárgyául. A rovat eleinte önállóan, más tartalmaktól függetlenül jelent meg a napilapban, egészen 1893. szeptember 3-ig, ekkor indult meg a *Tűzhely körül* című, női olvasóknak ajánlott vasárnapi melléklet. A gyermekirodalom ide került át, és más állandó rovatokkal kapcsolódott össze, mint például „Konyha” vagy „Divat”. A gyermekrovat (majd a melléklet is) mindig hétvégén jelent meg: vasárnaponként (nyolc esetben szombaton) 1–1,5 oldalnyi terjedelemben. Munkám során 381 lapszám gyermekrovatát néztem át, amely összesen 450 szöveget tartalmazott.

Az 1890-es évek Pesti Naplója

A *Pesti Napló* 1850 márciusától 1939 októberéig jelent meg.⁵⁹ Az újság azért válhatott a magyar társadalom egyik vezető sajtóorgánumává, mert sikeresen alkalmazkodott a piac igényeihez. A tömegmédiумok kialakulását Luhmann szerint három programsáv: a hír, a reklám és a szórakoztató tartalom együttes jelenléte tette lehetővé.⁶⁰ A *Pesti Napló* indulásától kezdve közölt irodalmi szövegeket. A modern napilapok kommunikációját a 19. század találmánya, a tárca-regény alapvetően meghatározta.⁶¹ Az irodalmi vagy tárca-rovatokat már heterogén közönség olvasta: végbement az irodalmi és a politikai nyilvánosság összekapcsolódása.⁶² A napilapok a vevőkör kiterjesztésével csökkentették az árakat, és a reklámok bevételeiből pótolták az így kieső profitot.⁶³ A 19. század második felétől folyamatosan növekedett az újságolvasók és vásárlók száma; az 1890-es években a *Pesti Napló* már naponta kétszer jelent meg, 16–24 oldalnyi terjedelemben.⁶⁴ Szinte mindenki számára elérhetővé vált: a lap 1894-es előfizetési felhívásában az ország „legolcsóbb, legtartalmasabb és legszebben kiállított” napilapjaként reklámozták a szerkesztők.⁶⁵ 1893-ban éves előfizetést 14 forintért lehetett vásárolni, negyedév 4 forint 50 krajcárba, egy lapszám pedig 5 krajcárba került.

59 Vö. KOSÁRY, NÉMETH, i. m.

60 Vö. HANSÁGI Ágnes, *Tárca-regény-nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárca-regény kezdetei*, Bp., Ráció, 2014, 35.

61 Uo., 34–35. Vö. még: Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*, ford. ENDREFFY Zoltán, Bp., Gondolat, 1971, 114.

62 Uo. Az olvasóközönség bővülése nemcsak az irodalom „iparosodásához” vezetett, hanem sok esetben a kiadott művek színvonalának csökkenéséhez, és a laikus olvasók mellett a hozzá nem értő (dilettáns) tömegek kialakulásához is. A tömegmédiумok megnyitották az autodidaxis lehetőségét azáltal, hogy a napilapok és a könyvek hálózatát összekapcsolták. Tehát létrejött egy olyan kétszintű mediális hálózat, amely elérhetővé tette mindenki számára az önképzést. Vö. HANSÁGI, *A magyar Bouvard és Pécuchet*, i. m., 214–215.

„A napilapok hálózata nemcsak jóval kiterjedtebb olvasóbázist ér el az egyes könyvek előre jósolható publikumához képest, de »váratlan« és »kalkulálhatatlan« olvasókat is kitermel. Míg a könyvnek, még az ismeretterjesztőnek is, mint minden kereskedelmi terméknek, van célfogyasztója, így implicit és ideális olvasója is, körülhatárolható előismeretekkel, élethelyzettel, nemmel vagy életkorral, addig a tömegmédiумként működő napilap nagyságrendileg kiterjedtebb és ezért vegyesebb közönséget céloz meg.” Uo., 215.

63 HANSÁGI, *Tárca-regény-nyilvánosság...*, i. m., 35.

64 Reggel és délután indították az újságzállításért felelős gyorsvonatokat, hogy a napi két lapszám már aznap kapható legyen a vidéki városokban. *Pesti Napló*, 1893. január 1., 27.

65 *Pesti Napló*, 1894. január 6., 7.

A *Kis Lap* című gyermekújság vasárnaponként jelent meg, negyedéves előfizetési ára 1 forint volt.⁶⁶ Mivel a *Kis Lap* heti egyszer jelent meg, és csak a gyerekek számára nyújtott olvasmányt, a *Pesti Napló* a szintén heti egyszer megjelenő gyermekirodalmi rovatával valóban kifizetődőbb választás lehetett a vásárlóközönség számára. Az alacsony áron kínált lap ráfizetéssel küzdött, mivel az évtized végén mintegy harminc munkatársat foglalkoztatott.⁶⁷

A *Pesti Napló* ellenzékiése az 1880-as évek során fokozatosan mérséklődött, elindult a depolitizálódás útján.⁶⁸ A szerkesztők a kezdetben még aktívan politizáló újságot az 1893-as előfizetési felhívásban már politikai pártoktól független napilapként határozták meg.⁶⁹ A szerkesztőség igyekezett megfelelni a korszak elvárásainak, ennek jegyében a kommunikációs stratégia fontos elemeként igyekeztek megszólítani a nőket és a gyerekeket.⁷⁰

A gyermekirodalmi rovat indulása

A *gyermekszobának* címet viselő rovat 1893. február 5-én indult. Az olvasóközönséget váratlanul érthette ez az újítás, hiszen a *Pesti Napló* szerkesztői nem tájékoztatták olvasóikat a rovat létrehozásáról. Amellett, hogy nem előzte meg előzetes ajánló vagy hirdetés, az indulás után sem fűztek hozzá magyarázatot. A rovat elindítása Halász Ignác nevéhez fűződik, aki a korszak kiváló nyelvésze és irodalomtörténésze volt. Mesefordításainak és lappföldi mesegyűjtéseinek köszönhetően 1892-től írt a *Pesti Napló* számára meséket,⁷¹ amelyek akkora sikert arattak, hogy a szerkesztő felkérte őt egy állandó meserovat szerkesztésére.⁷² A kilencvenes évek elején mindössze öt-hat ifjúsági- vagy gyermekirodalmi hetilap volt jelen a piacon, a legtöbb a serdülő korosztálynak szólt.⁷³ Az Athenaeum kiadó előnyére fordította a gyermekirodalom elhanyagoltságát, amikor létrehozta a *Pesti Napló* olvasó- és vásárlóközönséget növelő gyermekirodalmi rovatát. A *Pesti Napló* tulajdonképpen kinevelte saját, későbbi olvasóközönségét, hiszen a napilap meséin felnövekvő generációkat a laphoz

66 Az előfizetési felhívásban olvasható. *Pesti Napló*, 1893. január 1., 27.

67 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 322. Ezt a taglétszámot érdemes összevetni az 1970-es évek újságíróinak számával. „Budapest egységesítése idején a fővárosi magyar nyelvű sajtó 65 munkatársat foglalkoztatott [összesen].” BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet*, Bp., Haza és Haladás, 1993, 66.

68 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 320–321.

69 *Pesti Napló*, 1893. január 1., 27.

70 „A *Pesti Napló* mint modern újság gondoskodik immár arról is, hogy olvasónői megtalálják benne az őket érdeklő közleményeket. Ebből a célból szeptember elseje óta »A tűzhely körül« címmel minden héten rendes négy-öt oldalas mellékletet ad, amelyben foglalkozik a nők társadalmi kérdésével, a divat újításaival, közöl konyha- recepteket, apróságokat a kézimunkáról, a kertészetről, azonkívül tájékoztatja a vidék gazdasszonyait a budapesti piac forgalmáról és áráiról. Cikkeket közöl, továbbá a gyermeknevelésről és ápolásról, tanácsokat ad illemkérdésekben és mesél a gyermekszobának.” *Pesti Napló*, 1894. január 6., 7.

71 HALÁSZ Ignác, *Jóka ördöge a finneknél és lappoknál. Melléklet*, *Pesti Napló*, 1892. december 25.; Vö. ZLINSZKY Aladár, *A gonosz asszony meséje és Arany Jóka ördöge*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1899/1, 19.

72 SZILASI Móricz, *Emlékbeszéd Halász Ignác tag fölött = Az MTA Elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XI.*, Bp., MTA, 1903, 396.

73 KOSÁRY, NÉMETH, i. m., 488–489.

„láncolta”. A szerkesztők által alkalmazott (ma is korszerűnek számító) marketingstratégia alkalmas volt arra, hogy familiáris viszonyt alakítson ki a lap és az olvasók között. „Azon leszünk, hogy szándékunkat minden irányban valóra váltsuk s hogy olvasóink családja hétről- hétre örömmel várja a Pesti Napló számára készült mellékletét. Ez talán még közelebb hozza újságunkat azok szívéhez, a kik ismeretlenül is kedves, régi, jó barátaink.”⁷⁴ A *Pesti Napló* szerkesztői az állandó gyermekrovat indulása előtt is közöltek gyermekolvasóknak szánt meséket, de ezek rendszertelenül és ritkán jelentek meg a napilap tárcarovatában.⁷⁵ A *Pesti Napló* gyerekirodalmi rovata megteremtette a szülők és gyermekeik együttlolasásának lehetőségét. Egy vidéki napilapban megjelent cikk így méltatta a *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatának érdemeit:

Nagy irodalmi és pedagógiai értéke van annak a rovatának, amely egyenesen a gyermekszobának szól, s amelyben Móka bácsinak, a nagynevű, kitűnő mesemondónak gyermekmeséi mellé gyermekjátékok leírásai, versikék és sok egyéb olyan kedves kis dolgok sorakoznak, amelyek nemcsak a gyermekvilág kedélyét nemesítik és gyarapítják, hanem bennük rejlő poézissel megkapják a felnőttek lelkét is.⁷⁶

A szerkesztők törekedtek az irodalmi szövegek aktualitására, ugyanis előfordult, hogy a mesék reflektáltak a külvilág eseményeire. A keresztény ünnepekre tematikus lapszámokkal, azon belül tematikus mesékkal készültek a szerkesztők, de egy-egy fontosabb iskolai esemény is meseírássá készíthette az írókat:

Eddig van a Mackó bácsi iskolájának a története. Most mondtam el nektek, amikor a ti vizsgáitok is közelednek. Ti, ugyebár, nyugodtan néztek a nagy nap elé? Szorgalmasok, serények voltatok: nem járhattok úgy, mint a Mackó bácsi legrosszabb tanulói? No, ne is járjatok úgy, kívánom nektek tiszta szívből!⁷⁷

A rovat szerkezeti és formai jellemzői

A rovat az általam vizsgált nyolc év alatt jelentős szerkezeti változáson ment keresztül. Indulásától *A gyermekszobának* címet viselte, 1897 áprilisától *Gyermekszoba* néven jegyezték, illetve egy ideig rovatcím nélkül közölték a gyermekirodalmi tartalmat.⁷⁸ A napilap önálló blokkjaként 1893. szeptember 3-ig működött, onnantól a *Tűzhely körül* című, nőolvasóknak szánt melléklet alá rendelték. A meseirodalom és a nőolvasók szoros kapcsolatára utal *A gyermekszoba* áthelyezése a női mellékletbe.⁷⁹ A gyermekirodalmi rovat a nőknek szánt melléklet szerves, de önálló része volt, egyenértékű helyet foglalt el a konyha, divat, kertészet, piac és egyéb női tematikájú szövegekkel.

74 Pesti Napló, 1893. szeptember 3., 17.

75 Vö. HALÁSZ Ignác, *Ineulavineula*, Pesti Napló, 1893. január 15., 20.

76 Szarvas és Vidéke, 1894. április 1., 3.

77 EDUS bácsi, *Mackó bácsi iskolája*, Pesti Napló, 1898. május 22., 20.

78 1893. február 5. – 1896. július 19.: *A gyermekszobának*, 1897. április 18.: *A gyermekszoba*, 1897. április 11. – 1898. október 2.: *Gyermekszoba*, 1898. november 20. – 1900. december 30.: *Tárcarovat*

79 KITTNER, i. m., 25–69

Végül a *gyermekszoba* is megkapja tőlünk minden héten rendes meséjét és ha ezzel a rovatunkkal mi eddig is megnyertük a gyermekvilág szimpátiáját, ezentúl még jobban igyekezni fogunk, gyermekjátékok leírásával s mindenféle aprósággal, amely a kicsinyek fantáziáját kellemesen foglalkoztatja, a leghálásabb olvasóközönség elismerését, szeretetét kiérdemelni.⁸⁰

A szerkesztő ajánlása alapján a mesék célközönségét gyerekek alkották, a nők közvetítő szerepet foglaltak el a közös meseolvasás során, tehát a gyerekirodalom a nőket mint a gyermeknevelés médiumait érintette. 1896. július 19. és 1897. február 7. között egyáltalán nem jelent meg gyerekirodalmi anyag, mivel több mint fél éven át nem talált a lap meseíróit. (A szerkesztőség nem tájékoztatta az olvasóközönséget a mesék elmaradozásának okáról.) A rovatot újraindulásától nyolc lapszám erejéig önálló egységként hozta le a lap, ugyanis átmenetileg kiemelték a *Tűzhely körül* mellékletéből. Bár a mesék a *Tűzhely körül*⁸¹ mellékletében maradtak, de 1898. október 9-től megszűnt az önálló *Gyermekszoba* rovat. Létrehoztak egy gyerekirodalmi szövegeket tartalmazó tárcarovatot a felnőtteknek szóló tárcarovaton felül, és mesék helyett mesei elemeket tartalmazó „tárcákat” közöltek. 1893-tól 1896-ig a melléklet (azon belül a rovat) egyfajta újságzáró szerepet szolgált: a lapszámok utolsó oldalait vagy a reklámok vagy a gyerekirodalmi rovat szövegei töltötték ki. A rovat újraindulásától (1897-től) azonban megváltozott a gyerekirodalmi rovat szerkezete: a *Tűzhely körül* első vagy második oldalán közölték, majd 1898 márciusától ismét a melléklet végére került. Amikor a vasárnap fontosabb ünnepre esett, a gyerekirodalmi rovatban tematikus szövegek jelentek meg,⁸² valamint rendhagyó módon két mesével kedveztek a családoknak.⁸³

A *Pesti Napló* fontos lépése volt a *Tűzhely körül* elindítása, amelyben a nőket érintő és a számukra fontos tartalmakat önálló mellékletben is megjelenítették.

Mai számunk második íve egy kis meglepetést fog szerezni a Pesti Napló olvasóinak. A fentebbi címmel [A tűzhely körül] ugyanis a jövőben hétről-hétről rendes mellékletet csatolunk lapunkhoz, s ebben főképp olyan olvasnivalót adunk, mely a családot, és ennek keretében különösen az asszonyokat és a gyermekeket érdekli. A tűzhely körül lévő kis világ érdekeit tárgyaljuk itt változatos cikkekben és rendszeres rovatokban ismertetjük meg olvasóinkkal mindazokat az újságokat, melyek a divat, a konyha, a kertészet, a piac és a háztartás egyéb belső dolgaiban a bel- és külföldön fölmerülnek. Itt adjuk közre a Móka bácsi

80 Pesti Napló, 1893. szeptember 3., 17.

81 1898. október 30-tól a *Tűzhely* címet viseli a melléklet.

82 Karácsonyi tematika: Dr. SEBESTYÉN Gyula, *Krisztus-mondák*, Pesti Napló, 1893. dec. 24., 38–39; EDUS bácsi, *Karácsony Tündérországbán*, Pesti Napló, 1897. december 25., 33–35; TÁBORI Róbert, *Mese az ibolyaszínű csillagról*, Pesti Napló, 1898. december 25., IX–XI. (mellékleten belüli számozás).

Március 15. kapcsán: EDUS bácsi, *Gyermekek a szabdságharcban*, Pesti Napló, 1898. március 13., 19–20.

Húsvéti tematikába tartozó szövegek: MÓKA bácsi, *A meghalt királykisasszony*, Pesti Napló, 1895. április 4., 26. (A mese párhuzamba állítható Krisztus halálával és feltámadásával.); ELEK apa, *A kántálók-Falusi gyermekek húsvétja*, Pesti Napló, 1897. április 18., 34; EDUS bácsi, *Mese a hóvirágról. Húsvéti ének*, Pesti Napló, 1898. április 10., 19–20.

Újév kapcsán: ZÖLDI Márton, *A hóember*, Pesti Napló 1899. január 1., 23–24.

83 1898-tól a mesetémák már nem reflektáltak az ünnepekre.

gyermekmeséit, s egyébként is szeretettel gondoskodunk a gyermekszobáról, rendes ismertetéseket adván azokról a játékokról, melyek e kedves kis világ érdeklődésére számíthatnak. A szerkesztői üzeneteknek állandó rovata lesz e mellékleten, s ebben szívesen fejtegetjük mindazokat az etikett- és társaság-béli kérdéseket, melyek általánosabb figyelemre érdemesek. Olvasóink bizonyára szívesen fogadják tőlünk ezt a csekély újítást, mely szintén csak hozzájuk való bensőségünk és szeretetünk bizonyossága.⁸⁴

Már a 19. század második felétől voltak női emancipációs törekvések Magyarországon,⁸⁵ de a magyar társadalomban a hagyományos szerepfelfogás maradt az általánosan elfogadott minta.

Adjunk leányainknak, amit adhatunk, de legyen az bármi, soha se feledjük el, hogy a legszebb, legértékesebb hozomány a kötelességérzet ama élő tudata, hogy a szigorú mindennapi rend, a háztartás iránti tisztelet: csak is mindennapi munkával tartható fenn. Neveljük a leányt, nemcsak asszonnyá, hanem házi asszonnyá is.⁸⁶

A nők legfontosabb feladata tehát a ház körüli teendők ellátása és a gyermeknevelés volt.

Azon az időn már túl vagyunk, mikor azt tartották, hogy az asszonynak elég annyi eszének lenni (bocsánat a durva példabeszédért), hogy az eső elől az eresz alá beálljon. Korunk egyik vezéreszméje [...] a nők egyenjogúsítása a férfiakkal; az első jog, amit a nők részére követelek, hogy azt a míveltséget megszerezhessék magoknak, mely őket az egyenjogúság minél nagyobb mértékére képesítse. Az első, amit követelek, hogy nőink anyák lehessenek a szó legmagasabb értelmében.⁸⁷

A melléklet bevezető szövegében is megjelenik a kinti zord világ és az otthon melegének szembeállítását, amikor a szerkesztők a „tűzhely körül lévő kis világ” szórakoztatását tűzték ki célul. Bár a „kis” jelző korlátozó és degradáló tünhet a szöveg mai olvasója számára, a *Pesti Napló* női mellékletének szerzői támogatták a nőemancipációt, és fontos társadalmi feladatként jelenítették meg.

A gyermekirodalmi rovat szerzői

– *Adatok, statisztikák, arányok*

1893. február 5-től 1900. december 30-ig összesen huszonegyen írtak a rovatba. Tíz szerző írt több alkalommal, míg tizenegy író egyetlen szöveggel jelentkezett.⁸⁸ Halász Ignác összesen 175, Tábori Róbert kilencvenhét, Benedek Elek harmincöt, Sas Ede huszonöt, Londesz Elek és Dancsházi

84 Pesti Napló, 1893. szeptember 3., 6.

85 Az 1868-as népiskolai törvény miatt előtérbe került a lányok oktatása is.

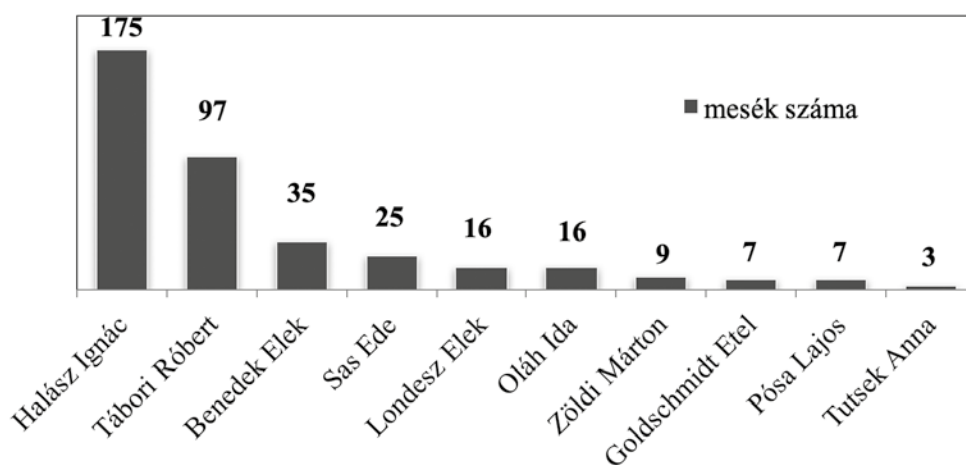
86 MERÉNYI Hajnalka, *A nő a háztartásban = A nő és hivatása II*, szerk. FÁBRI Anna, BORBÍRÓ Fanni, SZARKA Eszter, Bp., Kortárs, 2006, 70.

87 SZÁSZ Károly, *A nők a gyermekszobában = A nő és hivatása ...*, i. m., 74.

88 A szerzők nemcsak meséket írtak, hanem más tartalmakat is publikáltak (elbeszélés, tárca, óda, kisregény, tanácsadás, levél stb.).

Oláh Ida tizenhat, Zöldi Márton kilenc, Goldschmidt Etel és Pósa Lajos hét és Tutsek Anna három szöveget közölt. Míg Benedek Elek mindenki számára ismert, addig a többi szerző gyermekirodalmi tevékenységére a feledés homálya borult, hiszen csak kevesen adtak ki mesekönyvet,⁸⁹ így nem vettek részt abban a kanonizációs folyamatban, mely csak a könyvpiac termékei közül válogatott.

Az egyszer publikáló szerzők a következők: Dr. Sebestyén Gyula, Mauks Kornélia, Jóka bácsi, Telkes Simonné, Andrassy Lídia, Berta néni, Martos Ferenc, Püspöky Grácián, Pásztor Árpád, Dingha Béla és Rákosi Viktor.

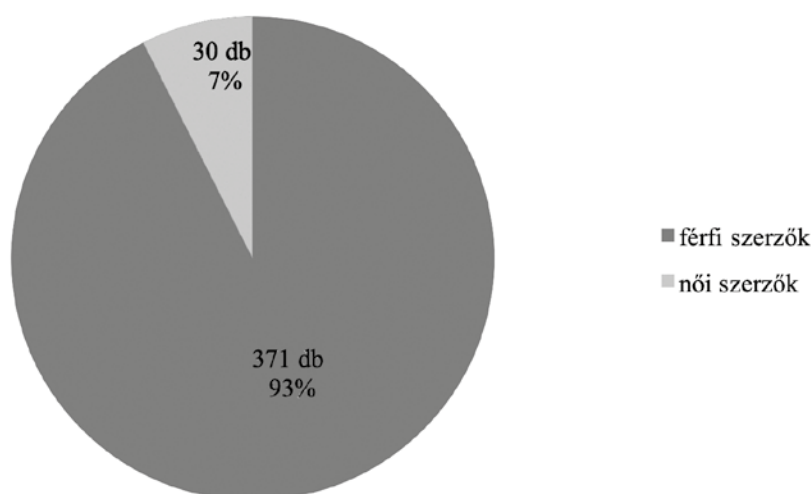
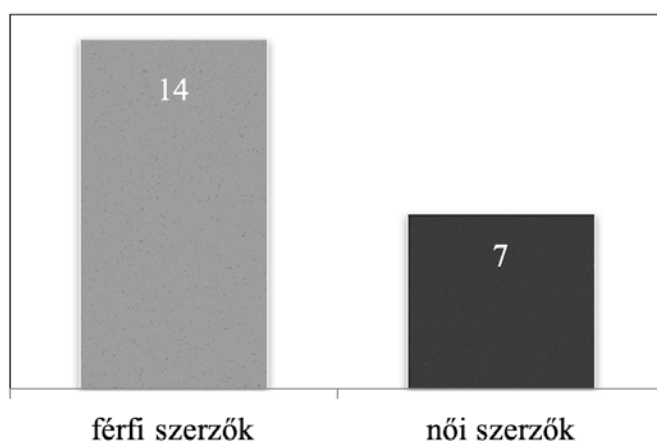

A gyermekrovat első nyolc évének történetében gyakoriak az írócserék. Jellemzően egy-két állandó szerző (Móka bácsi, Elek apa, Tábori Róbert stb.) és a mellette feltűnedező vendégalkotók (Etelka, Kornélia néni, Pósa Lajos, Lidó stb.) műveit lehetett olvasni. „Vendégalkotó” alatt azokat a szerzőket értem, akiket az újság nem sorolt az állandó munkatársai közé. Ha a szerzők névsorát kapcsolat-történeti szempontból vizsgáljuk meg, akkor kirajzolódik, hogy sokszor családi összeköttetések révén kerültek a laphoz. Például 1900-ban Tutsek Anna, a *Magyar Leányok* hetilap szerkesztője háromszor írt abba a rovatba, amelynek akkori állandó meseírója a férje, Tábori Róbert volt. A *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatának az is növelte a népszerűségét, hogy olyan ismert írók adták hozzá nevüket, mint Halász Ignác (Móka bácsi), Pósa Lajos vagy Benedek Elek.

Az általam vizsgált nyolc év alatt a 401 ismert szerzőjű gyermekirodalmi szövegből csak harmincat írt nő. A tizennégy férfi író mellett hét nőszerző nevével találkozhatunk: Goldschmidt Etel, Mauks Kornélia, Telkes Simonné, Andrassy Lídia, Dancsházi Oláh Ida, Táboriné Tutsek Anna és Berta néni. Buzinkay Géza mutatott rá arra, hogy bár a nőszerzők már a 19. század közepétől jelen vannak az irodalomban, de ténylegesen csak a századforduló után nyílik meg számukra a tömeg-média világa.⁹⁰ Vagyis a *Pesti Napló* a nőszerzők foglalkoztatása szempontjából modern napilapnak mondható, a nők aránya kifejezetten magas volt az 1890-es években.

89 Például Tutsek Anna *Cilike-történetei* sem a gyermekek, hanem a serdülő lányok számára íródtak.

90 BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters, 2016.

– Szerzői névhasználat csoportjai

Összesen nyolcszor, vagyis elvétve fordultak elő olyan esetek, amikor a tartalmat név nélkül jelentették meg. A második csoportot azok az írók képezik, akik álnévvel adták ki meséiket. Halász Ignác a gyermekrovat indulása előtt még saját néven írt meséket a *Pesti Napló*ba, míg *A gyermekszobának* rovat indulása után már *Móka bácsi* néven jelentette meg írásait. A szerzői név az irodalmi kommunikáció sajátos helyzetét is leírja: a szerző felnőtt, aki gyermekekhez beszél, vagyis már előre kijelöli célközönségét, a gyermekeket. Szintén ezt a módszert alkalmazta *Jóka bácsi* is.⁹¹ Dancsházi Oláh Ida 1893 és 1896 közötti tárcáit még leánykori néven jegyezte,⁹² utána már álnevet (*Terka néni*) vagy monogramokat (x. a., L. T.) használt.⁹³ Az *Irodalomtörténet* folyóirat G. P. monogramos

91 Az álnév Jókai Mór vezetéknévére játszik rá, valószínűleg az ő egyik meséjét közölték, hiszen az író gyermekek számára is írt. Vö. JÓKAI, *Mesekönyv.*, i. m.

92 KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 2*, Bp., Akadémiai, 1982, 107.

93 G. P., *Elhunytak* = ALSZEGHY Zsolt, *Irodalomtörténet*, 1938/1–2, 150.

szerzője 1898-ra teszi a *Lux Terka* név felvételét,⁹⁴ azonban ez már korábban megtörtént. A *Mohács és Vidéke* című lap 1896. szeptember 20-i számában található egy ajánló, mely méltatja a *Magyar Újság*, illetve a lapnál dolgozók – köztük Lux Terka – dicséretes tevékenységét.⁹⁵ Vagyis az álnév felvétele már a tárcáirói korszakában bekövetkezett, nem a meseírás készítette a névváltásra. Harmadik esetként a keresztnévüket használó írókat említem: Goldschmidt Etel *Etelka*, Andrassy Anna Lídia *Lido*⁹⁶ néven közölte meséit. Ebbe a csoportba sorolom még azt az öt író, akik keresztnévükhöz *bácsi*, *néni* vagy *apa* köznevet illesztettek: Berta néni, Kornélia néni, Edus bácsi, Elek bácsi⁹⁷ és Elek apa. Az itt felsorolt szerzők neve egyrészt generációs különbséget feltételez, másrészt utal arra a kommunikációs helyzetre, amely a rovat olvasói és írói között a mesemondás szóbeli hagyományát felidézve annak intimitását is megpróbálta szimulálni. Tizenegyen mindig a teljes nevüket használták: Rákosi Viktor, Tábori Róbert, Táboriné Tutsek Anna, Telkes Simonné, Dingha Béla, Zöldi Márton, Pásztor Árpád, Püspöky Grácián, Martos Ferenc, Dr. Sebestyén Gyula és Pósa Lajos.

– A rovat állandó szerzői

Halász Ignác mesefordításai révén került a *Pesti Napló*hoz.⁹⁸ Szilasi Móric ekképpen magyarázza népszerűsége okát: „Az igaz, hogy nem közönséges meséket írt. Eltalálta bennük az igazi czikornyátlan népies hangot, friss és zamatos a nyelvezetük, kerekded a szerkezetük. Elragadó bájjal festi bennük a magyar nép csendes, józan humorát, másrészt komolyságát, mély de nem túlzott vallásos hitét.”⁹⁹

Tábori Róbert¹⁰⁰ 1890-ben lett a *Pesti Napló* belső munkatársa. „Különösen vidám bácskai történeteivel és érdekes ifjúsági irataival vonta magára a figyelmet.”¹⁰¹ Kezdetektől részt vett *Az Én Újságom* és *Magyar Lányok* szerkesztésében.¹⁰² Tábori sokoldalú személyiség volt, széles célközönséggel, de akár gyerekeknek írt, akár felnőtteknek, mindig megnyilvánult patriotizmusa.

Tábori Róbert nemcsak l'art pour l'art forgatta az ő művészi tollát, hanem általa tanítómestere volt ezreknek és ezreknek, generációknak, akik olvasói voltak; tanítómestere a fiatalságnak, mint az ifjúsági irodalom egyik legjelesebb művelője és tanítómestere, bölcs, szívesen hallgatott tanácsadója

94 Uo.

95 [n. n.], *Egy könyvtár ingyen*, Mohács és Vidéke, 1896. szeptember 20., 4.

96 Lídia becéző alakja.

97 Londez Elek négyszer a teljes nevét is használta.

98 HALÁSZ Ignác, *Gyermekmesék. Grimm testvérek után*, Bp., Corvina, 1878; Uő, *Móka bácsi mesés könyve*, Bp., Singer és Wolfner, 1893; Uő, *Andersen válogatott meséi*, Bp., Athenaeum, 1894; Szépírói munkássága mellett foglalkozott nyelvészettel és irodalomtörténettel is. Vö. Uő, *Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok*, Bp., Akadémiai, 1881; Uő, *Kazinczy mint fordító = Magyar Nyelvőr XII*, szerk. SZARVAS Gábor, Bp., Hornyánszky, 1883.

99 SZILASI, i. m., 396.

100 Szépírói munkássága mellett tárcákat írt, és a *Pesti Napló* színházi referenseként is dolgozott. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIII*, Bp., MTA, 1909.

101 PINTÉR, i. m., 765.

102 Dr. BALLA Antal, *Uj Idők Lexikona 23–24*, Bp., Singer és Wolfner, 1942, 5735.

a felnőtteknek, akiket az ő sokoldalú munkásságában, regényeiben, tárcáiban és újságcikkeiben a jó, a szép, az erkölcsös, a hazafias erények kultuszára nevelt.¹⁰³

Benedek Elek mindig arra törekedett, hogy művei „egyként kedves olvasmánya legyen a népnek is, a művelt közönségnek is”¹⁰⁴ Meséi hatást gyakoroltak mind a középosztály, mind a szegényebb társadalmi csoportok gyermekeire, mivel műveinek olcsóbb kiadású változatai is terjedtek.¹⁰⁵ A magyar népmesék gyűjtése mellett külföldi meséket is átültetett a magyar kultúrába. Benedek Elek mesegyűjtői tevékenysége máig vitatott problémaköre a folklorisztikának. Ugyanis a folklorisztika elsődleges célja a népi kultúra kincseinek feltárása, azonban Benedek Elek szövegeinek hitelessége kapcsán felmerülhetnek ellenvetések. A szerző forráskezelése, szerkesztési módja, narrációja és stilisztikai rendszere alapján nem folklórszövegekről van szó. Mivel a saját neve alatt kiadott szövegeket korábban már napvilágot látott gyűjteményekből vette és írta át, ezért megkérdőjelezhető a szövegek hitelessége is.¹⁰⁶ Bár kortársai támadták munkáját,¹⁰⁷ Kovács Ágnes a 19. század végi és 20. század eleji mesekiadásokat hitelességi szempontból vizsgálva megállapította, hogy valamennyi mesegyűjtő bizonyos mértékig változtatott az „eredeti” szövegváltozatokon.¹⁰⁸ Benedek Elek a meseközlés céljának rendelte alá a forráskezelést: „én nem csak arra törekszem, hogy a mesék javát irodalmi köntösbe bujtassam, [...] de szándékosan mellőzök minden olyan, különben tán értékes mesét, a mely egy vagy más okból nem az ifjuság kezébe való.”¹⁰⁹ Benedek Elek a meséket gyermekeknek szánta, vagyis a szelekció egyfajta cenzúraként is működött. A szerző tudatosan törekedett arra, hogy meséinek „irodalmi formát” adjon, vagyis az írott irodalmi szövegek rendszerébe illessze be a közölt meséket.

Sas Ede számos napilapnál tevékenykedett (*Alföld, Szegedi Napló, Fővárosi Lapok* stb.)¹¹⁰ „Alig van lapja az országnak, amelynek hasábjain politikai, társadalmi, kritikai cikkei, elbeszélései, versei, humoreszkjei meg ne jelentek volna.”¹¹¹ Összesen 52 önálló kötetet írt és kilenc színdarabja került színre, valamint „[nagy] tevékenységet fejtett ki a gyermekirodalom terén is.”¹¹²

103 HERCZEG Ferenc, *In memoriam. Tábori Róbert*, Új Idők, 1906/1–26, 556.

104 GULYÁS, *Hitelesség...*, i. m., 26.

105 A *Magyar Mese- és Mondavilág* két kiadó gondozásában jelent meg: az Athenaeum díszesebb, a Méhner olcsóbb változatokat adott ki. „[Így] a néphez hamarabb eljutott, mint a művelt olvasókhöz.” HEGEDŰS Imre János, *Benedek Elek monográfia*, Csíkszereda, Pallas, Akadémiai, 2009, 217–218.

106 GULYÁS, *Hitelesség...*, i. m., 27–28.

107 *Uo.*, 27–43.

108 *Uo.*, 40.

109 Idézi a szerző. *Vö. Uo.*, 31.

110 Vidéki hírlapírói működése közben munkatársa volt többek között a *Pesti Hírlapnak*, a *Képes Családi Lapoknak*, az *Alföldnek*, a *Magyar Génuszának*, az *Ország-Világnak*, a *Fővárosi Lapoknak*, az *Új Időknek* stb. *Vö. SZINNYEI József, Magyar írók élete és munkái XII*, Bp., MTA, 1908.

111 A *Pesti Hírlap Kincsháza*, Bp., Légrédy, 1928, 117.

112 *Uo.*

Londesz Elek¹¹³ 1868-ban született, tehát harminckét éves volt, amikor 1900-ban meséket írt az újságba. A szerzőről két évvel később így írt a *Pesti Napló* karikatúra-cikkének írója: „most harminckét [sic!] éves és húsz esztendő óta Londresz apónak hívják mindenütt. Ő a redakció lexikonjának pót-kötete. Ha valami már a lexikonban sincs meg, azt vagy csak Londresz apó tudja, vagy egy szó sem igaz belőle.”¹¹⁴ Az 1918-ban kiadott *Csak semmi háború* című anekdotakötetben szintén mint az óriási műveltségű Londresz bácsi jelenik meg.¹¹⁵ Újságírói munkássága három területre terjedt ki: politikai, szépirodalmi és irodalomtörténeti cikkeket is írt.¹¹⁶

Dancsházi Oláh Ida 1889-ben kötött házasságának felbontása után kezdett el írni. 1893–1896 között tárcákat, majd meséket is publikált a *Pesti Napló*-ban. A napilap 1902. március 30-i számában a karikatúra-cikk szerzője Lux Terkát múzsának nevezi, és a következőképpen jellemzi: „Aki erős, jellemzetes tárcáit olvassa, nem hinné, hogy ezt a nehéz pennát női kéz forgatja. Hát még ha látnák, hogy milyen kéz. Az már valóságos visszaélés!”¹¹⁷

– A rovat vizsgálata a szerzők megjelenésének időrendjében

1893 során négy szerzőt ismerhettek meg az olvasók. A mesék összefonódtak Móka bácsi nevével, hiszen az első három évben ő volt a rovat vezéralakja, sőt 1893 februárjától novemberéig kizárólag ő írt meséket az újságba.¹¹⁸ Tíz hónappal a *Gyermekszobának* indulása után fordult elő először, hogy a *Pesti Napló* más szerző meséjét is közölte, ráadásul egyszerre Halász Ignácéval. Móka bácsi mellett Pósa Lajos neve tűnt fel a hasábkokon. Annak ellenére, hogy *Az Én Újságom* szerkesztőjének neve jó reklám volt a *Pesti Napló* gyerekrovatának, csupán háromszor jelentek meg meséi a *Pesti Napló*-nál. (Összesen öt lapszámba írt: három imádságot és egy ódát közölt a meséken kívül.) Nem egészen egy hónap elteltével, december 3-án az első írónőt köszönthették az olvasók. Goldschmidt Etel hétszer írt a rovatba változatos időközönként. (Goldschmidt férje a *Pesti Napló*-t szerkesztő Barna Izidor volt.) A lap 1893-as karácsonyi számában Pósa Lajos meséje mellett Dr. Sebestyén Gyula adott közre Krisztus-mondákat. Sebestyén Gyula a népköltészeti, azon belül is a regösénekek kutatása kapcsán vált ismertté.¹¹⁹

113 Vö. LENGYEL András, *A Pesti Napló „miniatúr” Londresz Elek száma*, Magyar Könyvszemle, 2007/2, 241–244.

114 *Pesti Napló*, 1902. március 30., 10. Londresz Elek a cikk keletkezésekor 34 éves volt.

115 BRÓDY Miksa, KARINTHY Frigyes, TÁBORI Kornél, *Csak semmi háború*, Bp., Vidám Könyvtár, 1918, 85.

116 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái VII*, Bp., MTA, 1900, 1363.

117 *Pesti Napló*, 1902. március 30., 10.

118 1893 decemberétől a kolozsvári egyetemen tanít, feltehetőleg ezért került sor új szerzők megjelenésére. Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 1*, Bp., Akadémiai, 1981, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

119 VEREBÉLYI Kincső, *Előszó = Tanulmányok a 19. századi magyar folklórról*, i. m., 8. Sebestyén Gyula az *Ethnographia* folyóirat szerkesztője és a Magyar Néprajzi Társaság elnöke volt. Vö. GULYÁS, *Hitelesség...*, i. m., 37.

A következő évben Móra bácsi mellett kizárólag nők meséi jelentek meg. A már korábban is olvasóközönségre találó Etelka mellett az 1894. június 17-i rovatba Mauks Kornélia,¹²⁰ Mikszáth Kálmán sógornője írt mesét. Szeptember 8-án Telkes Simonné, október 7-én Andrassy Lídia meséi jelentek meg Móra bácsiéval együtt. Telkes Simonné valószínűleg annak a Telkes Simonnak a felesége lehetett, aki közgazdasági cikkeket írt a kor neves lapjaiba (*Pester Lloyd, Budapesti Szemle*).¹²¹ Andrassy Anna Lídia 1893-ban ismerkedett meg Pósa Lajossal, házasságkötésükre 1900-ban került sor.¹²² A *Pesti Napló* mindössze egy meséjét közölte, de az *Az Én Újságom* szerkesztése mellett jelentek meg önálló kötetei, illetve meséi a *Magyar Leányok* és az *Új Idők* hetilapban is.¹²³

Az 1895-ös év is szinte kizárólag Móra bácsi meséivel forrott össze, bár az év első kiadott gyerekirodalmi rovatát Berta néni neve fémjelezte. Az év második mellékletében (1895. január 13-án) Etelka utoljára jelent meg a *Pesti Napló* hasábjain. 1895. február 2-án Jóra bácsi neve tűnt fel a gyerekirodalmi rovatban. Csakúgy, mint egy évvel korábban, a karácsonyi rovat anyaga nem Móra bácsi tollából származott. Martos Ferenc,¹²⁴ aki 1894-től a *Pesti Napló* állandó munkatársa volt, a december 22-i számban először és utoljára tette közzé mesefordítását. 1896-ban komoly változás zajlott le a *Pesti Napló* szerkesztőségében,¹²⁵ ami kihatott a *A gyermekszobának* rovat működésére is. Az év során kizárólag Móra bácsi meséit olvashatta a *Pesti Napló* közönsége egészen júliusig,¹²⁶ akkor azonban fél évre megszűnt a rovat. A szerkesztést 1897. február 7-én kezdték el ismét, de immár Móra bácsi nélkül. Az író ismeretlen okok folytán már nem tevékenykedett a lapnál. Az újra elinduló rovat szerkesztésével kilenc hónapon keresztül Benedek Eleket bízta meg, aki meséit *Elek apa* néven írta alá. Az író debütálásakor Tábori Róbert tárcában méltatta a „nagy mesemondó” érdemeit:

Mindenben, amit a tollára vesz, a családi élet kultuszát hirdeti, még pedig nem száraz erkölcsstézisekben, amelyek arra valók csupán, hogy megterheljék az emlékezetet, anélkül, hogy a lélekre hatnának; hanem színes rajzokban, amik művészi ihlettel vannak koncipiálva, és szelid melegséget sugárzó elbeszélésekben, amelyek mulattatva és szórakoztatva oktatnak.¹²⁷

120 Mikszáth támogatta őt írói pályáján. Főbb művei: MAUKSCH Cornelia, *Fehér Rózsa és egyéb történetek*, Bp., Franklin, 1905; UŐ, *Zörgő harasztok*, Bp., Franklin, 1909; UŐ, *Regényhősnők*, Bp., Singer és Wolfner, 1914. Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 4*, Bp., Akadémiai, 1994.

121 Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIII*, Bp., MTA, 1909.

122 Andrassy Lídia és Pósa Lajos 1900. december 23-án, Monoron kötöttek házasságot. Vö. PINTÉR Jenő, *Irodalomtörténet*, 1919/1–2, 213.

123 Vö. ANDRÁSSY Lidia, *Tarka könyv*, Bp., Singer és Wolfner, 1898; ANDRÁSSY Lidike, *Aranyvirág. Ceruzakirály iródeákja*, Bp., Singer és Wolfner, 1899.

124 Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon 2*, Bp., Akadémiai, 1982; UJVÁRI Péter, *Magyar Zsidó Lexikon*, Bp., Pallas, 1929. Főbb művei: MARTOS Ferenc, *Bob herceg*, Bp., 1904; UŐ, *Szibill*, Bp., 1914.

125 A kiadóváltás hatására Vészi József 17 munkatársával együtt kilépett a lapból, így komoly munkaerőhiány lépett fel. Vö. REJTŐ István, *A Budapesti Napló és a „hiréli” rovat*, Magyar Könyvszemle, 1963/79, 1–2.

126 [n. n.], *Keleti mese. A jámbor takács*, *Pesti Napló*, 1896. július 19., 19.

127 TÁBORI Róbert, *Elek apa a Pesti Naplóban*, *Pesti Napló*, 1897. február 7., 19–20.

1897. november 21-ig nagyrészt Benedek Elek meséi kerültek a lapba. (Tábori Róbert és Sas Ede írt többször, Püspöky Grácián egyszer.) A „nagy mesemondó” távozása után Tábori Róbert és Sas Ede meséi felváltva jelentek meg 1897 októbere és 1898 augusztusa között, de összességében Tábori több mesét közölt. Tábori 1897 októberétől 1900 decemberéig a legtöbb mesét író meseszerző volt, ez idő alatt 95 szövege jelent meg. Bár kollégái folyamatosan cserélődtek, az ő pozíciója szilárd maradt. Az olvasók 1898. október 2-án új szerzőt köszönthettek Zöldi Márton személyében,¹²⁸ aki Sas Ede távozása után Tábori Róbert társszerkesztője lett kilenc lapszám erejéig.¹²⁹

1899-ben a rovat tárcaíró munkatársa, Dancsházi Oláh Ida is közölt meséket. Többféle álnéven írt: egyszer a *Terka néni*, kilencszer a *Lux Terka* és hatszor az *L. T.* monogramot használta. Az írónő valójában öt rovatban használta az *L. T.* monogramot, de az 1899. március 12-i számban megjelenő *L. J.* rövidítés feltételezésem szerint szintén rá utal, valószínűleg csak elírás történhetett. Az 1899. február 12-i rovatba Pásztor Árpád,¹³⁰ a november 12-i számba pedig Dingha Béla írt mesét.¹³¹ Londesz Elek részt vett a karácsonyi melléklet szerkesztésében,¹³² ahova Tábori Róbert meséje is bekerült. 1899 végétől Tábori egy tárcaregényt írt a gyerekirodalmi részbe, mely folytatásokban jelent meg. A *villamos ember* címet viselő ifjúsági regényt huszonöt epizódban közzölték 1899. november 26. – 1900. május 13-ig, ez a mesék műfaji hegemóniájának megtörését jelentette. Már 1899 végén érzékelhető Tábori dominanciája a gyerekirodalmi rovatban. 1900 májusáig Londesz Elek karácsonyi meséjén kívül csak egy név nélkül publikáló anya meséjét közzölték 1900. január 28-án. Londesz neve (*Elek bácsi*) 1900. május 27-től jelent meg ismét, és 1900 októberéig szerkesztették Táborival közösen a gyerektárcát. 1900 végéig két új szerző tűnt fel a *Pesti Napló* hasábjain: Tutsek Anna és Rákosi Viktor. Tutsek Anna három mesét jelentetett meg a *Pesti Naplóban*,¹³³ Rákosi Viktor mindössze egyet.¹³⁴

128 A korszak elismert szépírója, hírlapírója és színésze volt. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XIV*, Bp., MTA, 1914.

129 *Pesti Napló*, 1898. október 2., október 16., november 6., november 20., december 4., december 18., 1899. január 1., január 15., február 26.

130 Hírlap- és színműíróként dolgozott különböző fővárosi lapoknál, 1898–1899-ben a *Pesti Napló* munkatársa volt. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái X*, Bp., MTA, 1905.

131 Pósa Lajos és Andrassy Lídia lakodalman a Pósa-asztal tagja, Dingha Béla látta el a vőfélyi feladatokat. „[Ott] volt az egész író és művész csapat, nemcsak a fővárosból, de a vidékről is.” PINTÉR Jenő, *Irodalomtörténet*, 1919/1–2, 213.

132 ELEK bácsi, *A számoló lovacska*, *Pesti Napló*, 1899. december 24., 11.

133 Tutsek Anna volt 1894-től a *Magyar Leányok* c. képes hetilap szerkesztője. „Írói pályáját novelláskötetekkel kezdte, később az ifjúsági irodalom művelésére tért át. Különösen a női olvasóközönség polgári rétegeiben voltak olvasottak erkölcsjavító céllal írt konzervatív szemléletű írásai.” Vö. KENYERES Ágnes, *Magyar Életrajzi Lexikon* 2, Bp., Akadémiai, 1982.

134 A szépirodalom mellett az újságírói és a humorista pálya tette rendkívül népszerűvé: „Az 1880-as években újszólván máról holnapra bontakozott ki a tehetsége, népszerű író lett az egész országban, a *Budapesti Hírlap* hasábjain közölt tárcaelbeszéléseit egyre fokozódó érdeklődéssel olvasták. Ezek a humoros tárcák az Isten-áldotta tehetség szikrái voltak...” „Mint ifjúsági író a legélvezetesebbek egyike, amellyel kiváló nevelő hatású. Könyvei a hazafiság iskolái vagy legalább is nemesen mulattató olvasmányok.” Alapítója és főszerkesztője volt a *Kakas Márton* című élclapnak. Vö. PINTÉR, i. m., 695, 821.

A nyolc évet összegezve elmondható, hogy szinte félévente-évente történtek nagyobb változások a rovat életében. Bár sokszor került sor írócserére, de az állandó szerzők többé-kevésbé huzamosabb ideig maradtak a lapnál. 1893-tól 1896-ig szinte csak Halász Ignáctól lehetett olvasni, őt Benedek Elek váltotta fel 1897 februárjától októberéig, majd Tábori Róbert kezdte meg meseírói pályafutását a rovaton belül. A másik két állandó szerző időszakához képest Tábori Róbert pályafutása annyiban különbözött az említettektől, hogy működése alatt nem ő volt az egyedüli meseíró. Tábori mellett párhuzamosan egy vagy két szerző is publikált, akik egymást váltották, és általában rövid ideig maradtak a lapnál. Tehát a századfordulóhoz közeledve egyre több szerző kapott helyet a rovatban, és megszűnt a nagy mesemondók „egyeduralma” a *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatánál.

A rovat szövegei

A *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatában a huszonegy szerző munkái mellett ismeretlen szerzőjű művek, valamint folklorisztikai szövegek is megjelentek. A név nélkül megjelent alkotásoknál nem lehet megállapítani, hogy előfordult-e több szövegközlés ugyanattól a személytől, vagy pedig egyszeri mesepublikálásról volt szó. A szerzők az általuk publikált szövegek műfaját is közölték, azonban ezek a műfajmegjelölések nem mindig felelnek meg a mai műfaj-értelmezéseknek. A szerzők maguk dönthettek a szövegek műfajáról és stílusáról, valamint az adott szerzőtől függött a rovat célközönsége is: a „bébéknek” szánt mondókáktól az ifúságnak szóló regényrészleteken át a felnőtteket is szórakoztató népmeséig tartalmaz szövegeket a rovat. Jól megfigyelhető az epikus műfajok túlsúlya: a 396 prózában íródott szöveg mellett mindössze 48 verses formájú írás és hat dráma (vígjáték) jelent meg.

A szövegeket vizsgálva két egymástól jól elválasztható korszakot lehet megkülönböztetni a rovat történetében: az első időszak 1893–1896 júliusáig tart, a második pedig a rovat újraindulásától (1896 februárjától) kezdődik. Bár az első időszakban is közöltek a mesék mellett más műfajú szövegeket, de lényegesen kevesebbet, mint a rovat újraindulása után. Huszonnyolc lapszámban jelent meg a mesétől eltérő műfajú szöveg: tizenkilenc felelgetős gyermekjáték, két mondókát nem tartalmazó gyermekjáték, tizenegy mondóka, két levél (adománykérő- és válaszlevél), három ima, egy óda és egy vígjáték. Ezek a szövegek sohasem önállóan, hanem a mesék mellett jelentek meg. A mondókák és gyermekjátékok rövid terjedelmük és „többszereplős jellegük”¹³⁵ miatt nem voltak alkalmasak arra, hogy önállóan kitöltsék a teljes rovatot. Kiss Áron 1891-ben kiadott gyermekjáték-gyűjteménye 1161 játékot és mondókát írt össze,¹³⁶ vagyis a *Pesti Napló* 1893-ban induló gyermekirodalmi rovatához bőséges anyag szolgált. Szinte az összes mondóka Kiss Áron gyűjteményéből származó, szó szerinti átvétel, a forrás feltüntetése nélkül. Az 1893. október 1-jei számban például két mondókát közöltek: a *Pimpalom* címet viselő sétálós játék az „angyal és ördög”, a *Tök-tök dinnye* pedig a „kendős játék” típusába tartozik.¹³⁷ Az 1893. október 8-i szám „bébéknek”

135 A mondókák, versikék, dajkarímek, gyermekjátékok stb. csak szülőkkel, barátokkal történő egyúttolvasás vagy játék formájában vált élvezhetővé, viszont a mesék önmagukban és egyedül olvasva is szórakoztatóan hatottak.

136 P. PUNYKÓ Mária, HUTTERER Éva, *Egyedem, begyedem tengertánc. Kárpátaljai gyermekmondókák*, Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, 2004, 40.

137 Kiss Áron, *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*, Bp., Holnap, 2000, 141, 257.

szóló szövegeket tartalmazott, melyek a „felnőttek játékaik ölbéli gyermekekkel” csoportba sorolható. A *Süti, süti pogácsát* kezdetű mondóka egy tapsoltatos játék, a *Volt nekem egy szunyogom* és *A mi cziczánk* férjhez akar menni pedig kiolvasó mondókák.¹³⁸ A Kiss Áron-féle kötet mellett Erdélyi gyűjteményéből¹³⁹ és Gáspár János könyvéből¹⁴⁰ is használtak fel szövegeket. A kisgyermekeknek szóló versek közlése a rovat korszerű szellemiségére vall, ugyanis a szerkesztők felismerték a mondókák nélkülözhetetlen szerepét a gyermekek korai fejlesztésében. A második korszakban (1897-től) már nem kiegészítésként közöltek a mesétől eltérő műfajú szövegeket, hanem a mesék helyett: harmincöt elbeszélés (egy rémtörténet, kettő visszaemlékezés, négy háborús elbeszélés, a többi pedig főleg gyermekek csínytevéseiről szóló didaktikus történet), hat vígjáték (Dezsőke-történetek), öt monda, egy legenda, egy levelezés, valamint egy 25 részből álló folytatásos regény jelent meg.

Ortutay Gyula a *Magyar néprajzi lexikon*ban a népmeséknek kilenc típusát különböztette meg: állatmese, formulamese, novellamese, ostoba ördög meséje, falucsúfoló, reális/tréfás mese, valódi/mitikus mese, legendamese és bolond/hazugságmese.¹⁴¹ A mesék több esetben nem sorolhatóak be egyértelműen az egyik vagy másik, Ortutay által meghatározott mesetípusba, sokszor kevert műfajúak. Az általam vizsgált időszakban a rovatban közölt mesék jellege, karaktere látványosan megváltozott. A rovat indulásának első három évében (1893–1896) a népmesék¹⁴² (azon belül a mitikus mesék) túlsúlya figyelhető meg, azonban 1897 februárjától változatosabb lett a műfajkinálat, a népmeséket műmesék váltották fel, amelyek nem sorolhatók be egyetlen mesei kategóriába sem. Halász Ignác eredeti vagy kis mértékben átdolgozott népmeséket közölt, amelyekben olykor erőszakos, ijesztő jelenetek is előfordultak. „[A szegény asszony] odaér a ház elé. Bemegy a kapun, meglát egy kádat. Fölemeli, mi lehet benne, hát látja, hogy csupa vér. Megy tovább, megint lát egy kádat. Fölemeli, mi van benne, tele volt csupa hajjal. Megy tovább, megint lát egy kádat. Fölemeli a tetejét, hát csupa emberujj volt benne.”¹⁴³ Móka bácsi egy hazugságmését, egy ostoba ördög meséjét, két rátótiadát, három legendamesét, öt novellamesét, tíz reális mesét, tizenöt állatmesét és százharmincnyolc mitikus mesét közölt, tehát az Ortutay-féle kilenc népmesetípusból csak formulameséket nem publikált. A *gyermekszoba* népmeséit 1897 októberétől felváltották a

138 *Uo.*, 1, 45, 47.

139 ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve*, Pest, Kozma, 1851. „Lencse, borsó, kása, mind isten áldása.” 1124.

140 GÁSPÁR János, *Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára: melyekkel a szülék-, testvérek- és kiseddovóknak elbeszélés végett kedveskedik...*, Kolozsvár, 1848.

141 ORTUTAY Gyula, *Magyar néprajzi lexikon III*, Bp., Akadémiai, 1980, 739–740.

A szócikk összeállítása a következő források alapján történt: Stith THOMPSON, *The Folktale*, New York, The Dryden Press, 1946; ORTUTAY Gyula, DÉGH Linda, KOVÁCS Ágnes, *Magyar népmesék, I–III*, Bp., Szépirodalmi, 1960; Max LÜTHI, *Das europäische Volksmärchen*, Bern, München, 1968; DÖMÖTÖR Tekla, KATONA Imre, ORTUTAY Gyula, VOIGT Vilmos, *A magyar népköltészet*, Bp., Tankönyvkiadó, 1969; VOIGT Vilmos, *A folklór alkotások elemzése*, Bp., Akadémiai, 1972.

142 Bár a *Pesti Napló* „népmeseirőit” néhány kivételtől eltekintve név szerint ismerjük, mégsem nevezhetjük műveiket műmeséknek, mivel ezek nagyrészt már ismert mesék átdolgozásai, illetve népmese-gyűjteményekből átvett szövegek vagy pedig fordítások. Vö. DOMOKOS Mariann, *Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán = Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, szerk. MEZEY Barna, NAGY Janka Teodóra, Bp., Eötvös, 2009, 228–263.

143 Móka bácsi, *A komámasszony*, *Pesti Napló*, 1896. május 31., 19.

műmeséket író szerzők szövegei, amelyek nagy része egy Ortutay-féle mesekategóriába sem illik bele. Egy új mesetípus rajzolódott ki: a népmesei elemekkel nem rendelkező moralizáló műmeséké. Az emberek, állatok vagy életre kelt tárgyak valamilyen erkölcsi tanulságra vezetik rá az olvasót a novellaszerű mesék végén. A történetek csak ritkán vagy egyáltalán nem tartalmaznak csodás elemeket,¹⁴⁴ viszont a végkifejletben a jó mindig diadalt arat a rossz tulajdonságokon vagy a gonosz szereplőkön. A történetek központjában legtöbbször az átváltozás mint büntetés áll, a főhős új külsejének vagy élethelyzetének köszönhetően erkölcsössé válik, vagy értékelni kezdi korábbi életét. A mesék a jelenkor reális világában játszódnak, és csak a szereplők szintjén különböznek: a főhősök gyerekek, emberi módon viselkedő állatok vagy tárgyak.

A szövegek ideológiája célja az olvasók hazaszeretetre és erkölcsre nevelése volt:

Aki a hazát nem szereti mélységes tűzzel, nem tudja belopni meséjének folyásába a nemzet érzését, gondolkozását; e nélkül pedig hazájáért halni kész jellem nem formálódik ki. [...] A mesék erkölcsre észrevétlenül edződik a szívbe, hatja át a lelket. A gyermek nem is tudja, hogy őt ebben vagy abban a mesében erkölcsre szoktatják. Csak azzal a kedves hatással foglalkozik, amit rája a mese tesz. S közben oda érik, hogy nemcsak hallja a mesét és gyönyörködik benne, de élni is úgy akar, ahogy a mesében hallja. Az előadásból hiányzik a célzatosság, az erkölcsi eszme mégis bejut diadalmasan a gyermek lelkébe.¹⁴⁵

A második időszak 143 meséje mellett – amelyek többsége didaktikus szöveg – háborús vagy a falusi élet szépségeiről szóló történeteket, oktató célzatú elbeszéléseket és visszaemlékezéseket is lehetett olvasni, vagyis a rovat második időszakában a szerzők a szövegek esztétikája, szórakoztató funkciója helyett az erkölcsi és ideológiai nevelésre helyezték a hangsúlyt. Bár a *Pesti Napló* gyermekirodalmi rovatának szerzői eltérő módon és különböző céllal próbálták megszólítani a gyerekeket, az általam elemzett korpusz azt mutatja, hogy a pszichológiai funkció mellett az akkomodáció¹⁴⁶ és az esztétikai akkulturáció¹⁴⁷ egyaránt fontos funkciója a tömegmédiában megjelenő gyermekirodalomnak.

144 A mesék kizárólagos „fantasztikuma” az, hogy az állatok és tárgyak beszélnek és gondolkoznak. A szerzők azt sugallják ezekben a történetekben, hogy az események csak a gyermekek képzeletének termékei vagy álom hatására következtek be. Tehát ebben a kontextusban a beszélő állatok és emberként viselkedő tárgyak nem számíthatnak csodás elemnek. Előfordul olyan szerzői intenció is, mely arra irányul, hogy a mesék mesei lényegét eltörölje, a történet hitelességét bizonyítsa: „Óriás nem jött, mert olyan nincs. Aki a mesében olvasott róluk, tudja meg, hogy az csak mese volt. Mese, mese, szép mese, arra való, hogy a jó gyermekeket mulattassa, a rossz fiukra pedig ráijeszzen.” TÁBORI Róbert, *Mese a nádpálcáról*, *Pesti Napló*, 1898. június 26., 17.

145 PÓSA Lajos, *Hogyan kell a gyermekeknek mesélni?* *Pesti Napló*, 1898. május 29., 33.

146 Hermann három szocializációs funkciót (akkomodáció) ír le. A *nyelvi/retorikai szocializáció* „a nép- vagy népies nyelvhasználat eszménye”, amely a 20. század elejéig meghatározta a magyar gyerekirodalmat Benedek Elek, Arany László, Móra Ferenc stb. meséinek köszönhetően. A szerző a *kulturális szocializáció* alatt a műveltség megszerzésére irányuló kísérleteket érti, a *társadalmi szocializációs* funkció pedig a gyerekek társadalomba való beilleszkedését próbálja elősegíteni. HERMANN, i. m., 23–24.

147 Az *esztétikai akkulturáció* során a gyerekek olvasásgyakorlatot szereznek, képesek lesznek komplexebb olvasmányokat is megérteni, vagyis „a gyerekirodalom e tekintetben a szépirodalom-olvasás »tanulási fázisa«.” *Uo.*, 24.

Nagy Gabriella Ágnes

Összeillesztések: Gimesi Dóra tündérmeséi sorsról és szerelemről

*Csomótündér (2013), A Macskaherceg kilencedik élete (2017),
A tündér csizmája (2018)*

*A szimbólum minden allegorizálása közhelyhez vezet,
csak az derül ki belőle, amit eleve tudni akartunk.
(Umberto Eco)*

A tündérek hagyománya

A tündérek Gimesi Dóra három meséjében központi szerepet töltenek be, azaz joggal nevezhetjük őket tündéres meséknek. Az európai meseirodalomban a tündér alakja a 17. század végén Franciaországban megjelent tündérmesék nyomán terjedt el széles körben, noha ezeknek a meséknek az elismertsége jócskán váratott magára. Az ünnepezt Charles Perrault kortársának, Mme D'Aulnoy-nak tündéres meséi több okból is kikerülhettek egy időre az irodalmi kánonból. Ugyanis a francia irodalmi kánon ebben az időben ellenszenvvel viseltetett a középkori irodalommal szemben, lévén azok a fantázia szüleményei, és mert akkoriban összekeverték a (történelmi) valóságot a képzelettel – a merlini varázslat, az arturiádák történetei és a mondakör alakjai a 12. század óta népszerű epizódokban, különféle szövegváltozatokban terjedtek és váltak ismertté. Filozófiai szempontból, amelynek bázisát nyilvánvalóan a francia felvilágosodás szolgáltatta, az ilyenfajta varázslatnak azonban nem volt többé helye, hiszen az nem természetes, sőt maga a képtelenség, különös, sőt nevetséges vagy szörnyű; azon a barbár koron, amelyet többek között a varázslat határozott meg, a felvilágosult franciák már rég felülemelkedtek. A merlini varázslat, a lovagi kor, az anarchia és a szabályok hiánya a középkori próza általában vett alsóbbrendűségét bizonyították. A felvilágosult franciák szemében nem volt helye a nyílt brutalitás vagy kegyetlenség ábrázolásának sem. Társadalmi szempontból ekkoriban jelent meg a *picaro* és a *parvenue*, a társadalmi ranglétra

alsóbb fokairól magasba emelkedő irodalmi figura alakja. Azaz megkezdődött a 18. századot megelőző korok áthagyományozódott örökségétől való eltávolodás, amit merev, feudális társadalmi rendként, a varázslat, a hihetetlen, az irracionális, a tündérek és rontó lények, a lehetetlen csodák korának érzékelték.

Mme D'Aulnoy meséi, amelyek Perrault meséivel együtt a kor olvasott, ismert és népszerű szövegeihez tartoztak, jó ideig nem tűntek méltónak közelebbi irodalmi vizsgálatokra. Az irodalmi, filozófiai és társadalmi okok mellett közrejátszhatott az a tény is, hogy bár D'Aulnoy márkinő volt, az arisztokrácia tagja, házassága kényszerből született, férjétől undorodott, és több másik nőtársával együtt, akik kényszerházasságban éltek, igyekezett nemkívánatos férjétől megszabadulni, illetve hasonló sorsra jutott nőtársainak segédkezett saját férjeiktől való szabadulásban. Két nőtársát emiatt lefejezték, ő maga pedig alig tudta saját életét megmenteni. Meséinek gyakran tárgya a házasság kritikája, a rettenetes, visszataszító vagy csapodár férjhez kényszerített nők alakja. A társadalmi hierarchiát egyáltalán nem látta átjárhatónak, sőt abban a rögzített (mozdíthatatlan) hierarchiában írta le – pontosabban egy állandónak tekintett udvari-arisztokrata közegben –, amit felvilágosult kortársai éppen igyekeztek maguk mögött hagyni. A vallásos érzület, az istenhit és a megváltás meghatározó szerepét meséiben felváltotta a varázslatos lények, elsősorban tündérek beiktatása, a szereplők sorsát e lények közbenjárásának köszönhető csodás események fordítják jobbra. Mme D'Aulnoy a konvencionális helyett a különöset kereste, meséiben az általánosító absztrakció helyett realiztikus részletekkel találkozunk. A fiziognómia belső lélektani jellemzőkkel való egyezését megtörte, azaz aki kívül szép, nem feltétlenül jószívű, kedves karakter, és aki csúnya, sem egyértelműen gonosz, sőt. Tündéreinek viselkedését, alakját nem ritkán egyfajta távolságtartással, gúnnyal kezelte – reflektált tündérlétük valóságosságára vagy éppen valótlanságára.¹ Habár a korabeli, de még a későbbi, 18. századi francia kritika sem méltatta figyelemre,² sőt leszólta, degradálta ezeket a szövegeket, népszerűek voltak, terjedtek, és meghatározták a későbbi meseirodalom tündéralakjait – hatásuk egészen mostanáig tetten érhető.

Gimesi Dóra tündéres meséi a tündér alakjának irodalmi hagyományához való kapcsolódás mellett a kortárs társadalmi-irodalmi közegben megfogalmazott válaszok. Olyan válaszok, amelyek egyszerre szólnak gyerekekhez és felnőttekhez: a válás, az öregedés, a megcsalás stb. olyan kérdésvetési meséknek, amelyek gyereknyelven (reflektálatlanul, a cselekvések és képi megfogalmazás nyelvén) elbeszélve ugyanakkor bizonyos társadalomkritikát is adnak. A mesékben szereplő csodálatos lények mellett főszerep jut mindennapi tárgyakkal is, mint a cipők, lábbelik, a mindennapi kortárs környezetnek és olyan jól ismert, mesei bonyodalmakat elindító szó-tettnek, mint például az átok. A mesék szövegét vizsgálva két nagy alakzat bontakozik ki mind a cselekmény, mind a képrendszer szintjén: egyfelől a tévedések és szétválasztások nagy mintázatára bukkanunk, másfelől az újszerű összeillesztések és egymásra találások mintázatára – a mese indító elemeként károkozás helyett tévedésről vagy elvesztésről beszélhetünk. A mesék értelmezését nem a mesékben megjelenő szimbólumokat szimbólum-szótárakból kiolvasható univerzális értelmezése felől közelítem meg (tündér, cipő, macska, boszorkány, fa stb.), vagyis azok felől a jelentések felől, amelyeket már

1 Vö. D. J. ADAMS, *The 'Contes de fées' of Madame D'Aulnoy: Reputation and Re-evaluation*, Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester 76, 1994, 5–22.

2 Ekkoriban Shakespeare sem tudott felkerülni a francia kultúra érdeklődési horizontjára, éppen hasonló okokból kifolyólag.

eleve ismerünk vagy ismerni vélünk, hanem magát a szimbólumképzés mechanizmusait vizsgálom a mesei szövegekben.

Gimesi Dóra kötetei

Gimesi Dóra könyv formában elérhető műveinek megjelenése az alcímben feltüntetett évszámokhoz köthető. Ezek az évszámok a gyerekkötetként kiadott és illusztrált szövegek kiadási évét jelzik, noha a valóságban a szövegek keletkezésének sorrendje ettől jelentősen eltér. Elsőként ugyanis *A Macskaherceg kilencedik élete* született meg és 2011-ben Aranyvackor pályázaton Meseutca-különdíjat nyert. 2016-ban a Színház és Filmművészeti egyetem végzős rendezőszakos hallgatója, Szenteczki Zita vitte színre, majd 2017-ben jelent meg könyv alakban, hogy besöpörje az Év Gyerekkönyve díjat is. A 2011-es különdíj elnyerését követően került sor a Pagony Kiadó felkérésére, miszerint szívesen publikálnának a szerzőtől még más meséket is: ennek eredményeképpen született és jelent meg a *Csomótündér* című kötet 2013-ban. Ezt követően maga a mese kétszer is színre került: először 2013-ban a kecskeméti Ciróka Bábszínházban Kuthy Ágnes rendezésében (ehhez az előadáshoz egy módszertani segédlet is készült, hogy támogassa az előadás feldolgozását a gyerekek számára), majd a Budapesti Bábszínházban is 2017-ben Tengely Gábor rendezésében. A legutóbbi munka, *A tündér csizmája* című kötet 2018-ban jelent meg. A kötet Szegedi Katalin illusztrátorral közös munkaként készült el, és egyelőre kizárólag könyv formában létezik. Gimesi Dóra a Budapesti Bábszínház dramaturgjaként hosszú évek óta dolgozik mesei szövegekkel, alkalmazza őket színpadra, illetve ír át mesei történeteket, vesz részt rádióhangjáték-sorozat írásában (*Időfutár* 1–8.), vagy alkot önálló, saját meséket.³

A legutóbb megjelent, *A tündér csizmája* címet viselő szöveg könnyebben olvasható a két korábbi meseszöveg ismeretében, hiszen ezek a szövegek szerves részét képezik az életműnek, valamint kapcsolatot is tartanak egymással. Dramatikus hatásra való törekvésük és erőteljes képiségük tagadhatatlan – ezért is készülhetett belőlük színpadi adaptáció. A legutóbbi, 2018-as kötet azonban egyelőre színpadtól független szöveg, és ahogyan a többi meseszöveg is, eredendően olvasásra készült. Mindhárom meseszöveg olyan történetet mond el a gyerekek számára is érthető nyelven, amelyről a polgári gyereknevelési etikett szerint „nem illendő” a kicsiknek vagy a kisiskolásoknak beszélni. A válás, a hűtlenség, az ebből fakadó harag és az öregség létmódjának bezárkózottsága, reménytelensége kevéssé támogatja a pozitív, életörömrre, kitartásra, próbák kiállítására áthangolt mesei történeteken keresztül átadásra kerülő gyakorlati tudást – azt a paradigmát, amelyek alapvetően a nyomtatott folyóiratok és tankönyvek korában jöttek létre.⁴ Ha a szóbeli és írásbeli mesék a hagyomány átadásának egy módját képviselik, ha az életre készítene fel, valamint tanító funkciójuk van, Gimesi Dóra meséi az életnek azokra a részben mindig is jelenlévő, részben kortárs jelenségeire mutatnak rá, amelyek a hagyományos, 18–19. századi népmeseszövegek gyerekek számára átvitt változataiban nem válhattak hangsúlyossá.

3 Gimesi Dóra DLA dolgozata (*Háromdimenziós hősök*, 2016) szintén a mesék kortárs színpadi alkalmazhatóságát taglalja.

4 NYÍRI Kristóf, *Hagyomány és szóbeliség* = Uő, *A hagyomány filozófiája*, Bp., T-Twins, 1994, 33.

A hagyomány jelentése koronként változott: elsősorban átadott tanítást (latin *traditio*), a szóbeli kultúrákban gyakorlati tudás, készségek és ügyességek, eljárások, a mesterségek elsajátítását jelentette, amely jórészt gépies begyakorlásokon, reflektálatlan utánzásban alapult. A szóbeliség kultúrájában ezért elengedhetetlen a szövegek rímes, ritmusos, ismétlődésen alapuló szerkezete, hiszen ezek az „eszközök” támogatják az emlékezet sikeres működését.⁵ Annak ellenére, hogy az írás és a nyomtatás már korábban részévé vált az európai kultúrának, nyomtatott hagyományról valójában csak a 18. századtól beszélhetünk. Ettől kezdve épül be a szövegekbe kritikai reflexió, olvashatóak a nemzeti hagyomány fogalma felől, távolságtartó attitűd jellemzi őket. Másképpen fogalmazva úgy is mondhatnánk, a hagyomány a nemzeti kultúra összefüggésrendszerében átörökött, *konvencionális* tradícióvá válik, olyan tradícióvá, amely idővel mégis lehetőséget teremt újabb és újabb szempontok mozgósítására, a hagyományos (vagy hagyományosnak tekintett) történetek meghaladására vagy hagyományt illető kritikára. Mára, az elsődleges szóbeliséget felváltó írásbeliség korára azonban már a másodlagos szóbeliség technikái is ráépülnek. Nyíri Kristóf idézi Dimlert, aki rámutat arra, hogy „a szövegszerkesztő segítségével történő fogalmazás panelekből való építkezésre indít, az író hajlani fog arra, hogy állandó formulákat és frázisokat ismételjen, mintegy visszakanyarodva a régi dalnokok szerkesztésmódjához és stílusához”.⁶ A mesék mindenkori jellemzőjére, az aktualizálásra nézve ez azzal a következménnyel jár, hogy a szóbeliségből átvett, irodalmivá átvirt mesehagyomány a kortárs közegben egyszerre táplálkozik több forrásból.

Többek között „támaszkodik” a szóbeliségből ismert típusokra, kisebb-nagyobb mértékben a nyelvezetre, a nyomtatott mesék konvencionális, de itt-ott reflektált, távolságtartó attitűdjére, de épít a panelszerű szerkesztésre is, miközben a panelek közötti résekben gyakran a tudás egységes és koherens világának széttagozottságát fogalmazza meg. A szövegek így a könnyen felismerhető mesei elemeket vagy alakokat felhasználva olyan irodalmi nyelven képesek megszólalni, amelyek egy széttagozott és több szinten rétegzett világról alkotnak narratívát: a széttagozottságban egyszerre mutatják fel a sorsokban fellelhető töréseket, a nyelvi rétegzettséget, ám megoldás-központúságuk miatt – ebben a tekintetben a gyerekirodalmi kánon darabjai hatnak kényszerítő erővel – kénytelenek valamiféle kiutat megfogalmazni a mai életválságok tapasztalatának feldolgozásához is. Gimesi Dóra három meséjéből legalábbis ezek a szempontok olvashatók ki. Állandóan jelenlévő tündérei, a teljes emberi sorsokat felvonultató narratívák, a transzcendens terekben és lényekkel lezajló próbák elbeszélése helyett a hétköznapiakba panelszerűen beépített mesei elemek miatt egészen közelinek érezhetjük a történeteket. Azaz: könnyebben rájuk ismerünk úgy is, mint amelyek szinte közvetlenül párhuzamba állíthatóak saját életünkkel és sorsunkkal.

5 Uo., 17.

6 Uo., 40. Ezen túlmenően tény az, hogy a panelekből való építkezés a mesterséges intelligencia korában lehetővé teszi az azonosítható elemek új kombinációjából létrehozható mesék megírását. A királylány és a róka meséje nem szerepel a Grimm testvérek gyűjteményében, frissen alkotott mese. Cselekménye szerint egy olyan királylányról szól, amelyben egy beszélő róka segít egy molnár fiának megszabadítani a szépséges lányt attól a sorstól, hogy egy olyan szörnyűséges királyfihoz menjen feleségül, akit nem szeret. „Ha egy történet megszületik, változik annak függvényében, hogyan tapasztaljuk meg a világot.” Az a látszólag anakronisztikus gondolat persze kérdéseket vet föl, hogy egy ilyen újonnan „összemesélt” történet próbája valóban az lenne, milyen mértékben képes terjedni. Adam GANZ, *New Brothers Grimm fairytale written by artificial intelligence robot*, Independent, 2018. június 18., https://www.independent.co.uk/news/long_reads/ai-robot-brothers-grimm-fairytale-write-story-the-princes-and-fox-a8393826.html

A három meseszöveg több szinten egyezést mutat. (1) Mindhárom mese története szerint a szerelem idilli állapotában zavar áll be – a zavart nem feltétlenül a proppi hiányállapot, a birtokolni vágyott tárgy utáni sóvárgás okozza, vagy annak elvesztése, hanem egyfajta érzelmi károkozás, esetleg ígéretszegés indítja a mesei hőst útjára; a zavar kiindulópontja Gimesi meséiben lehet a reménytelenség vagy céltalanság is.⁷ Menyus királyfi és Panni királynő rossz párosítása a *Csomótündér*-ben, a Macskaherceg esküvő utáni hűtlensége, a tündér és a macskaherceg megkésített öregkori szerelme, vagy a suszter öregkori szerelembe vetett hitének hiánya, a céltalanság érzése meghaladja a tündérmesék gyerekeknek szánt üdvtörténeti irányultságát. (2) Ezek a mesék valamilyen módon teljes életsorsokat mutatnak be, és nem csupán egy részletet a fiatalság idejéből vagy a felnőtté válásról. Röviden: a mesei cselekmény célja nem az örök ifjúság megőrzése vagy megtalálása, esetleg a családalapítás – sem a győzelem valamilyen lény felett vagy gonosz erők kijátszása stb. (3) Több szempontból népmesei elemeket írnak újra, de nem egyes típusokat vagy a tündérmesék boldogságos egymásra találásának csattanóját alkalmazva, hanem a varázsmesék két gyakori főszereplőjeként megnevezhető alakja, a férfi és a nő kapcsolatát bontják ki.

A *Csomótündér* az egymásnak rendelt szerelmesek történetét gondolja újra. Mivel Apollónia tündér otthon hagyja szemüvegét és félreolvassa, kit kivel kell aznap összehoznia, azaz összezsomózni, Menyus királyfi és Panni királynő ennek a tévedésnek köszönhetően találkoznak, házasodnak össze és születik meg a gyermekük. Végül, érzékelve össze nem illésüket, elmennek Apollóniához és újraprojektálják a „nagykönyvbe” beírtakat – a félreolvasásra itt derül fény: valójában Menyus Fannihoz való, míg Panni Miklóshoz. Az újrendezés mai lélektani realitása fontos megfogalmazást nyer a mese szövegében. „Az örökcsomó azért örökcsomó, mert széttéphetetlen, elvághatatlan, kibogozhatatlan. Kivételes esetekben el lehet ugyan vágni a nagyját, de valami mindig megmarad belőle.”⁸ Éppen úgy, ahogyan egy válás után, különösképpen ott, ahol gyermek is született, a kapcsolat vége szakadtával sem lehet tévedésnek minősíteni vagy teljesen kitörölni a következményeket. „Ifjabb Menyus egyszer megkérdezte Panni királynét, hogy akkor ő most tényleg tévedésből született-e erre a világra. Panni királyné erre azt mondta, hogy ha tévedés is volt, ez volt a legeslegcsodálatosabb tévedés, és örökké hálásak lesznek érte Apollóniának, a Csomótündérnek.”⁹ A tévedés tehát nem egyszerűen egy rossz út bejárását idézi elő vagy elterel egy eredeti céltól, hanem gyümölcssei teremnek, azaz ami megtörtént, nem lehet sem megtagadni, sem kitörölni.

A Macskaherceg kilencedik élete: átok és szimbólum

A Macskaherceg az állatvölegény típusú mesékből ismert alak, az *Ámor és Psyché* (ATU 425) és variánsai, valamint a *Csizmás kandúr* (ATU 545) típus főszereplőinek viselkedését idézi. Azért csak idézi, mert bár alakváltó – két létmód között képes váltani – és feleséget keres, mégsem a mesei állatoktól „elvárható módon” teszi ezt. Népmesei előzményeitől eltérően nem kell a feleségnek kiszemelt lányt/tündért elkérni az apjától furfanggal – Alinka tündér szüleitől egyáltalán nem is

7 Vö. V. J. Propp meghatározásával: Vlagyimir Jakovlevics PROPP, *A varázsmese történeti gyökerei*, ford. ISTVÁNOVITS Márton, Bp., L'Harmattan, 2006, 15.

8 GIMESI Dóra, *Csomótündér = Uó, Csomótündér*, Bp., Pozsonyi Pagony, 2013, 10.

9 Uó, 11.

esik szó. Váltakozva veszi föl macska és ember alakját, és nem a házasságot követően vagy egy csók, egy varázslat következtében változik emberré, hanem egy átok fosztja meg abbéli képességétől, hogy továbbra is megtartva szokását, más-más alakban bukkanjon föl. A *béka királyfi* (ATU 444) vagy *A szép lány és a szörny* (ATU 425C) típusú mesékben fontos a vőlegény vagy házastárs nem emberi alakja. Ezek a lények mindig megszerzik maguknak a feleséget, az ATU 425 típusú mesék az *elveszett férj* keresésének témájára épülnek. A szabályos narratív sémákká alakuló történetek, amelyek különböző területeken évezredek folyamán alakultak ki, felvázolták az udvarlás és a pár-szerzés szabályait. Az állati vagy bestiális férjekkel való házasság nem volt ritka, a nőket meg kellett tanítani arra, hogyan szokjanak hozzá egy ilyen kapcsolathoz – ezekben a mesékben rendre az apa vagy a szülők kényszerítik házasságra a rettenetes állatokkal, kígyókkal, békákkal, szörnyetegekkel saját lányait.¹⁰ Jack Zipes a társadalmi valóságához kötött meseértelmezései a konkrét társadalmi okokat olvassák ki a történetekből. Gimesi Dóra állatvőlegénye, a Macskaherceg azonban csak annyiban tart rokonságot a népmesei típusokkal, amennyiben állattá átváltozni képes társ cselekedeteiről szól, aki nem feltétlenül viselkedik „morálisan elfogadható módon” a tündér feleséggel. Noha macskaként való létezése nem jutalom, hanem éppen hogy büntetés lesz. A tündérlányt sem kényszeríti senki a házasságra, inkább védik tőle, hiszen a környéken mindenki ismerte a Macskaherceg habitusát, csélcsap természetét.¹¹

A macskaherceg kilencedik élete a boldog szerelem ígéretével indul, azzal, amivel általában minden házasság. Bár a környéken tudják, hogy a Macskaherceg mindenki mást is feleségül akart már venni, egy „gazember”, „pernahajder”, „piperkőc”, „pojáca”, „szélhámos”, azaz semmiképpen nem férjnek való, Alinka, a tündér mégis hozzá megy feleségül. A Macskaherceg még az esküvő előtt is egy utolsó éjjeli kóborlásra indul macskagúnyjában. Az esküvőt követően addig tud Alinka mellett maradni, míg Alinka is vele marad, ám abban a pillanatban odébbáll, amint a tavasztündérnek egy nap dolga akad, hiszen virágruhába kell öltöztetnie az alsóvárosi cseresznyefákat. Megfelelkezve ígéretéről, a Macskaherceg is újra macskagúnyját ölt. Alinka hajnalhasadáskor érkezik haza. „Nem sírt, nem toporzékolt, csak tüzetesen szemügyre vette a puha homokban sorjázó macskanyomokat. – Mi megmondtuk előre – sóhajtoztak az orgonabokrok.”¹² A tündérlány elindul a Boszorkányok szigetére, hogy átkot mondjon, pedig az átoknak nagy ára van: „A tündér, aki átkot mond, nem lehet tündér soha többé.”¹³ Az átkomondás nyomán Alinka tündérléte véget ér, nem érti többet a fák, virágok, manók beszédét, elfelejti a macskaherceget, emberlánnyá változik. A Macskaherceg pedig kilenc életet kap a haláltól – az átok addig tart, amíg él az, aki kimondta, azaz pontosan Alinka haláláig.

10 Jack ZIPES, *Choosing the Right Mate. Why Beasts and Frogs Make for Ideal Husbands* = Uő, *The Enchanted Screen. The Unknown History of Fairy Tale Films*, London, New York, Routledge, 2011, 224.

11 *A Macskaherceg kilencedik életének* szimbolizációs módja jóval inkább olyan poétikai előzményekre tekinthet vissza, mint Charles Baudelaire macska-versei, vagy esetleg T. S. Eliot macskákról írt versciklusa. Ld. pl. Michael RIFFATERRE, *Költői struktúrák leírása. Baudelaire A macskák [Les Chats] című költeményének kétféle megközelítése*, ford. SZEGEDY-MASZÁK Mihály = *Strukturalizmus II*, szerk. HANKISS Elemér, Bp., Európa, é. n., 119–157. A macskák a költeményben a titokzatosságot és a szemlélet kétféle módját fejezik ki, átmenetet képeznek a mitikusból a misztikusba. Riffaterre vitatja, hogy a macskák a kozmosszal lennének azonosíthatóak, vagy a nő képével azonos lények, és általában véve óvva int a hamis párhuzamba állításoktól. *Uo.*, 152.

12 GIMESI Dóra, *A Macskaherceg kilencedik élete* = Uő, *A Macskaherceg kilencedik élete*, Bp., Pagony, 2017, 35.

13 *Uo.*, 36.

Amikor sok-sok évvel később a Macskaherceg macska képében belopózik a megvénült, emberré változott Alinkához, felismeri és nála marad. Ezután találkozik a Halállal, az pedig elmondja neki, éppen Alinkáért megy, hiszen eljött az idő – az átok akár így is megtörhetne. Ám a Macskaherceg úgy tudja, Alinka tündér, és a Halálnak nincs hatalma a tündérek felett. A Halál elbeszélése révén azonban ekkor ismeri meg az átkot, ami őt sújtja, és az átok következményét, vagyis azt, hogy Alinka maga is megfizetett érte, tündérből emberré változott, azaz halandóvá lett. A megoldást maga a Halál adja tudtára: „Te vagy a férje, neked hatalmadban áll, hogy új szárnyat csinálj neki. De jól vigyázz, az új szárny csak akkor lesz kész, ha te sem haragszol rá, és a tündér is teljes szívéből megbánta az átkot!”¹⁴ A Macskaherceg ezért nekilát, hogy új szárnyat tudjon varázsolni Alinkának. Ennek a módszere nem más, mint Alinka emlékezetének „felfrissítése”. Elmeséli neki álmában mindazt, amire képes volt, a múltat, az átokmondást. Az átokmondás feltételeit szóról szóra visszaidézte Alinka szó szerint is felébred, az átok megtörik, a Halál pedig elveszíti a csatát.

Az átokmondás a mesében kiemelt szereppel bír. Általában véve valamilyen akarat, szándék vagy kívánság kelti életre és többnyire összekapcsolódik a rosszal – ahogyan a francia *malédiction* kifejezés implikálja valami rossz meglétét. Magyarul az „átkoz” származékszó és az „áld” igéből keletkezett, ezzel jelezve az átokmondás hatásának kettőséget.¹⁵ A káromkodással elmondott átok a tehetetlenség és kiszolgáltatottság érzéséből fakad. A mesékben ritkán fordul elő, hogy magát az átok pontos szövegét ismerjük, „indokára, természetére, visszaható erejére csak egy másik [...] átokból, egy külső segítő tanácsadásából, vagy magából a felszabadítás aktusából tudunk utólag visszakövetkeztetni”.¹⁶ Alinka, a tündér átkának pontos szövegét vagy tartalmát ennek megfelelően szintén nem ismerjük, csak a Halál – mint külső segítő tanácsadó – világosítja fel a megátkozott Macskaherceget a részletekről.

A banya sárga szeme megvillant, és Alinka különös forróságot érzett a torkában. Hiába is akarta volna visszatartani, furcsa, ijesztő, ismeretlen szavak ugráltak, táncoltak a szájában, éjszakaízü és tintakeserűségű jelzők, metaforák és hasonlatok, sértett asszonyok nyelvén hömpölygő, guruló, zuhogó szavak. Amikor aztán befejezte, iszonyatos lett a csönd.¹⁷

Az átok érzetéről tudósító szöveg arra utal, hogy sötét, súlyos, károsító szavak hangzanak el. Ez az átok valóban sorsra irányuló büntetés, de rendhagyó módon nem csupán az átokmondás tárgyára, hanem az átokmondóra is hatással van – Gimesi Dóra meséjében a mesei homeosztázis már magában az átokmondás aktusában is érvényesül. Gyakori, hogy az átokmondás tartalma vagy értelme a népmesei szövegekben egy mesebetétben tárul elénk, de ritka az olyan átok, amely maga elhangzik a mondás idején. Cifra János *Rájner* című meséjében kivételesen mégis tudósít a szöveg

14 Uo., 45.

15 *Magyar Etimológiai Szótár I*, főszerk. BENKŐ Lóránd, Bp., Akadémiai, 1984, 194. Az átkoz és áldoz ellentétes jelentései nem ismeretlenek más nyelvekben sem, vö. a francia „sacré”, a spanyol „dichoso”, a héber „barak” vagy a francia „sacer” szavakat – a tabusított és elkülönített ember többek között Giorgio Agamben *Homo sacer* című könyvének tárgya.

16 BALINT Péter, *Az átokmondás és a megkötésből való szabadulás hermeneutikája* = Uő, *Meseértés és értelmezés. A kárpát-medencei népmese hagyomány hermeneutikai vizsgálata*, Hajdúböszörmény, Didakt Kft., 2013, 79.

17 GIMESI, *A Macskaherceg...*, i. m., 36.

az átok szövegéről, ráadásul az átok nagyon hasonlít Alinka átkára. Cifra meséjében a vénasszony unalommal átkozza meg a párt, azaz pontosan attól az örömforrástól és felelősségvállalástól fosztja meg Vidát és Rájnert, amely kapcsolatban tarthatná őket. Az elválasztás és unalommal „verés” tehát nem előzmény nélküli vagy ismeretlen fordulat – az egymást megunó pár külön utakra indul és teljesen elfelejtkezik egymásról.¹⁸ Ha a másik megszólíthatatlanná válik – mert az egyik macskává változik, a másik elveszíti tündér-létét és vele a képességet, hogy megértse a fák és állatok nyelvét –, hallgatóg lesz, nem tud megnyílni, nem vállal a másik iránt felelősséget, szükségképpen elválnak az utak. Az átokmondás kulcsszerepét Gimesi Dóra meséjében semmi nem jelzi jobban, mint az átok feloldásának a következménye, azaz az, hogy a „mesei megváltás legfőképpen szereteten, a megelőlegezett és megtartott bizalmon, a másik előtti feltárulkozáson, a kölcsönös felelősségvállaláson alapszik”.¹⁹ A látszólag tragikus, életellenes esemény valóban a kiteljesedő élet szolgálatába áll az átok-levetést követően – átokból áldássá válik. Ami a népmesei megoldásoktól azonban eltér, az az átok késői, mondhatni az élet utolsó pillanatában történő megtörése, amivel csak olyan élet válik elérhetővé, amely már nem fiatal, amely nem a végtelen ideig rendelkezésre álló erő és szépség birtokába juttat. A fiatalság, az örök ifjúság és családi boldogság helyett Gimesi meséjében a létezés megőrzése kétféle létmód egyesítését teszi lehetővé. Ez a kiteljesedés az emberlét és a nem emberlét, a földi valóság és képzelet, a hétköznapi és a varázslat folytonosan váltakozó meg tapasztalhatóságából áll.

A mese szövege olyan hívószavak köré épül, mint a szerelem, a hűtlenség, az árulás, az átok, a vezeklés, a várakozás, a felejtés, emlékezés, halál, átváltozás, beszélő növények, csodás lények. A sok más meséből ismert tükörszerkezet is megjelenik a narratíva kulcspontján: amikor ugyanis a Macskaherceg újramondja történetük szilánkjait, pontosan abban a funkcióban halljuk a beágyazott elbeszélést, ahogyan azt a népmesékből is ismerhetjük. Az utólagos elbeszélés, a mesebetét, versmondás, álomelbeszélés – narratív technikák, amelyek Gimesi Dóra szövegében egyszerre jelennek meg, hiszen versszerű részek vannak egy alvó tündérnek újra elbeszélve – ráirányítja a figyelmet a „múlt homályába vesző élettörténet-szilánkokra, a meglazult személyes viszonyokra, az elhanyagolt lelkiismeret hangjára, s ezek együttesen az emlékezés bonyolult korrekciós tevékenységét mozgósítják”.²⁰ Ennek a mesebetétnek vagy tükörstruktúrának az alkalmazása a szimbólumképzés mechanizmusával rokon, amennyiben a szimbólum eredendően olyan ismertetőjegy volt, amely egy érme vagy egy medál két feléből állt. A mesebetétben felidézett történet ismertetőjegyként is értelmezhető, olyan emlékezetként, amelyben a kettészakított két „fél” egésszé alakulhat.

A szimbólumképzés összeillesztést, egymás mellé helyezést jelent. Umberto Eco jelzi, hogy egy egész két részének összeillesztése azonban ezzel a művelettel együtt kivonja őket a szemiozsis folyamatából. Ha csupán egy tárgyról van szó, bármely „más dologhoz hasonló közönséges dologgá változtatja vissza mindkettőt”: ennek a logikának a mentén a tündérből halandó, közönséges ember,

18 A Grimm testvérek által közölt *A tavi tündér* című mese valamelyest emlékeztet Gimesi meséjének cselekményére: az elátkozott fiút elnyeli a tó tündére és elválasztja szerelmesétől. Az egyesülés csak az átok megtörésével lehetséges – ehhez álmokban megjelenő információ és egy öregasszony tanácsai segítik hozzá a lányt. A Grimm-mesében azonban az átok nem kétirányú, azaz csak a mese egyik szereplőjére hat.

19 BÁLINT, *Az átokmondás...*, i. m., 94.

20 BÁLINT Péter, *Mese a mesében. A megkettőződés hermeneutikája (Az emlékezés és a nyelv labirintusában)* = Uő, *Meseértés és értelmezés*, i. m., 127.

hercegből egyszerű macska lenne. Ez a fordulat az átokmondással teljeseedik be. A tárgyak helyett a fogalmak, sőt az életutak összeillesztése esetében azonban az alakok nem egyszerűen hétköznapivá alakulnak vissza; a szimbólum ilyen esetekben megmutathatja robbanékony, szétfutó jelentésképző potenciálját. Noha a régi, vallásos (vagy beavatást igénylő) szimbólumoknak „afféle konzumnők módjára az volt a dolguk, hogy csodálóikat újra és újra egy beteljesületlen kognitív szenvedély örvényébe rántsák, anélkül hogy valaha is odaadnák magukat nekik”,²¹ a mesei szimbólumok gyakran az anagogikus irányultságnak megfelelően inkább a beteljesülést jelentik és az egekig emelnek. A 19–20. század fordulója óta azonban elsősorban szimbolikus módról beszélhetünk, azaz már nincs olyan fogalom, aminek önmagában szimbolikus értéke volna, állítja Eco. Gimesi Dóra meséjében az összeillesztés művelete nem két tárgy, hanem két lény, két létmód, egy macska/ember és egy tündér/ember összekapcsolásával megy végbe, de nem a macska és egy tündér mint önmagukban szimbolikus értékkel bíró két lény találkozásáról szól a mese. Még a szimbolikus jelentések is ellenkezőjükbe fordulnak, hiszen a macska nem váltódik meg, nem lesz kizárólag emberré, a tündér pedig emberből újra kizárólagosan tündérré. A két (szimbolikus) létmód egymásba fonódása egészíti ki az eredendő hiányt.

A mesékre mindenképpen igaz az, hogy „a két külön darabkát egyenként épp a másik rész hiánya teszi vonzóvá, és ennek a hiányérzetnek a nyomán támadnak a legmohóbb szenvedélyek”.²² A mesei beszédben gyakori a két szétválasztott rész egymáshoz illesztése, akár személyekről, akár tárgyakról legyen szó, s ezeknek az összeillesztéseknek a nyomán bontakozik ki egy szerelem. Gimesi meséjében a Halál markából kimenekülő két alakot azonban ez az összeillesztés nem szerelembé sodorja, hanem megmenti őket, az életüket, még akkor is, ha életük a természetes földi „folyás” szerint biológiailag végéhez érne. A mohó, fiatalkori szenvedélyek helyét az együtt töltött idő, a másik mellett maradás, a közösen megtett (háztetei) utak veszik át. A mesei megoldás tehát itt a szimbólum működésmódját követi, de archetipikus szimbólumra nem utal. A szimbólum nem egy mélyebb titok jelentéssel bíró jegye, amit meg kell fejteni, a mesében nem egy vagy több szimbólum megfejtése, hanem éppen maga a szimbólumképzés mechanizmusának utat törése tűnik életmentőnek. Természetesen a macska az öröklét szimbóluma, a mindig talpra esése, olyan állat, amelyik nem idomítható, önálló akarata van és nem igazodik senkihez. A tündér mesebeli lény, halhatatlan és csodás képességekkel bír, többek között képes másokat megmenteni. A mese végére mindketten átváltoztatják magukat: a macska igazodik, hűséggel követi a tündért, a tündér magát a macskát és a kapcsolatot menti meg emberként, hogy újra tündér lehessen. Ezért lehetséges, hogy a már ismert szimbólumrendszereket figyelmen kívül hagyva, mégis erőteljesen szimbolikusnak értjük a szöveget: az alakok viszonyrendszerének szimbólumokra jellemző mechanizmusa meghívja a szimbolikus olvasási módot: a tündér és a macska párosát a halállal dacoló, a hűség és hűtlenség útját megjáró, átkot és feloldozást ismerő két lény egymásra találásaként olvashatjuk.

„A szimbólum olyan szó, amellyel kapcsolatban a diákjaimnak mindig azt tanácsolom, hogy nagy mértékletességgel használják, és azokba a kontextusokba illesszék, amelyekben találkozhatnak vele, hogy meg tudják határozni azt a jelentést, amelyet ott és nem másutt vesz fel.”²³ Megfogadva

21 Umberto Eco, *A szimbólum = Uó, La Mancha és Bábel között. Irodalomról*, Bp., Európa, 2004, 224.

22 *Uo.*, 210. Gondoljunk például a mesékben testvérek által egymásnak adott tárgyakra (kardok, kendők, stb.)-vagy az ismertetőjelként működő tárgyakra – klasszikusan ilyen tárgy például Hamupipóke cipője.

23 *Uo.*, 209.

Eco tanácsát, *A tündér csizmája* című mese szintén közelebbi vizsgálatot érdemel. Azaz látnunk kell, hogyan alkotja újra Gimesi Dóra a tündér és a csizma/lábbeli klasszikusan mesei szimbólumainak jelentését. Bizonyos szempontból a mese folytatása *A Macskaherceg kilencedik élete* című mesének, hiszen a mese végén, a mesélés közben a Macskaherceg nemcsak a múltra, de valamifajta intertextuálisan jelenlévő jövőre is utal. „Mesélt a suszterről, aki hétmérföldes csizmát készített egy nyugdíjas tündérnek.”²⁴ A háztetőket járó macska és tündér már tud arról (nevezhetjük Riffaterre nyomán ezt a mondatot a szöveg intertextuális tudattalanjának), ahogyan egy idősödő, nyugdíjas tündér majd meglátogat egy reményvesztett öreg susztert, és hétmérföldes csizmát kap tőle.

A tündér csizmája úgy alkotja újra a szimbólumokat, hogy nem csupán népmesei témákra támaszkodik, hanem a magyar irodalmi hagyományban ismert mesei szövegre, József Attila *Csoszogi, az öreg suszter* című meséjére is utal. A népmesei előzmények között találjuk például a Grimm-mesegyűjteményben szereplő két suszter mesét: *A Prikulicsok* első meséje egy olyan vargáról szól, aki elszegényedve egyetlen pár cipőre való bőrből akarja az utolsó pár cipőt megvarrni. Az éjszaka leple alatt ebben segédkező prikulicsok remekműveket készítenek, amelyek jó áron eladhatók, a varga új bőroket vehet, és lassan újra felépül a jólléte. Hálából a pucér kis emberkének, a prikulicsoknak feleségével együtt szép ruhákat varr. „Attól fogva nem jöttek többé, ám a vargának jól ment a sora, míg csak élt, és bármibe fogott is, minden sikerült neki.”²⁵ Ezt a mesét újra és újra át lehet írni gyerekek számára, legutóbb Mosonyi Alíz tette meg *A suszter manói* címmel, szorosan igazodva a Grimm testvérek által közreadott változathoz.²⁶ Egy másik Grimm-mese pedig az örökké elégedetlen mesterember esetét beszéli el, aki álmában meghal és a mennyországba jut. A figyelemzést, hogy „hagyjon föl régi szokásával, és ne ócsároljon semmit, amit a mennyországban látni fog”,²⁷ mégsem veszi komolyan, és talál kivetnivalót a tökéletesben is, ezért kidobják. Felébredve megnyugszik, hogy csak álmodott és nem is halt meg. A mély elégedetlenség, az örökös morgás, a megváltás, a példa, az ígéret csődje az eleve menthetetlen, rossz és hitetlen emberről szóló példázat. Nyilvánvalóan mindkét Grimm-mesében az etikai kérdések kerülnek előtérbe: olyan emberről, aki visszafizeti a jótéteményt, és egy olyanról, akinek soha semmi nem elég jó, aki mindig elégedetlen, ezért boldogtalan és hitetlen.

A suszter alakja József Attila 1932-ben született irodalmi meséjéből is ismert, iskolai tananyagként mindannyian találkoztunk vele gyerekkorunkban és leginkább az életrajz felőli megközelítésben értelmeztük. Csoszogi története azonban nem kizárólagosan koncentrálna erkölcsi kérdésekre, nem emelkedik a csodás lények vagy tündérek, prikulicsok birodalmába, nem oldódik el a földi térségektől, hanem nagyon is „reális”, földhöz ragadt marad. A megírásának idején keletkezett elméletek felől értelmezve jelentését az adás-kapás egyensúlya, a lét pragmatikus, eszközszerű vonatkozásai határozhatják meg. A jótékony cselekedetet a suszter goromba szavai oldják el attól a kötelezettségtől, hogy bármit is viszonzni kellene, míg a szakadt cipő megjavítása a kézhezálló

24 GIMESI, *A Macskaherceg...*, i. m., 46.

25 Jacob és Wilhelm GRIMM, *Gyermek és családi mesék*, ford. ADAMIK Lajos, MÁRTON László, Bp., Magvető, 1989, 171.

26 MOSONYI Alíz, *Egyszer volt, ahogy még sosem volt. Tizenkét és fél Grimm mese*, Bp., Pagony, 2014, 58–63. Jellemző egyébként, hogy a mesterség háttérbe szorulásával a varga, suszter, cipész közötti különbség felszámolódott a mesei szövegekben és mára ezek a foglalkozásnevek egymás szinonimáiként szerepelnek.

27 GRIMM, i. m., 582.

eszköz kéznéllevőségére hívja föl a figyelmet.²⁸ Gimesi Dóra a suszter alakjára hármas értelemben alapozza a mesei cselekményt: (1) kapcsolódik ahhoz a hagyományhoz, amit József Attila, Mikszáth Kálmán vagy Móra Ferenc jelölt ki a magyar irodalomban; (2) a népmesei hétnérföldes csizmán és a tündéren keresztül meghív népmesei motívumokat, valamint kapcsolódik Grimm-mesékhez; (3) a mese személyes megidézése a saját örökségnek, hiszen Gimesi Dóra nagypapája suszterként dolgozott, és tegyük hozzá, az író is szenvedélyes cipőgyűjtő.

A cipők, a lábbeli, a láb, a mozgás szerepe ezenfelül visszatérő elem a három Gimesi-mesében: a Csomótündér éppen lábuknál, pontosabban fogalmazva, cipőfűzőjükönél fogva köti össze Menyus királyfit és Pannit – ahogyan az a 2013-ban a kecskeméti Ciróka Bábszínház által színre vitt előadásban (rendezte: Kuthy Ágnes) vizuálisan is megjelent –, és ha a cipő nem is, de a lábtól való kötözöttség meghatározó szerephez jut. A *Macskaherceg kilencedik életében* gyorsan közlekedő macska szerepel, repülő tündér, mindenféle egyéb járművek, zeppelinek, villamosok stb., de cipő nem. A kötet illusztrációin mégis hangsúlyosan megjelenik a lábbeli: például akkor, amikor a Macskaherceg belefut a tündérbe, szinte elgázolja Alinkát, és annak egyik cipője leesik, a másiknak pedig kitörik a sarka. Az ehhez a jelenthez kapcsolódó illusztráció azért is válik kiemelkedően hangsúlyossá, mert a mesekötetben kétszer is láthatjuk, azaz vizuális elemként ismétlődik. A *tündér csizmája* már egyenesen magukról a cipőkről szól. A bataille-i szürrealista antropológia szerint fejünkkel az ég és fény felé fordulunk, míg lábunk a sárban áll – a létezés oda-vissza mozgás a test és a létezés eme két pontja között. Az állandó és kizárólagos fölfelé törekvés ezért hibás gondolat.²⁹ A mesék fölfelé törekedő történetíve *A Macskaherceg kilencedik életében* a vénember és vénasszony éjjeli átváltozásaiban szó szerint is tetten érhető, hiszen tündérré és macskává változva minden éjjel a háztetőket járják. „Akinek van szeme és nem tud aludni éjjel, bármikor megpillanthatja őket a szemközti háztetőn.”³⁰ Hol lent laknak az emberek között, hol fönt járnak a házak fölött. A *tündér csizmája* a repülésre való utalással emeli be újra és újra a fölfelé törekvés képeit, ugyanakkor a hófödte tájban feketéllő lábnyomok a földi lét sárba ragadtságára, de legalábbis hóban nyomot hagyására is rámutatnak – a suszter és a nyugdíjas tündér egyszerre jár fent és lent is. Fehérben fekete nyomot hagyva, egyszerre a földön és fent az égben.

Fantázia és valóság

Hogyan valóságos egy tündér, egy macskaherceg vagy egy boszorkány alakja? A mesék kapcsán visszatérő kérdés, igaz-e vagy sem a történet, valós dolgot beszél-e el vagy csak a fantázia szüleménye. Gimesi Dóra történetei kapcsán a mesei terek és képzelet, valamint a fizikai (például földrajzi vagy technikai) valóság folyamatosan egymásba fonódik. A *Csomótündér* tündérei képesek megalkotni, majd újraalkotni az emberi kapcsolatokat, a Macskaherceg hol állati, hol emberi alakban bukkan

28 Részletes elemzését ld. NAGY Gabriella Ágnes, *József Attila – cipők költészetben és mesében*, Tempevölgy, 2018/4, 65–83.

29 Georges BATAILLE, *The Big Toe = Encyclopaedia Acephalica. Comprising the Critical Dictionary and Related Texts Edited by Georges Bataille and the Encyclopaedica da Costa*, eds. Robert LEBEL, Isabelle WALDBERG, London, Atlas Press, 1995, 87.

30 GIMESI, *A Macskaherceg...*, i. m., 48.

fel, hogy meglátogassa hol tündér, hol ember alakját öltő kedvesét. A nagyon valóságos módon éledegélő suszterhez egy tündér kopog be, és végső soron ráveszi arra, hogy elkezdje bejárni vele a valóság (Kuala Lumpur, Párizs stb.) és a mesebeli képzelet tájait. Ennek az állandó összefonódásnak köszönhetően mindhárom történet, különösen *A Macskaherceg kilencedik élete* és *A tündér csizmája* olyan valóságot teremt, amely a konkrét földrajzi helyekre való utalások mellett egyszerre épít jelen társadalmunk normarendszerének és a mesei történetek normarendszerének ismeretére. Bizonyos értelemben a szövegek teljesítménye nem kisebb, mint annak az egyensúlynak a megtalálása, amely nem a kétféle normarendszer közötti pontos, billenés nélküli egyensúlyra tör vagy merevít ki egy ilyenfajta egyensúlyi állapotot, hanem folytonosan fenntartott oda-vissza játékában elmosza a kettő közötti határt, és saját határokat jelöl ki; azaz saját valóságos világunkkal folytonosan kapcsolatban lévő fiktív világot hoz létre.

A valóság mint olyan azonban önmagában nem létezik, csak a valós dolgok léteznek. Hiszen létezik-e egyáltalán egyszarvú? Léteznek-e a mesékben a mesei lények? A mitológiában igen, vannak egyszarvúak, a mesékben tündérek – az, hogy a beszédben léteznek, jelzi, hogy a szemantikai valóság és a valós létezés között különbség van, legalábbis Markus Gabriel szerint. Az egyszarvúhoz vagy tündérhez hasonló típusú létezők azonban nem csupán a diskurzusban léteznek, hanem a dolgok valós aspektusának létrehozatalnak, teszi hozzá Jocelyn Benoist. A valódi, materialitásukban is létező dolgok így csupán aspektusai a valóságnak, de nem merítik ki a valóságot. Arra a következtetésre is juthatunk, hogy akkor ezek szerint például Piroska is létezik a tündérekkel és a sárkányokkal együtt, amennyiben a mese elbeszéli a történetüket. Közelebb kerülünk az elbeszélte dolgok természetéhez, ha azt állítjuk, hogy Piroska története az, ami létezik, Piroska azonban nem. A tündéres történetek léteznek, a tündérek azonban nem. Így különbség van a valós létező és az intencionált létező között. A mese ugyanis nincsen teljesen leválasztva a valóságról, inkább azt mondhatjuk, csak a valóság felől érthető.

Az a hit egyszerűen téves, miszerint az intencionális entitást/elemet mint olyat valósnak vesszük, jó módja lenne annak, hogy valóban lepaktáljunk – azaz elköteleződjünk a valóságnak – a fikcióval vagy egyéb intencionális megközelítéssel. Az intencionális viszony lényegileg normatív természetét hagyjuk ezzel figyelmen kívül, azt, ami alkotó módon irányul a valóságra.³¹

Az intencionális hozzáállás állítólagos tartalma a pusztán normativitás. A valóság két generátora a természet és a kultúra, ez utóbbin belül az a társadalmi valóság, amely konvenciókból és gyakorlatokból áll. Miközben a természeti dolgok valódiságába vetett hitünk viszonylag konstans, kézzelfogható, a kultúra vagy társadalmi valóság olyan elemeket tartalmaz, amelyek már eleve megítélés alá estek – ezért hívhatjuk ezt intencionális valóságnak. Ez a fajta realitás jóval inkább egy adott társadalom intézményeihez kapcsolódik.

A valóság nem olyan fogalom, ami meghatározná egy dolgot valamilyen másikkal szemben, vagy különböző dolgokat különböző szinteken. A valóság kategorikus fogalom, ami arra a tényre utal,

31 Jocelyn BENOIST, *What is So New About New Realism?*, előadás, elhangzott 2018. május 22-én, Bp., ELTE, 10.

hogy a dolog az, ami, akár meg tudom ragadni, akár nem azoknak a normáknak a segítségével, amelyeket alkalmazok.³²

Azok a normák, amelyek felépítik a társadalmi valóságot nem láthatatlanok vagy maguktól értődőek. A norma mint olyan, része a valóságnak, de a norma nem valóság, ahogyan a valóság nem egyenlő az igazsággal – ezek különböző fogalmak. A norma és a valóság kategóriájának különbsége további vizsgálatokra szorul, ezeknek a vizsgálatoknak a valóság dimenzióinak valós diverzitását kellene támogatnia. Jocelyn Benoist a valóság új fogalmáról szólva olyan kérdéseket is felvet, amelyek közelről érintik a mesei valóság és a hétköznapi valóság közötti különbségeket. Amit a gyermekek számára mesei valóságnak tartunk – és úgy gondoljuk, a mese a gyermek számára gyakran nem különbözik a valóságtól –, az egy társadalmi valóság része, egy normarendszer valósága. Mivel a társadalmi valóság változik, a normarendszer sem marad ugyanaz; ez is előidézője a mesei történetek aktualizálásának.

Ha manapság már kevésbé hiszünk azokban a tündérmesékben, amelyek a 17. század végi francia udvari meseírók előtt csak nagyon elszórtan léteztek írásban – és csak a 18. századtól kezdtek terjedni –, azért is lehetséges, mert meghaladtuk annak a barokk, allegorikus, udvari normarendszernek az idejét, amelyekből ezek a történetek származtak – magyarul, eltűnt a tündérmeséket megalapozó létforma. A *tündér* szó maga különböző nyelvekben különbözőképpen viselkedő lényekre utal. Magyarul már a 15. században felbukkan, mai jelentésében 1604-ből datálhatjuk „magát elváltoztató, képzeletbeli lény, többnyire fiatal nőalak” jelentésben. A *fairy* vagy *fée* a latin *fatum* származéka, így nem meglepő a tündérek sorseseeményekkel való összekapcsolódása a mesékben. A *fairy/fée* kisebb, mint az emberi lények, csodás segítő vagy ellenfél szerepében jelenik meg. Az európai kultúrában D'Aulnoy és Perrault nevezte el a mesék egyik válfaját tündérmesének (*contes des fées*) a népszerű történetekkel szemben (*contes populaire*).³³ A szálak ismét a barokk korába vezetnek, hiszen ekkor, a középkor és a barokk idején a fantázia, a képzelet, a tudás, a tapasztalat még nem vált el egymástól. Benoist érvelése a mai, legfrissebb irányt jelzi a valóságról való gondolkodás történetében, miközben Giorgio Agamben egészen a középkorig megy vissza, hogy láthatóvá tegye, hogyan vált szét valóság és képzelet, a tapasztalat és a tudás – azok a fogalmak, amelyek valaha egységként működtek.

Könyvének címadó fejezetében Agamben a tapasztalat filozófiai történetének ered nyomába, és abból indul ki, hogy a 20. századra, a modernség idejére a tapasztalat elszegényedett: nem maradt semmi, amit a hétköznapiokból tapasztalatként fordíthatnánk le. A tapasztalatokat csupán megfigyelő egyén mára kívül került magán a tapasztalaton. „A tapasztalat szükségszerűen nem a tudással kerül viszonyba, hanem az autoritással – azaz a szavak és a narráció erejével.”³⁴ A modern tudomány ezért a tapasztalattal szemben alapvetően bizalmatlan, hiszen az összeegyeztethetetlen a bizonyossággal. Ám „abban a pillanatban, amikor a tapasztalat mérhetővé és bizonyossá válik,

32 Uo., 17.

33 *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales I–III*, ed. Donald HAASE, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 2008, 322–325.

34 Giorgio AGAMBEN, *Infancy and History = Uő, Infancy and History. Essays on the Destruction of Experience*, London, New York, Verso, 1993, 14.

azonnal elveszíti autoritását”.³⁵ A tapasztalat és tudomány közötti szakadék történeti fejlemény, hiszen a tudásra és a tapasztalatra valaha egységként tekintettek. Az antikvitásban a képzelet még a tudás felsőbbrendű médiumának számított. Míg a képzelet a múltban nem „szubjektív dolog volt, hanem sokkal inkább a szubjektív és objektív, a belső és külső, az érzékelhető és megérthető egybeesése, mára kombinatorikus és hallucinatorikus jegyeket vett magára”.³⁶ A középkorban a képzelet és a vágy szoros kapcsolatban állt egymással, ám amint a képzelet levált a tudásról és a tapasztalatról, elérhetetlenné vált maga a képzeletben eredő vágy (tárgya) is, hiszen kívül került a megtapasztalhatón. Ettől kezdve a szerelem nem a fizikai valóságra, hanem egy fantazmára irányult.

Ez a fajta képzeletbelivé tett vágy vezérli mind a Macskaherceget, aki úgy hiszi, meg tud maradni egyetlen tündér mellett, mind a tündért, aki arra vágyik, hogy férje majd kitartson mellette. Ami összeköti őket, az éppen a házasságról alkotott illuzórikus képekben gyökerező képzeletbeli vágy a hűségről és kitartásról. A mesékre oly jellemző keresés motívum ebben a történetben éppen hogy az út hiányában, az apóriában manifesztálódik. Ugyanis egyik mesei alak sem követ egyetlen utat sem, amely a tapasztalathoz vezetné, olyan utat, amit a különös és az egzotikus jellemez, hanem a számukra addig teljesen ismeretlenbe vetik bele magukat: oda ahol nincs biztos út. Az élet manapság teljességgel nélkülözi a bizonyosságot és kiszámíthatóságot, de az élményt is. Ennek megfelelően Alinka emberként a hétköznapi lét monotóniájába, eseménytelenségébe és élmény-nélküliségébe süllyed, a Macskaherceg pedig találkozik a halállal, aki kilenc életet ad neki, ahogyan az egy macskának dukál. Ennek a kilenc életnek az elfogyasztása közben ugyan gyűjt némi tapasztalatot, bár a tapasztalatok izgalmában, élményszerűségében kevéssé bízuk: „kilencszer fogom halálra unni magam, kilencszer egymás után.”³⁷ Vándorlásai során bizonyos „csúcselményekhez” jut – teázik a Himalája tetején, meglesi, hova tűnnek a festményekről a kisjézusok stb. –, miközben nagy, igazán sorsfordító esemény nem esik meg vele. Sorsfordító élmény számára majd a Halállal való újratalálkozás lesz.

A synderesis olyan fogalom, ami nem a lelkiismeret szavára vonatkozik, sokkal inkább technikai terminus, amelyet a középkori és reneszánsz neoplatonikus misztikusok használtak, hogy a lélek legmagasabb és legkifinomultabb területét jelöljék; közvetlen kapcsolatban áll a természetfeletti érzékelésével, és soha nem szennyeződött be az eredendő bűn által.³⁸ Agamben Montaigne és Rousseau élményére utal, mégpedig olyan élményekre, amellyel véletlenül találkoztak egy-egy baleset következtében. A tudatát veszített Montaigne a lóról leesve a lélek nyugalma a halál állapotával azonosította, míg az eszméletét hosszú órákra elvesztő Rousseau az újjászületéssel. Az, ami ebben a tudattalan állapotban megjelent, már nem az „én” volt, hanem az „az”, ami azt jelzi, hogy a tudatvesztett élmény nem a szubjektum „énjének” tapasztalata, hiszen minden tapasztalat garanciája és alapja a tudat szintetikus egysége. A tudat szintézise éppen az, ami egyáltalán nem jellemzi a tündért, tündérként nincsen rá szüksége: az ember és tündérlét tudatának szintézisére a történet végén kerülhet sor.

35 *Uo.*, 18.

36 *Uo.*, 25.

37 GIMESI, *A Macskaherceg...*, i. m., 39.

38 AGAMBEN, i. m., 30.

A Macskaherceg és a tündér alakváltásai markáns tudatváltásokkal is járnak, de nem abban az értelemben, ahogyan egy patogén tudatállapotok közötti váltásra gondolhatunk, hanem ahogyan a kétféle testhez tartozó kétféle tudat váltakozásáról beszélünk. A Macskaherceg egy alakját gyakran és könnyen váltó mesei figurából egy kóbor macskává, míg Alinka könnyen mozgó tündérből minden emlékét és addigi nyelvét elfelejtő, bezáruló emberré válik. Számukra az a tudatállapot jelenti a hiányosságot, amelyben nem képesek egyszerre a két tudattal és testtel (macska/ember, szárnyas tündér/szárnyatlan ember) rendelkezni. A mese ezért nem is feltétlenül csupán a hűtlenség és haragból mondott átok, a hibák felismerésének, a megbocsátásnak vagy a késői szerelemnek a példázata. Alinka és a Macskaherceg nem egyszerűen azzal győzi le a Halált, hogy a tündér ismét szárnyakat kap, a macskának pedig nem kell meghalnia Alinka elmúltával.

Semmi dolgod velem – fújta a Macskaherceg. – Még nincs itt az idő.

– Ezúttal nem is érted jöttem. Habár, ahogy így elnézlek, az a nap is vészesen közeleg – viccelődött a Halál.

Fordulj fel! – viccelődött a Macskaherceg.

Ugye tudod, hogy nemsokára megtörik az átok? Az utolsó életedben úgy tűnik, újra ember leszel. Már ameddig, ugyebár.

Miket beszélsz?

Az átok csak addig tart, amíg él az, aki mondta – vihogott a Halál, és a zongorára borulva alvó Alinkára mutatott.

Felejtsd el! – pattant fel a Macskaherceg. – Alinka tündér, és a tündérek fölött nincs hatalmad!

Csak tündér volt, komám, tündér volt! Odaadta a szárnyát egy átokért. Nagyon jól tudta, mit vállal. De még ha visszazereznéd is a szárnyát: ki látott már vénséges vén, hajlott hátú, göcsörtös ujjú tavasztündért?³⁹

A két mesei alak nem csak életét nyeri el azzal, hogy kijátsszák a Halált. Az élet, amit visszazereznek éppen az a létforma, amelynek egysége a hétköznapi, emberi lét és a nem-emberi, varázslatokkal teli lét egysége, jobban mondva a kettő közötti átjárhatóság léte. Létük, tapasztalati mezőjük, érzékelésük kettősségen alapszik, ha ezek nem is fedik egymást maradéktalanul. A közös a kettősség és ennek az egyesítése – a boldog egymásra találás, a megbocsátás ezért csak részben egy megkésett szerelem beteljesülő aktusa, ami felett csaknem teljesen elszállt az idő. Más részben ez a boldog egymásra találás sokkal inkább a létezés, a nyelv és tapasztalat kettősségének elfogadása, végső soron ennek a kettősségnek közös tapasztalata. Az éjjel öreg macska és szárnyas öregasszony képében háztetőkön kóborló vénséges vén anyóka és vénséges vén öregúr ezt a kettősséget lépteti működésbe. A mesei homeosztázis értelmében eggyé válik az, ami külön került, így a tündérvilág, a fantázia, átváltozások és vágyak világa egyesül a hétköznapi valóság normatív tapasztalatainak világával. Az egymásra találás az önmagára találással egy időben történik meg. Ugyan már elfelejtettük, hogy képzeletünk és tudatunk kettévált, a szöveg újra érzékelteti velünk, hogy a teljesség vagy létezés folytonossága ezek újraforrasztásából fakad. Ezzel szemben a másik utáni vágy mindig egy képzeletbeli másikra irányul, és nem érheti el azt, sem a teljességet.

39 GIMESI, *A Macskaherceg...*, i. m., 44.

A hűség mint erény mindig az önmagunkhoz való hűség is egyben. Hűségesek ahhoz tudunk lenni, amire emlékszünk. „A változás hűtlen, s még az évszakok is csapodárok.” De a hűség sem bocsát meg mindent – gondolkodásunkhoz hűnek lenni viszont azt is jelenti, hogy „jó és alapos ok nélkül nem változtatunk rajtuk”. Jó és alapos ok az élet-halál kérdése: a Macskaherceg csak akkor képes megmenteni magát, saját életét, ha Alinkának új szárnyakat készít és hűséges marad. Alinka pedig akkor maradhat csak életben, ha elfogadja a szárnyakat, megbocsát és újra bízni kezd. Ehhez mindkettőjüknek szüksége van a felejtésre és a saját gondolkodásukhoz való hűtlenségre.

A hűtlen szerelem nem szabad szerelem, hanem feledékeny szerelem, a hitehagyott szerelem, az a szerelem, amely elfelejti vagy meggyűlöli azt, akit szeretett, s amely ettől fogva önmagát felejti el vagy gyűlöli meg. Dehát szerelem ez még? Szeress annyira, amennyire jólesik, szerelmem, csak ne feledj kettőnket.⁴⁰

Az önmagát feledő Alinka az átokmondásban veszíti el önmagát, a csapodár, feledékeny macska léte pedig változékonyságát, alakváltásra való képességét elveszítve redukálódik egy állati létté. A tündér és a macska a háztetőkön ülve egyszerre emlékeznek önmaguk változékonyságára és tartják meg egymás kettősségét az emlékezetükben.

A paradox intenció mint sorsesemény

A *tündér csizmája* című mesében újabb szinteken érzékelhető a mesei narratívák jegyeinek újragondolása. A valós, konkrét földrajzi térségek megidézése mellett többek között szerepet kap az olyan mesékre való utalás, amelyek fő eleme a lábbeli. Ilyen mesék a következők: *Hamupipőke* (ATU 510A), *A kalapvári kisasszony* (ATU 510B), *Csizmás Kandúr* (ATU 545B), *A papucsszaggató királykisasszonyok* (ATU 306), *A bolhabőr cipő* (ATU 850 – *A királykisasszony jegyei*). Nyilvánvalóan ezek között a mesék között találjuk a legismertebbeket, kezdve rögtön Hamupipőke meséjével. A mesék gyakran szőnek bele a cselekménybe mágikus tárgyakat, olyan eszközöket, amellyel valami természetfeletti dolog vihető véghez. A cipő azonban Hamupipőke esetében például azonosításra szolgáló tárgy. A *tündér csizmája* szövegében a cipőkészítés egyszerre kapcsolódik egy mesterséghez, sőt művészethez (ne feledjük a Van Gogh parasztcipőket ábrázoló festményei körül kirobbant vitát), mesékhez, csodálatos lényekhez, de valamiféle családi örökség átadásához is. Tóbiás Krisztián cipőkről írt prózai szövegében a cipő leginkább az anyaföldhöz tartozik,⁴¹ Gimesi meséjében a suszterség, a cipőkészítés családi hagyomány, praxis, amit át kell örökíteni.

Volt ennek a híres-neves suszternek három szép fia. Örömét lelte bennük, azt tervezte, kitanítja őket is a cipőkészítésre, ahogy őt tanította az apja annak idején. Az apját meg a nagyapja, a nagyapját meg a dédapja, ameddig csak vissza tudott pillantani a családi emlékezet. Ott sorakoztak a nagyapák, a dédapák, ükapák a falon, réges-régi szerszámaik a műhelyben. A cipésmester szép rendben tartotta a sok régi szerszámot, és gyakran mondogatta a fiainak: 'Ezzel a tűvel varrta ükapátok a bolhabőr cipőt a

40 André COMTE-SPONVILLE, *Kis könyv nagy erényekről*, ford. SALY Noémi, Bp., Osiris, 2005, 41.

41 TÓBIÁS Krisztián, *Mindennapi lábbelinkről*, Kortárs, 2018/5, 33–40.

mesebeli királylánynak. Dédapátok ezzel az öntőformával készítette Hamupipőke üveg cipőjét. Nagypapátok keze munkáját meg tizenkét királyleány táncolta széjjel az éjjeli bálban! Mert a mi családunk mindig is tündéréknek, királykisasszonyoknak és óriásoknak dolgozott, ezt jól jegyezzétek meg!⁴²

A mesei kezdet így utal a szóbeli kultúrára jellemző hagyomány átörökítő funkciójára nemcsak a tárgyi szinten, hanem a történetek szintjén is, azaz olyan tárgyak készítésének a gyakorlatát szeretné a suszter örökül hagyni, amelyeknek a segítségével a mesei narratívák hőseit látta el a család lábbelikkkel. Ebből a szempontból sajátos fordulatot jelent az, amikor az elmagányosodott susztert meglátogatja egy tündér, hogy hétmérföldes csizmát rendeljen tőle. A suszter ismeri a tündéreket, nem is lepődik meg különösképpen a látogatáson („ifjabb korában látott ő már tündért eleget”), sem azon, hogy egy tündér, aki eleve képes repülni, miért szeretne éppen hétmérföldes csizmát. Azaz nem a csodás lény vagy a csodás tárgy elkészítése a különlegessége a mesei világnak, hiszen ezek részét képezik a fiktív világ rendjének, hanem valami egészen más. A magányos, megkeseredett suszter, aki a város zajától visszavonultan él, fiai mind elköltöztek és más mesterség után néztek (bankigazgató, centercsatár, meg olyan, aki királykisasszonyt vett feleségül, azaz nem csinált semmit, csak heverészett), egyre csak morgott, még vevő is alig járt be hozzá. Végül bezárta a cipésműhelyt, lelakatolta az ajtót, szerszámai berozsdásodtak, a bőrök megkeményedtek „éppúgy, mint az öregember szíve”.⁴³

Ami kint, az bent: megkeményedett szív bent, kint fagyos, téli világ. A téli reggelen bekopogó tündérnek sem akar elsőre a suszter ajtót nyitni, csak akkor, amikor az egy francia sanzon éneklésébe kezd. A francia sanzon mai formájában, mint szóló dal, a 16. század végén terjedt el Párizsban, a 17. században nagy népszerűsége tett szert – a sanzonéneklés előzményei a 12–13. századra nyúlnak vissza. A tündérek mai formájukban szintén a 17. századi Franciaország „termékei”, azaz Gimesi tündérének „intertextuális tudattalanjában” szerepel eredetének földrajzi térsége és zenei hagyománya is. A susztert meglátogató tündért nem lehet „lerázni”: „Nem volt már fiatal, jónéhány megkérgesedett szívű öregembert látott a pályafutása során.”⁴⁴ Mivel nem tágit, a suszter kénytelen szóba elegyedni vele, de csak azért, mert tudja, a tündérek sorsfordító lények, hajlamosak megmenteni azt, akivel találkoznak. Ezért le is szögezi: „Hiába is fárad kisasszony, engem nem kell megmenteni.”⁴⁵ A tündér azonban látszólag nem is akarja megmenteni az öregembert.

... És hogy érti azt, hogy nem akar megmenteni? A tündéréknek nem az a dolguk, hogy kérges szívű öregembereket mentsenek meg karácsony este?

A tündér elfintorodott, és számolni kezdett az ujjain.

– Egy: még nincs karácsony este. Kettő: én már annyi kérges szívű öregembert mentettem meg, hogy egy életre elegendem lett. Nyugdíjba vonultam. Felőlem akár halála is moroghatja meg epéskedheti magát, nem mozdítom magáért a kisujjam se.⁴⁶

42 GIMESI, *A tündér csizmája...*, i. m., 4.

43 *Uo.*, 10.

44 *Uo.*, 16.

45 *Uo.*

46 GIMESI, *A tündér...*, i. m., 17.

Ez a válasz meglehetősen meglepő, hiszen a tündér visszautasítja azt a feladatot, amit a mesékben elvárhatóan teljesítenie kell, illetve amit ez alapján számonkérnek rajta, azaz szembeszáll egy konvencionálisnak mondható mesei fordulattal, amit kifejezetten a tündérek szoktak előidézni. A suszter, aki olyan élethelyzetben van, ahol a hagyományokat meghaladták, sőt semmibe vették, ahol addigi tudásának már nem lehet hasznát venni, valójában megkeseredik, célját veszti, bezárkózik, elvonul a világtól. „Nem tudom, mi volt előbb, a magány-e vagy a morgás.” „Csupa olyanokat morgott, amiket a nagyon szomorú felnőttek szoktak.” Az ő kérdése tehát az: mi motiválhatná arra, hogy igent mondjon az életre? Mit tudna megfogalmazni élete értelmeként? Ez a „célталanság-érzet” a tündér válaszában következtében számolódhat föl: mármint az, hogy nem akarja megmenteni ebből a helyzetből az öreg susztert. Ez a válasz éppen az, mint amit a logoterápia paradox intenciónak nevez. A suszter nemet mond a létezésre, saját létének értelmére, feladja az értelemvágyat. Paradox módon úgy fut el az elől, amitől szorong, hogy otthon marad.⁴⁷ Ebből az állapotból csak akkor tud kibillenni, akkor képes felfedezni az élet értelmét, ha valamilyen művet alkot, vagy cselekedni kezd. Vagy ha valakivel emberileg találkozik, valamit felfedez, vagy ha tenni nem tud, akkor a szenvedéshez való hozzáállását változtatja meg.⁴⁸ A susztert a cselekvés és a találkozás mozdítja tovább – hiszen nincsen olyan szenvedést okozó helyzetben, ahol a cselekvés lehetőségétől meg lenne fosztva –, de nem úgy mozdul, ahogyan a mesei csodáktól elvárjuk: azaz egy csapásra. Jóval inkább egy 20. századi terápiás behatásnak köszönhetően változik. „A logoterápia a „paradox intenció” elnevezésű módszerét arra a kettős tényre alapozza, hogy a félelem odavonzza azt, amitől az ember fél, és hogy a hiper-szándék lehetetlenné teszi azt, amit az ember kíván.”⁴⁹ Azaz a tündér válasza az attól szorongó susztert, hogy már semminek nincs értelme, hogy őt senki nem fogja sem megkeresni, sem megmenteni, éppen saját szorongását felnagyítva szembesíti. A „ments meg” felhívásra válaszul érkező „nem mentelek meg” a tündér részéről nem egy gyermeki dacreakcióhoz hasonló válasz vagy a mesei normarenddel való dacolás, hanem arra való felhívás, hogy „szembesülj saját legnagyobb félelmeddel”. A suszter viselkedésének megfordítása egy paradox kívánság helyettesítésével távolságot teremt a félelemmel, nevetségessé teszi, és ezzel segít ironikusan rátekinteni, majd figyelmen kívül hagyni azt.⁵⁰

A suszter tehát ennek következtében nemcsak elkészíti a hétmérföldes csizmát és cselekvésbe kezd, de a tündér távozásával saját lábbelijét is megcsinálja, majd a tündér keresésére indul. Ezen az úton megtalálja a fiait és kibékül velük, valamint úgy tűnik, a tündérnek is nyomára bukkan – ahogy mi, az olvasók is értesülünk arról, hogy a hóban már két pár lábnyom látható. „A férficsizma nyomai

47 Viktor E. FRANKL, *On the Theory and Therapy of Mental Disorders. An Introduction to Logotherapy and Existential Analysis*, ford. James. M DUBOIS, New York, Hove, Brunner-Routledge, 2004, 192.

48 Viktor E. FRANKL, *A logoterápia dióhéjban = Uő, ... mégis mondj igent az életre. Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor*, ford. BRUCK Vera, GORZÓ Andrea, Bp., Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ, 1988, 130.

49 Uo., 140.

50 A paradox intenció a homeopátiás gyógyítás egyik alapvető módszerével tart szoros rokonságot, hiszen a homeopátiás terápia is azt állítja, hogy „a szavak és képzetek által létrehozott hasonló állapottal kiváltható az életerő gyógyító reakciója”. Ha szembesítünk valakit saját állapotának képével, azzal, ami a személy központi érzéséhez hasonlít, azaz visszatükrözzük saját alapérzését, ez gyógyító erővel hat rá. „Ha valaki egyszer világosan megérti saját téveszméjét, ez a felismerés úgy fog hatni rá, mint egy homeopátiás szer.” Rajan SANKARAN, *A homeopátia szellemisége*, ford. GAZDAG Márta, Nagykovácsi, Remedium, 2000, 323.

egy ideig a női talpak mögött kullogtak, aztán egyszer csak melléjük kerültek, és ott is maradtak az idők végezetéig.⁵¹ A mese tehát nem csupán a suszter saját mesterségéhez való visszatalálásáról szól, hanem egy találkozásról is, amelyet sorsfordítónak nevezhetünk. Tengelyi László filozófiájában „minden sorseseemény keresztülhúzza előzetes várakozásainkat, és ezért [...] olyan valósággal szembesít bennünket, amely »megelőzi és meglepi a lehetőséget.«⁵² A sorseseemény megrendíti az uralkodó szerepre jutott értelemrögzítéseket, jelen esetben a céltalanság-érzetet, ezáltal valamiféle önhasadást idéz elő, de ugyanekkor máris új értelmet tesz megragadhatóvá. A váratlanul felfedezhető új értelem azonban nem előzetes sejtelmek nélkül való – ezek a sejtelmek „már utaltak az utóbb bekövetkezőkre, ám anélkül, hogy eljövételüket tényleges várakozások módjára előlegezték volna”.⁵³ Egy ilyen előzetes, várakozás nélküli sejtlem bukkan föl, amikor a suszter a tündér első kopogására „azért sem nyitja ki” az ajtót, de „maga sem értette, mibe facsarodott úgy bele a szíve. Hátradől a kopottas zöld fotelben, és becsukta a szemét”.⁵⁴ Ebben a várakozásban, amiben napjait, talán éveit tölti, megjelenik valami, ami előre jelzi a még be sem következett esemény sorsfordító voltát.

Ez a sorsfordító esemény valóban hasadást idéz elő, amennyiben a suszter régi, morgós, szomorú, céltalan önazonossága és az ettől való meglepetéssel teli és humoros távolság cselekvésre bírja, sőt egyenesen „kikényszeríti az önazonosság újbóli rögzítését”.⁵⁵ A sorseseemény, vagyis a tündér fölbukkanása valójában „a múlt követelése, ami úgy vetíti előre a jövőt, mint ami az eddigiek egyenes folytatása”.⁵⁶ Azaz a tündéreket már jól ismerő öreg suszter életében olyasmi bukkan föl, ami bizonyos szempontból folytatatólagosnak tekinthető korábbi tapasztalataival. Az önazonosság megképződése így valóban a *kezdeményezés* (ebben az új értelem a megragadott és félreszorított értelmek eloszlását kísérli meg módosítani), a *vállalkozás* (egységes folyamatként, amely az önazonosság rögzítésével egy magától lejátszódó értelemképződés kiindulópontjává lesz) és a *kaland* (ami kivonja magát öntevékenységünk köréből és uralhatatlanná válik) segítségével megy végbe.⁵⁷ A suszter életében bekövetkező sorseseemény ugyanis nem egyszerűen a cselekvés, a kimozdulás szintjén zajlik, hanem kifejezetten vállalkozássá lesz abban az értelemben is, hogy cipőket kezd készíteni magának – egy szarvasbőr cipőt, egy edzőcipőt, egy kényelmes papucsot meg egy hétmérföldes csizmát –, és nekiindul annak az útnak, kalandnak, amelyet a tündér ajánl fel. A céltalanságából kimozdított susztert szó szerint az otthonából is kicsalogatják, meghívót kap, hogy bejárja a világot, távolságokat győzzön le, egy szóval: tapasztaljon, kalandra induljon, amit többé már nem ural.

– De ha nyugdíjba vonult, minek a hétmérföldes csizma? – kérdezte a cipész, mert érdekelni kezdte a furcsán goromba tündér.

51 GIMESI, *A tündér...*, i. m., 24.

52 TENGELYI László, *Élettörténet és sorseseemény*, Bp., Atlantisz, 1998, 201.

53 *Uo.*

54 GIMESI, *A tündér...*, i. m., 13.

55 TENGELYI, i. m., 203.

56 *Uo.*, 208.

57 *Uo.*, 211.

– Minek, minek, hát világot látni! Csak nem képzeli, hogy ezután majd otthon ücsörgök és pókfonalat kötögetek? Csak mert nyugdíjba mentem? Még mit nem! El akarok jutni Milánóba, Párizsba, Kuala Lumpurba. Meg akarom mászni a Himaláját. Vagy legalábbis a Mont Blanc-t.⁵⁸

Gimesi Dóra meséjének filozófiai vagy lélektani megközelítése nem mond ellent a mesei szöveg által felépített kontextusnak, és nem tekinthető idegennek a mesei szövegtől. Hiszen a 21. századot és a benne élő mindennapi emberek életét soha eddig nem látott módon szövi át a lélektani diskurzus – gondoljunk csak a különböző tömegközlekedési eszközökön utazók telefonbeszélgetéseire, amelyek gyakran hemzsegnak a különböző lélektani irányzatok terminusaitól vagy fordulataitól –, de a témában megjelenő újságcikkek vagy meghirdetett előadásokra igyekvők sokasága is feltűnő. A mesei beszédmód kortárs átírata nem más, mint az évszázadokon át hagyományozódó mesei nyelv és típusrendszer újraalkotása és beleírása egy beszédmódba, ami a lélektan, sőt a terápiás beszélgetések fogalomrendszerének, problémafölvételének sajátja. A pszichoanalízis által végsőkéig kettészakított tudat, a képzelet és fantázia tudattalan tartományokba száműzése olyan narratívák létrehozását generálhatja, amely felhívja a figyelmet a kettészakítottság vagy hasadás létére. A mese képes a tudat és képzelet kettészakítottságának és hasadásának egyfajta homeosztatiszikus egyesítésére. Teszi ezt egyfelől a sorseseeményként érthető mesei fordulat „bevetésével”, másfelől a képzeletet is magába foglaló bejárható világban útjukra bocsátott mesei alakokkal. A fordulatot előidéző mesei csodák helyett vagy mellett Gimesi Dóra szövegeinek olvasásakor a létmódok és a különböző típusú tudatszintek összekapcsolása is elvégezhető. A hóban nyomokat hagyó suszter és tündér abban a transzcendens térben folytatják útjukat, ahová mi, olvasók csak a képzeletünkben követhetjük őket. A képzeletnek ez a tere azonban olyan mértékben szűk vagy tág, vagy netán végtelen, ahogyan képesek vagyunk ezt a teret a magunk számára a tudatunkban megrajzolni.

58 GIMESI, *A tündér...*, i. m., 17–18.

THE BAND PLAYED ON

Egy angol w Hollywoodban

G1 LOSCH

Cabin Crew. "UNDERGROUND" IN THIS SCRIBE LEILAH WEINRAUB'S

Ze douwen halflege bakjes frites door m'n brievenbus

überraschende neue

AMID THE

Wowereit Die Ausstellung zum

TEČAJNIC

Barna bárányok a német

Patron rebelle

f more homes will

ZIdeges a piac

ÉS REFORM

után DISZKURZUS Srušili su

Feuerwehrmann rettet

dalok régről és nemrégről

De visie van de klant en de ondernemer

ANY mi život u

FES tri minute

concept Bullen gegen

L'équilibre nutritionnel, is de l'inquiétude chez le

Frituurinstallaties Agences de notation

ELBİR

INTERTEXTUALITÁS L'image du jour

7.000 Kunstwerke R chameleon dilemma

Mon enfant mange à la cantine

KOLESIHn memory of brave son

belpolitikai játszma miatt

A NYELV LABIRINTUSA

out to be Дигитализација ће за многе бити мач

Russen mit Atom-Bomben bedroht Porno-Affäre u

a méészárlás 76 áldozata

ZABRISKIE POINT

Orcsik Roland

Autoinferno

Fenyvesi Ottó szelektív hulladéka

Fellini $8\frac{1}{2}$ című klasszikus filmjének nyitójelenetében egy hatalmas kocsisort látunk a többsávú autópályán. Az egyik autóban egy férfi törölgeti a bepárásodott ablakokat. Az autó füstölni kezd belülről, a férfi kétségbeesetten próbál belőle kiszabadulni. Végül felnyitja a tetejét, s onnan az égbe emelkedik, ám nem tud elrepülni, valaki még odalent kötelet hurkolt a lábára. Amikor megrántják a kötelet letről, mint valami köldökzsinórt, a férfi zuhanni kezd, ám mielőtt a földre csapódna, fölébred, s kiderül, csupán álmodta az egészet. A jelenet a kényelemre, a sebességre, a luxusra épülő civilizáció árnyoldalát mutatja: a bezártságtól, a magánytól, a gépiesedéstől, a poszthumanizálódástól való szorongást. A művészetben gyakran tematizált autó mint az ipari civilizáció jelképe ezáltal lesz kollektív magánpokollá, magánbörtönné.

Fenyvesi Ottó *Autoinferno*¹ című kollázsa a '80-as évekből ugyancsak az autó és a sebesség, valamint a karambolmotívumok által hozható párhuzamba Fellini alkotásával. A sebesség és a karambol esztétikája és fetiszizációja egyben a Cronenberg-film, a *Crash* témája is. A film J. G. Ballard '73-as, azonos című regényén alapul, ezek szerint a civilizációt nem pusztán a sebesség, illetve a kényelem, hanem a veszély, a halállal való versengés is izgalomba hozza. Fenyvesi kollázsa ezenkívül Wolf Vostell karambolokból leszázalékolt autós dá-coll/age-happeningjeivel, illetve az újrealizmus alkotójának, César összeprézelt autór roncsaival is rokonítható. Ezeket az alkotókat mind a kapitalizmus kritikája hozza közös nevezőre.

Fenyvesi *Autoinferno*jának jobb oldalán egy sötétzöld, kisebb méretű kocsihátsót látunk, amely különböző korokból származó autókban, pontosabban autófragmentumokban, kocsitörmelékben, szemétben végződik. A szemét tematizálása a művészetben a kubisták óta van napirenden és rendszerint átértékelő szerepet kap. A jugoszláv művészetben (például Leonid Šejka és a Mediala csoport) szintén társadalombíráló szerepet töltött be a *junk art* (Lawrence Alloway). Fenyvesi *Autoinferno*jában a képregényes kocsirészletek kormányossal, motorral, gumirészletekkel, karosszériákkal, sebességmérővel és egyéb alkatrészekkel vegyülnek, ironikussá teszik a sebesség utópiájának roncsait. Fenyvesi legtöbb kollázsához viszonyítva itt alig találunk betűket, szöveges tartalmat. A kép a *Félszárnyas rohanat* című kollázs kontrasztos párjaként is fölfogható, amelyen ugyanannak az autónak a motorháztető elejét látjuk, míg a kocsi hátsó fele szöveges, vizuális szemétdomb benyomását kelti.

Az *Autoinferno*n mindössze két szöveges elemet látni: egy zöld formula oldalán olvashatjuk a „benetton” márkanevet, illetve a képregényből kivágott autó motorházán a rendszámot. Ez a kollázs

1 FENYVESI Ottó, *Buzz off!*, Veszprém, Művészetek Háza, 1994 (Vár Ucca Tizenhét), 27.

inkább a képnyelv, a szavak nélküli képvers jegyében működik. Az is fontos, hogy a képen csupán kis zöld formulában látunk emberi alakot, ám azt is félig, ráadásul fehér egyenruhába csomagolva, sisakkal a fején. A fókuszban a dehumanizált, a fogyasztói társadalom hulladéka látható.

Az élővilágra, a természetre a kép bal felső sarkában, egy utazótáskán álló fekete kutya utal. A kutya szimbolikusan is érthető, felidézheti az egyiptomi Anubist, illetve a görög alvilág őrét, a háromfejű Kerberoszt. A kollázs címével összefüggésben, a kutya itt a civilizációs autoinferno, a magánpokol alvilági őre, Istene: mérlegre teszi a halott szívét, s attól függően engedi tovább az alvilágban az istenekhez vagy a démonokhoz. Ez a kutya a káosz angyala, amely Fenyvesi versvilágában is megszólal:

ennek a kurva világnak fogytán a benzinje,
fogytán a dunsztja, egyáltalán és általában
fogytán az értelme, fogytán az élet, a kurva
fogytán a szféra, az energia, fogytán a bio²
(A káosz angyala)

Fenyvesi kollázs-poétikája posztapokaliptikus jellegű, az ellenművészeti gesztusrendszer a humanista világgép hidegháborús összeomlását, a kapitalizmus gátlástalan metasztázisát, a „biológiai pokolgép” (Virág Zoltán) tájkép-robbantását veszi szemügyre. Ezek a kollázsok a sokszorosítás aurafestő technikával készült vizuális nyelvet, a médiatartalmakat darálják szét. A káosz, az anarchia, a rendszer-és középpont-nélküliség energiája, kisugárzása, a lázadás, a harag hatja át Fenyvesi kollázsait. A romantikus romesztétika a bontás, a civilizációs bomlás föltárulkozásává válik.

Egy barátom sokat túlórázik, lakáshitele van, családjá, sokszor erején felül teljesít. A túlórázás miatt keveset látja a szeretteit, amitől depresszióssá vált. A depresszióját családi kirándulással oldja, és működik is, egészen addig, míg vissza nem tér a céghez, és újabb plusz munkákat nem kap. Nem meri visszautasítani a főnökét, mert akkor új munkahelyen is gondolkodhat. És talán éppen ez a baj, a nem-et mondástól, a nomádságtól való félelem. Fenyvesi Ottó művei megtörik a merev formákat, a nem-et mondás kalandjára, a punk tekintélyre köpő pimaszságára bátorítanak: „Punk’s version of anarchism was, then, partly based on a loosely-informed historical concept but more broadly adopted as a rhetorical position invoking a sense of liberty, personal freedom, individualism and anti-authoritarianism, not totally dissimilar to the sentiments of earlier generations of rock ’n roll rebels, from Woody Guthrie to Bob Dylan, or from Jerry Lee Lewis to the Who.”³ Fenyvesi kollázsai a punk anarchista individualizmusából kiindulva vizuális Molotov-koktélok.

Az olasz futuristák, Marinetti és társai a huszadik század elején nagy lelkesedéssel írtak ódákat a sebességhez és a géphez. Ugyanilyen ragyogó szemekkel nézték a pusztító tákolmányokat, a tankokat, az ágyúkat, a bombákat (és nem utolsósorban Mussolini fasiszta masinériáját). A tömegpusztító nukleáris fegyverek, a gázkamra pedig ennek az utópiának a fekélyes bimbózásai lettek. A háborúk szüneteltetése után azonban továbbra sincs eltakarítva a fertőző ideológiai szutyok.

2 FENYVESI Ottó, *A káosz angyala*, Chicago, Bp., Framo Publishing, M-Szivárvány Alapítvány, 1993, 50.

3 ROSS BESTLEY, *Big a little a. The graphic language of anarchy = The aesthetic of our anger. Anarco-Punk, Politics and Music*, eds. Mike DINES, Matthew WORLEY, Colchester, New York, Port Watson, Minor Compositions, 2016, 46–47.

Míg Marschall McLuhan és Quentin Fiore a '60-as években némi reménnyel figyelték a média-masszázst, addig Fenyvesinél a „szabadság foglyai” a zajjal, a szakadással, a törésvonalakkal, a képrobbantásokkal, a kollázsos anarchiával és káosszal jelzik, a média tőkései olyan szinten torzítják a valóságképünket, hogy az, amit én-nek hiszünk, pusztán szépen becsomagolt ego-termék. Az „információs bomba” korszakában újabb függőségek tüneteit érzékelhetjük: „Addig is, a gyors közlekedési eszközök betegsége, a *kinetózis*, rövid időre mozgássérülteket csinál belőlünk, kukkoló utazókat, s ez a betegség előzi meg logikusan a *pillanatnyi távközlés betegségét*, s hamarosan a multimédia-hálózatok drogosai, a net-kábítószerek és egyéb kibernetikai punkok elkapják majd az IAD (internet addiction disorder, azaz internetfüggőségi zavar) betegséget, a memóriájuk összekuszálódik, s mindenhol beérkező képek, elhasznált, összevissza és rosszul összehordott szimbólumok lerakóhelye lesz belőle.”⁴

A piac és a média nemzeti és multinacionális ellenőrei korlátok közé szorítják és a politikai, gazdasági profit érdekében hasznosítják az emlékezetünket, az ösztöneinket, a jövőképünket. No future!, okádta ki magából a Sex Pistols énekes, Johnny Rotten, és ez a tagadás ma is érvényes generációs jelszóvá vált. Fenyvesi antiművészete, mint egy graffiti, világosan jelzi, hogy *van, aki nyugtalan* a globalizált börtönben. Nem szépít, a mocskot leplezi le, a taszítót, a kicicomázott világkonstrukciókat.

4 Paul VIRILIO, *Az információs bomba*, ford. ÁDÁM Anikó, Bp., Magus Design Stúdió Kft., 2002, 42–43.

A kultúra rozsdamarójaként hat. Az *Autoinferno* kollektív magánpokla rokon azzal, amit az egykori pályatárs, Sziveri János megfogalmazott a *Magánszférák zenéje* című költeményében:

Nem ártana már privát dolgokkal
foglalkozni. Kiteregetni – elvben –
mások szennyesét. S tenni ezt okkal.
Felmérni egymást magán-ügyekben.⁵

Nincs a külvilágtól független magánszféra és fordítva. Ennek felmérése pedig a kritika feladata. A kíméletlen és gyökeres átértékelése mindannak, amit a média-masszázs művel a politikai és magánéleti választásainkkal. Ahogyan Adorno írja az új zene kapcsán: „Nem az ellentétek feletti békeesség lenne kívánatos, hanem maguknak az abszolút ellentéteknek tiszta, kompromisszummentes ábrázolása.”⁶

Fenyvesi kompromisszummentes kollázsait szemlélni kockázatos. Azzal szembesítenek, hogy a valóságkép szemét, hogy az intimitás áru. Ám azzal is, hogy vadnak születtünk, hogy mi voltunk az égen a csillagok.

5 SZIVERI János *minden verse*, Bp., Kortárs, 1994, 191.

6 Theodor W. ADORNO, *Klasszicizmus, romantika, új zene* = Uő, *Zene, filozófia, társadalom*, ford. HORVÁTH Henrik, Bp., Gondolat, 1970, 226.